

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CONGRESUL AL III-LEA AL EDUCAȚIEI POLITICE ȘI CULTURII
SOCIALISTE – EVENIMENT DE IMPORTANȚĂ DEOSEBITĂ ÎN
VIAȚA POLITICĂ, SOCIALĂ ȘI SPIRITUALĂ A ȚĂRII NOASTRE

ISTORIA ROMÂNIEI

UN COD AGRAR ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XV-LEA

RADU CONSTANTINESCU

EXTRACȚIA MINIERĂ ÎN BANAT ÎN SECOLELE XVI–XVII(I)

CRISTINA FENEȘAN

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTELE REVOLUȚIEI DE LA 1821

VIRGIL JOIȚA

ISTORIE UNIVERSALĂ

RELAȚII OCCIDENT, BIZANȚ ȘI LUMEA ISLAMICĂ ÎN SECOLELE XI–
XIII. CRUCIADELE.

STELIAN BREZEANU

DOCUMENTAR

UN SIGILIU NECUNOSCUT DE LA RADU ȘERBAN VOIEVOD

MARIA DOGARU, FILOFTEIA RÎNZIȘ

UN PERIODIC EUROPEAN DESPRE RĂSCOALA LUI HOREA: ZIARUL
PORTUGHEZ „GAZETA DE LISBOA”

CONSTANTIN ȘERBAN

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU-MARTOR ȘI CRONICAR AL TIM-
PULUI SĂU (II)

RADU-DAN VLAD

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 40

1987

SEPTEMBRIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12-201.
Telex 10376 prsf1 r — București, calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, nr. 9
septembrie 1987

S U M A R

Congresul al III-lea al Educației politice și culturii socialiste — eveniment de importanță deosebită în viață politică, socială și spirituală a țării noastre . . . 861

ISTORIA ROMÂNIEI

RADU CONSTANTINESCU, Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea. . . . 871
CRISTINA FENEȘAN, Extracția minieră în Banat în secolele XVI—XVII (I) . . . 885
VIRGIL JOIȚA, Conștiința națională reflectată în documentele revoluției de la 1821 898

ISTORIE UNIVERSALĂ

STELIAN BREZEANU, Relații Occident, Bizanț și lumea islamică în secolele XI—XIII. Cruciadele 906

DOCUMENTAR

MARIA DOGARU, FILOFTEIA RÎNZIȘ, Un sigiliu necunoscut de la Radu Șerban Voievod 921
CONSTANTIN ȘERBAN, Un periodic european despre răscola lui Horea : ziarul portughez „Gazeta de Lisboa” 927

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU — martor și cronicar al timpului său (II) (*Radu-Dan Vlad*) 936

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga” (*Mihai Opreșescu*); A XIV-a ediție a simpozionului anual al Muzeului județean Ialomița dedicat aniversării a 110 ani de la cucerirea Independenței de stat a României (*Marian Stroia*); Expoziție omagială consacrată rolului țărăniinii în istorie (*Gelcu Maksutovici*); Cronică (*Iolanda Țighilii*) 949

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CONSTANTIN PREDA, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprincenata*, Edit. Academiei, București, 1986, 200 p. (*Gabriela Vasilescu*) 954
* * * *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V (1640—1644), D. G. A. S., București, 1985, 866 p., întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vătafu-Găitan (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 957
JEAN MICHEL GAILLARD, ANDRÉ LESPAGNOL, *Les mutations économiques et sociales aux XIXe siècles (1780—1880)*, Nathan Université, Paris, 1984, 192 p. (*Mihai Manea*) 959
CHRIS COOK, *A short History of the Liberal Party 1900—1984*, Macmillan Press Ltd., London and Basington, 1984, 188 p. (*Ovidiu Rørgan*) 962

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 9
septembre 1987

SOMMAIRE

- Le III-ème Congrès de L'Éducation Politique et Culture Socialiste grand événement dans la vie politique, sociale et spirituelle de notre pays 861
- L'HISTOIRE DE ROUMANIE**
- RAJDU CONSTANTINESCU, Un code agraire roumain du XV-e siècle 871
- CRISTINA FENEŞAN, L'extraction minière au Banat aux XVI-e—XVII-e siècles (1) 885
- VIRGIL JOIŢA, La conscience nationale reflétée dans les documents de la révolution de 1821 898
- L'HISTOIRE UNIVERSELLE**
- STELIAN BREZEANU, Relations Occident, Byzance et monde islamique aux XI-e—XIII-e siècles. Les Croisades 906
- DOCUMENTAIRE**
- MARIA DOGARU, FILOFTEIA RÎNZIŞ, Un sceau inconnu du temps du prince Rădu Şerban 921
- CONSTANTIN ŞERBAN, Un périodique européen concernant la révolte de Horea : le journal portugais „Gazeta de Lisboa” 927
- MEMOIRES, CORESPONDANCE, NOTES**
- ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU, témoin et chroniqueur de son temps (II) (*Rădu-Dan Vlad*) 936
- CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE**
- La session scientifique annuelle de l'Institut d'Histoire „N. Iorga” (*Mihai Oprişescu*) ; La XIV-e édition du symposium annuel du Musée du département de Ialomiţa dédié au 110e anniversaire de la conquête de l'indépendance d'Etat de la Roumanie (*Marian Stroia*) ; L'exposition consacré au rôle de la paysannerie dans l'histoire (*Gelcu Maksutoi*) ; Chronique (*Iolanda Ţighiliu*) 949
- LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE**
- CONSTANTIN PREDĂ, *Geto-dacii din bazinul Olului inferior. Dava de la Sprincenata*. (Les Géo-Daces du Bassin du L'Olt inférieur. La ville de Sprincenata), Editions de l'Académie, Bucureşti, 1986, 200 p. (*Gabriela Vasilescu*) 954
- * * * *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului* (Le Catalogue des documents de Valachie des Archives de l'Etat), vol. V, (1640—1644), D. G. A. S., Bucureşti, 1985, 866 p. élaboré par Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculesscu et Silvia Vătafu-Găitan (*Tr. Ionescu-Nişcov*) 957
- JEAN MICHEL GAILLARDI, ANDRÉ LESPAGNO, *Les mutations économiques et sociales aux XIX-e siècles (1789—1880)*, Nathan Université, Paris, 1984, 192 p. (*Mihai Manea*) 959
- CHRIS COOK, *A short History of the Liberal Party 1909—1984*, Macmillan Press Ltd.) London and Basington, 1984, 188 p. (*Ovidiu Borzan*) 962

CONGRESUL AL III-LEA AL EDUCAȚIEI POLITICE ȘI CULTURII SOCIALISTE — EVENIMENT DE IMPORTANTĂ DEOSEBITĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ, SOCIALĂ ȘI SPIRITUALĂ A ȚĂRII NOASTRE

A intrat în tradiția vieții spirituale românești ca din cinci în cinci ani un larg și reprezentativ forum democratic să examineze și să dezbate realizările obținute în opera de formare a conștiinței înaintate revoluționare, eficienței educației politice și culturale pe care partidul o desfășoară pe un front amplu, să stabilească noi direcții de acțiune în măsură să amplifice rolul și importanța educativă a activității politico-ideologice, a creației cultural-artistice. În cadrul Congresului s-au aprofundat învățămintele desprinse din experiența acumulată în ultimii ani, s-au prefigurat noi măsuri și modalități menite să perfecționeze activitatea de formare a omului nou.

Prin participarea a peste patru mii de delegați și invitați s-a conferit congresului statutul unui important forum al educației și culturii revoluționare, constituind o nouă expresie a profundului democratism al orînduirii noastre, al largilor condiții și posibilități create după Congresul al IX-lea al partidului, participării active, directe a tuturor oamenilor muncii la elaborarea și înlăptuirea politicii partidului și statului nostru în domeniile vieții economico-sociale.

Desfășurate în climatul de muncă susținută, al însemnătelor realizări în toate domeniile de activitate prin care națiunea a omăgiat 22 de ani de la Congresul al IX al P.C.R., în preajma aniversării a 43 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, lucrările celui de-al III-lea Congres al educației politice și culturii socialiste se înscriu ca un moment memorabil de o deosebită semnificație și adîncă rezonanță în istoria dezvoltării culturii și artei socialiste, a muncii de modelare a conștiinței socialiste.

Magistrala cuvîntare a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — a cărui strălucită operă teoretică și activitate practică se află la temelia muncii de educație politică revoluționară, de formare a omului nou, cu o conștiință înaintată — s-a constituit într-o remarcabilă sinteză științifică a rezultatelor de seamă înregistrate în activitatea politico-ideologică prefigurînd noi căi și metode pentru intensificarea și adîncirea acesteia, în concordanță cu dinamismul dezvoltării economico-sociale a patriei, cu sarcinile și obiectivele actuale și de perspectivă.

Prin bogatul conținut de idei, prin profunzimea analizei și realismul viziunii dialectice, prin tezele și orientările ce cuprind toate laturile procesului complex de edificare a noii condiții umane, în conformitate cu programul ideologic al partidului și hotărîrile celui de-al XIII-lea Congres al partidului, corespunzător stadiului actual al societății socialiste multi-

lateral dezvoltate cuvîntarea preşedintelui Republicii dă un nou şi puternic impuls vastei activităţi de formare a omului nou, chemat să-şi desăvîrşească personalitatea în procesul binefăcător al educaţiei şi culturii.

Arătînd că pregătirea Congresului a fost precedată de largi dezbateri în adunările uniunilor de creaţie, instituţiilor cultural-artistice şi în conferinţele judeţene, tovarăşul Nicolae Ceauşescu a subliniat că în cadrul marelui forum democratic este necesar să se facă o analiză critică şi autocritică a activităţii din cincinalul trecut şi să se stabilească sarcinile şi măsurile necesare în vederea îmbunătăţirii întregii activităţi politico-educative, a creşterii rolului acestui important sector în dezvoltarea generală a patriei socialiste.

S-a relevat că dezvoltarea puternică a forţelor de producţie a creat condiţiile necesare pentru progresul general al patriei, deci şi al educaţiei şi culturii, că România s-a transformat, într-o perioadă istorică scurtă dintr-o ţară slab dezvoltată, într-o ţară industrial-agrară cu o industrie modernă şi o agricultură socialistă în plină dezvoltare.

În raport cu această dezvoltare susţinută a proprietăţii socialiste, a unei puternice baze tehnico-materiale, arăta secretarul general al partidului, s-a ajuns la o anumită rămînire în urmă în domeniul ideologic, al educaţiei şi culturii. Se impune aşadar să acţionăm cu toată răspunderea pentru lichidarea acestei rămîneri în urmă şi realizarea unei concordanţe cît mai depline între aceste două laturi fundamentale ale dezvoltării societăţii socialiste.

„Este necesar, arăta secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, să facem totul pentru ca ştiinţa şi cultura, educaţia politică, activitatea ideologică să constituie permanent o puternică forţă a dezvoltării economico-sociale”.

În activitatea politico-educativă şi culturală trebuie să se ţină seama de tot ce s-a realizat de-a lungul mileniilor, de noile cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii, ale cunoaşterii umane în general dar în acelaşi timp, trebuie să fie înlăturate cu fermitate concepţiile vechi, retrograde şi promovate cu curaj noul, concepţiile revoluţionare despre lume şi viaţă, omul ca valoare supremă al societăţii socialiste.

În magistrala sa cuvîntare tovarăşul Nicolae Ceauşescu arată că educaţia şi cultura înaintată presupun cunoştinţe temeinice şi vaste, din toate domeniile bazate pe concepţia revoluţionară despre lume şi viaţă, materialismul dialectic şi istoric, că numai astfel omul poate să pătrundă şi să înţeleagă tot mai profund tainele naturii şi ale universului, ale societăţii — fără a mai rămîne prizonierul prejudecăţilor, misticismului şi obscurantismului — să devină tot mai cutezător, să-şi făurească în mod conştient viitorul liber şi independent.

S-a subliniat cu pregnanţă că în întreaga muncă politico-educativă şi culturală de formare a omului nou, trebuie să pornim de la dezvoltarea dragostei faţă de partid, forţa conducătoare şi centrul vital al naţiunii, dragostea faţă de patrie şi popor, dragostea faţă de muncă, factor definitoriu al dezvoltării omenirii şi al formării omului. Principiile eticii şi echităţii socialiste, atitudinii noi în muncă, în comportamentul zilnic, spiritul de dreptate şi adevăr, făurirea unui om cu înalte calităţi moral-politice, încrezător în forţele proprii şi ale poporului trebuie să stea la baza educaţiei generale a constructorilor socialismului, a tineretului mai cu seamă. Punînd în evidenţă superioritatea orînduirii noi socialiste care a lichidat pentru totdeauna orînduirea împărţită în clase sociale, antagoniste, în

bogați și săraci, înlocuind inegalitățile sociale și naționale cu deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor patriei, activitatea politico-educativă trebuie să acorde mai multă atenție combaterii vechilor stări de lucruri moștenite de la vechea orînduire sau a stărilor de lucruri negative acționînd cu toată fermitatea pentru combaterea șovinismului, a naționalismului, rasismului, antisemitismului, a tot ce înjosește omul și degradează condiția umană. Militînd pentru dezvoltarea spiritului de omenie, de cinste și dreptate al fiecărui om al muncii, trebuie să depunem eforturi pentru progresul general al patriei, să educăm totodată oamenii muncii, tineretul în spiritul frăției, al solidarității, al muncii unite pentru socialism și comunism.

Sînt înfățișate în cuvîntare ampla activitate politico-educativă și culturală desfășurată de teatrele, casele de cultură, cluburile și căminele culturale, acțiunile zecilor de mii de formații cultural-artistice care cuprind sute de mii de oameni, îndeosebi tineretul, care dau muncii politicii-educative forța uriașă a participării masei la formarea culturii și educației revoluționare. Sînt evidențiate rolul și importanța Festivalului național „Cîntarea României” care s-a transformat într-o adevărată forță de creație a poporului inclusiv în domeniul științific și tehnic.

Obiectivul strategic al actualului cincinal [este dezvoltarea intensivă a industriei, agriculturii și celorlalte sectoare de activitate, pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii astfel încît țara noastră va trece la un nou stadiu de dezvoltare, cel de țară socialistă mediu dezvoltată. Trebuie să punem în centrul muncii politico-educative problemele legate de îndeplinirea în cele mai bune condiții a planurilor și programelor de dezvoltare economico-socială, de valorificare deplină a materiilor prime, a reducerii consumurilor, recuperării și refolosirii materialelor, îmbunătățirea calității și nivelului tehnic al produselor. În domeniul agriculturii s-au obținut succese importante în îndeplinirea obiectivelor noii revoluții agrare și în acest an în mai multe județe s-au obținut producții de grâu și orz care sînt la nivelul cerințelor noii revoluții agrare. Desigur, în succesele obținute în industrie, agricultură și celelalte domenii se oglindesc și contribuția activității politico-educative, de dezvoltare a conștiinței și atitudinii noi în muncă, creșterea spiritului de răspundere, de ordine și disciplină și înlăturarea stărilor de lucruri negative, înapoiate, corupte, furtul, inerția, birocratismul, tot ceea ce este străin principiilor de etică și echitate socialistă.

Un rol deosebit în educarea tinerei generații îl are familia, școala, învățămîntul, cadrele didactice din întreg sistemul educațional care au nobile misiuni și marea răspundere de a sădi în conștiința copiilor, a tineretului, cele mai nobile idealuri de dreptate și adevăr, de al pregăti pentru muncă și viață. Și în acest domeniu, în concordanță cu cerințele actuale ale noii revoluții în știință și tehnică, s-au asigurat perfecționarea și modernizarea învățămîntului, dezvoltarea bazei sale materiale, creșterea nivelului științific al instruirii tinerelor generații, îmbinarea organică a învățămîntului cu cercetarea și producția. Sa îmbunătățit predarea științelor sociale în școli și facultăți, s-a intensificat munca educativă în rîndul elevilor, studenților și personalului didactic.

Au fost marcate locul și rolul literaturii, muzicii, artelor plastice, teatrului și cinematografului în ampla activitate cultural-educativă, domenii de importanță vitală care trebuie să aducă o contribuție majoră la realizarea unei culturi înaintate. În perioada de la ultimul Congres un

mare număr de romane, nuvele, reportaje au înfățișat momente caracteristice ale epopeii edificării socialismului în țara noastră, au oglindit chipul eroilor zilelor noastre, bogăția lor spirituală, problemele morale specifice vieții de astăzi, înfruntările dintre noul din societatea noastră și rămășițele unui mod perimat de a concepe viața.

„Literatura sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — trebuie să realizeze opere care să redea, cât mai variat ca stil și formă, marile realizări obținute, să înfățișeze epopeea transformării revoluționare a patriei, să oglindească lupta revoluționarilor comuniști și democrați în anii ilegalității, lupta întregului popor pentru edificarea noii societăți — opere care să stea la baza educației patriotice, revoluționare a tineretului patriei noastre”.

În perioada care a trecut de la Congresul al II-lea al educației politice și culturii socialiste au fost obținute realizări notabile și în creația muzicală românească în toate genurile, apărând lucrări noi cu un vibrant mesaj patriotic și educativ, de reală valoare artistică și largă audiență la public.

În domeniul activității instituțiilor teatrale se remarcă o sporire a responsabilității față de valoarea politică, ideologică și artistică a repertoarelor, o îmbunătățire a corelării acestora cu cerințele oamenilor muncii, cu obiectivele educaționale actuale, în ultimii ani dramaturgia originală devenind preponderentă în programele teatrelor.

Realizări deosebite au fost obținute și în sectorul creației cinematografice unde s-au produs, în perioada la care ne referim 146 de filme artistice de lung metraj, numeroase filme documentare și de animație care au fost vizionate de milioane de spectatori, confirmându-se rolul important al filmului în activitatea cultural-educativă de masă. Preocuparea pentru prezentarea epopeii naționale a dus la apariția pe cerane a unui mare număr de filme inspirate din istoria poporului nostru, din lupta lui plină de bărbăție și jertfe pentru salvagardarea ființei naționale, pentru libertate și suveranitate.

Artele plastice au răspuns în mai mare măsură cerințelor concrete ale vieții, contribuind la largirea orizontului de cunoaștere al oamenilor, la înfrumusețarea vieții lor, la educarea în spiritul patriotismului și umanismului socialist. Din 1982 până în prezent au fost organizate numeroase manifestări expoziționale cu participarea largă a artiștilor din întreaga țară și din toate generațiile, care prin tematica abordată și diversitatea stilistică au contribuit la formarea conștiinței socialiste, la modelarea unui om cu înalte calități morale. „Avem nevoie de noi opere de muzică revoluționară și patriotică, de noi opere de artă plastică, releva secretarul general al partidului la al III-lea Congres al educației și culturii, opere care să redea activitatea uriașă desfășurată pe întreg cuprinsul patriei noastre, așa cum avem nevoie de piese de teatru, de filme cu un conținut mai angajant, care să reflecte eroii noi ai patriei, eroii uriașelor transformări revoluționare și al realizărilor din țara noastră !”

Presă și radioteleviziunea și-au adus o importantă contribuție la popularizarea și aprofundarea politicii interne și internaționale a partidului, la educarea revoluționară a maselor, la promovarea creației tehnicoștiințifice și artistice originale, la mobilizarea și valorificarea superioară a potențialului uman al societății noastre pentru înfăptuirea hotărârilor Congresului al XIII-lea, a programelor de dezvoltare economică și socială a României. Ziarele, revistele, radioul și televiziunea și-au sporit, prin mijloacele lor specifice, influența educativă în rîndul maselor, situându-se

în centrul evenimentelor, al întregii activități economice și social-culturale, militând pentru înfăptuirea politicii de pace, de largă colaborare și înțelegere promovată de România socialistă. Există numeroase realizări bune în toate domeniile creației cultural-artistice pe care partidul și poporul le apreciază, dar în noua etapă a revoluției socialiste apar cerințe noi, necesități care trebuie satisfăcute. De aceea și în domeniul presei și radioteleviziunii se impune să fie redate, într-o formă mai vie munca și activitatea creatoare a poporului, să combată mai hotărît stările de lucruri negative, concepțiile și atitudinile înapoiate, față de muncă, de viață, de morală, să generalizeze rezultatele cele mai bune, să asigure unirea tuturor forțelor națiunii pentru înfăptuirea planurilor de dezvoltare economic-socială a patriei.

De la înalta tribună a Congresului tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat rolul deosebit și de mare răspundere care revine sindicatelor, Uniunii Tineretului Communist, Frontului Democrației și Unității Socialiste, tuturor organizațiilor de masă și obștești în asigurarea desfășurării unei largi activități politico-ideologice și cultural-educative astfel încît fiecare unitate economico-socială să devină și un puternic centru al educației și culturii. Îmbinînd în mod armonios munca pentru realizarea planului cu activitatea politico-educativă trebuie să facem astfel încît sub conducerea organelor și organizațiilor de partid, fiecare unitate, fiecare județ, fiecare localitate să se ridice la nivelul înaltelor răspunderi și al rolului care îi revine în cadrul democrației muncitorești revoluționare.

Un capitol important al cuvîntării a fost consacrat schimbului mondial de valori spirituale, dezvoltării colaborării în domeniul culturii cu toate statele. Extinderea și diversificarea schimburilor culturale cu străinătatea au contribuit la mai bună cunoaștere peste hotare a bogăției spirituale a poporului român, a trecutului său istoric, a civilizației și culturii sale, a experienței și realizărilor obținute în edificarea noii societăți. Au fost organizate în străinătate de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste expoziții de carte, simpozioane, gale de filme documentare care au oferit participanților posibilitatea unei informări ample asupra teoriei și practicii construcției socialiste în România, asupra gîndirii și activității conducătorului partidului și statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În cadrul altor manifestări cu instituții culturale din diferite țări au fost prezentate activitatea științifică și politică a tovarășei academiciene doctor inginer Elena Ceaușescu, contribuția sa deosebită la dezvoltarea științei, învățămîntului și culturii românești.

În legătură cu educarea oamenilor muncii, a tineretului în spiritul păcii, al prieteniei și colaborării, al solidarității cu țările socialiste, cu mișcările de eliberare națională, cu forțele realiste, progresiste de pretutindeni tovarășul Nicolae Ceaușescu, sublinia la recentul forum că aceste sarcini și nobile obiective trebuie să constituie una din trăsăturile generale ale activității politico-educative de formare a omului nou cu o înaltă conștiință revoluționară și patrotică. Sa relevat de asemenea că în lume se mențin și se dezvoltă o serie de contradicții între diferite state și grupări de state, iar în ultima perioadă asistăm la amplificarea contradicțiilor dintre țările bogate și cele sărace, care devine cea mai puternică contradicție a epocii noastre ceea ce duce la o nouă criză socială, morală și politică, situații care impun o abordare nouă a problemelor lumii contemporane, cu un nou mod de gîndire și o democratizare a relațiilor între state. S-a subliniat cu pregnanță că „arta și cultura, umanismul sînt incompati-

bile cu politica de încordare și război. Cultura, arta nu se pot dezvolta decît în condiții de colaborare, de pace!”.

De o inestimabilă valoare teoretică și practică pentru frontul istoriografic au fost aprecierile din cuvîntare referitoare la faptul că în munca politico-ideologică și cultural-educativă, de formare a omului nou cunoașterea istoriei patriei „constituie una din laturile de importanță excepțională ale întregii activități”. Poporul nostru, tineretul indeosebi trebuie să cunoască mai bine și să cinstească pe înaintași, pe aceia care cu nenumărate jertfe și sacrificii au apărat pămîntul strămoșesc au contribuit la formarea și dezvoltarea națiunii române, a istoriei, civilizației și literaturii române. Condițiile istorice și sociale care și-au pus amprenta, pe însușirile și felul de a gîndi și trăi al poporului nostru în decursul celor peste două milenii de existență, lupta sa împotriva dominației străine, pentru libertate și independență, pentru progres economic și social trebuie mai bine reliefate în procesul de cercetare, scriere și popularizare a istoriei.

De un real folos în munca istoricilor este și teza, că în primele secole ale mileniului al doilea s-au așezat pe teritoriul patriei noastre și oameni ai muncii de alte naționalități care au muncit și luptat împreună cu românii împotriva asupririi și inegalităților, constituindu-se în timp unitatea frățească dintre toți fiii aceleiași patrii. În legătură cu aceste probleme și cu necesitatea lămuririi tuturor evenimentelor și proceselor majore ale istoriei României, pentru a da o ripostă fermă falsificării conștiințe și denaturării grosolane a istoriei poporului român istoriografia noastră și-a expus argumentele în spiritul adevărului și realității, punctul său de vedere inclusiv în coloanele acestei publicații. În problemele fundamentale ale istoriei poporului român cum sînt continuitatea strămoșilor getodaci, originea daco-romană, permanența în vatra strămoșească, unitatea românilor în evul mediu și statutul lor politic și juridic, lupta de emancipare națională și socială a românilor transilvăneni, marile bătălii pentru neatîrnare, făurirea statului național unitar ca și locul românilor în istoria universală în toate aceste coordonate esențiale ale trecutului românesc istoricii și-au spus răspicat cuvîntul, dînd un răspuns ferm autorilor *Istoriei Transilvaniei* apărută la Budapesta care se situează la antipodul realității istorice, denaturînd și falsificînd adevărul istoric.

Valoarea istoriei unui popor constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, în prezentarea întregului proces al luptei pentru eliberare socială și națională în toată complexitatea sa, pornind de la analiza științifică a realităților sociale și prezentînd evenimentele așa cum s-au petrecut ele corespunzător adevărului vieții.

„Din tot ce este mai bun din trecutul patriei, din cultura universală — arăta secretarul general al partidului la marele forum al educației și culturii — să luăm tot ceea ce asigură ridicarea continuă a nivelului de cunoaștere și cultură, realizînd o cultură nouă corespunzătoare epocii socialiste, care să înobileze spiritual întreaga națiune, să lumineze calea spre cele mai înalte culmi de progres și civilizație, spre societatea comunistă!”.

Lucrările Congresului s-au desfășurat în plen și în cele patru secțiuni : Secțiunea pentru problemele educației politico-ideologice și ale muncii politicii de masă ; Secțiunea pentru activitatea cultural-educativă și artistică desfășurată de instituțiile tehnico-științifice de masă ; Secțiunea pentru problemele din domeniul presei, editurilor, radioului și televiziunii.

Cei 180 de participanți la dezbateri în plen și secțiuni au dat o înaltă apreciere cuvîntării tovarășului Nicolae Ceaușescu care analizînd într-o

viziune unitară activitatea politico-ideologică și cultural educativă, stabilește cu clarviziune în concordanță cu obiectivele actualei etape de dezvoltare a țării, căile și modalitățile de ridicare pe o treaptă calitativ superioară, a muncii din acest domeniu, în vederea unirii eforturilor oamenilor muncii pentru realizarea în cele mai bune condiții, a prevederilor cincinalului 1986—1990, a hotărârilor Congresului al XIII-lea al partidului.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm participanții au adoptat cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, rostită în deschiderea lucrărilor Congresului, ca document programatic al întregii activități politico-educative, de dezvoltare a conștiinței revoluționare și formare a omului nou, de înflorire a culturii socialiste.

Pe baza propunerii tovarășei Elena Ceaușescu, participanții au adoptat în unanimitate Apelul Congresului al III-lea al educației politice și culturii socialiste din România pentru dezarmare nucleară și generală, pentru pace.

În încheierea lucrărilor Congresului a luat cuvântul academician doctor inginer Elena Ceaușescu, eminentă personalitate politică, om de știință de largă recunoaștere internațională care a adus și aduce o contribuție de mare însemnătate la transpunerea în viață a politicii partidului și statului la dezvoltarea fără precedent a științei, învățămîntului și culturii, la afirmarea plenară a spiritualității românești, la punerea cuceririlor genului uman în slujba păcii și bunăstării tuturor popoarelor.

Activitatea de cercetare în domeniul istoriei a fost consacrată îndeplinirii sarcinilor și obiectivelor ce ne-au revenit din documentele și hotărârile Congresului al XIII-lea al partidului, din lucrările și dezbaterile primului Congres al științei și învățămîntului, din indicațiile și recomandările secretarului general al partidului.

Cercetările arheologice au continuat și adîncit investigațiile privind istoria veche a societății omenești de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic din cele mai vechi timpuri pînă în vremea tracilor, fiind tratate cu precădere paleoliticul pe teritoriul țării noastre, neoliticul în cîmpia Munteniei și viața în perioada culturii Cucuteni din nord-estul Moldovei. Istoria tracilor de nord și locul lor în contextul sud-est european, începuturile și dezvoltarea civilizației geto-dacilor și raporturile ei cu alte civilizații, simbioza daco-romană, adîncirea și desăvîrșirea procesului de romanizare, exprimat prin unitatea etnică și culturală a poporului român de pe întreg cuprinsul Daciei au fost alte teme fundamentale elucidate de istoricii și arheologii lumii antice.

Probleme ale epocii feudale și ale formării statelor feudale românești, orașul medieval în Țara Românească și Moldova de la începuturi pînă în sec. al XVI-lea, lupta poporului român pentru libertate socială și națională, formarea și dezvoltarea națiunii române, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, ca și cea din 1848, unirea principatelor, cucerirea independenței de stat a României, desăvîrșirea statului național unitar în 1918 au fost de asemenea cercetate și valorificate în studii și monografii. Au fost elaborate studii privind structuri social-economice și juridice în societatea medievală și modernă românească, evoluția societății românești în secolul al XVIII-lea, dezvoltarea economică, politică, socială, culturală, diplomatică a României moderne.

Au continuat investigațiile privind istoria mișcării muncitorești din țara noastră, a partidului clasei muncitoare și a poziției lui față de pro-

blemele dezvoltării economice și sociale, ale progresului poporului român, au fost aduse contribuții la studierea istoriei contemporane a României, la problemele construcției socialiste, a ultimelor decenii ale istoriei patriei noastre.

Marile procese și momente ale istoriei poporului român au fost tratate în contextul de idei și al desfășurărilor istorice general-europene și îndeosebi al convergenței istoriei popoarelor sud-est europene, aspecte ale istoriei universale căpătînd o pondere mai mare în peisajul istoriografic românesc.

Au apărut noi volume din Corpusul de izvoare și documente ale istoriei României, operă fundamentală a spiritualității noastre, care contribuie la revigorarea și reînnoirea epopeii naționale. Noi direcții de cercetare, demografia istorică, aplicarea calculatorului în istorie, climatologia, ecoistoria au făcut prin studiile și cercetările întreprinse noi pași înainte.

Sînt în curs de elaborare lucrări teoretice de sinteză în mai multe volume începute în anii anteriori cu caracter inter și pluridisciplinar ca : *Istoria agriculturii în România, Istoria diplomației românești, Istoria civilizației românești, Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România, Români în istoria și civilizația sud-estului european.*

În perioada la care ne referim istoriografia românească a obținut rezultate deosebite în investigarea unor perioade și probleme mai puțin cercetate, în încadrarea istoriei naționale în contextul realităților sud-estului european, al relațiilor de colaborare cu alte țări din Europa și din lume, a dat noi dimensiuni locului culturii și civilizației noastre în cultura și civilizația universală. Cercetările privind raporturile politice, economice, culturale, diplomatice ale României cu țările vecine, cu alte țări din Europa, tratarea unor probleme de istorie universală ocupă o pondere tot mai însemnată în activitatea istoricilor români, fapt evidențiat și de participarea lor la lucrările comisiilor mixte de istorie cu specialiști din țări socialiste sau alte țări, de activitatea lor la alte manifestări științifice de peste hotare, inclusiv la al XVI-lea Congres internațional, de științe istorice de la Stuttgart și pregătirea celui din 1990 de la Madrid. Urmind îndrumările tovarășului Nicolae Ceaușescu de a realiza o conlucrare constructivă, de a face din istorie nu un teren de confruntare, ci un domeniu de convergență, o punte între oameni, popoare și națiuni, un catalizator al prieteniei și înțelegerii istoricii români mențin dialogul cu istoricii din alte țări, desfășoară o activitate susținută în cadrul diferitelor manifestări științifice cu caracter internațional.

În toate formele și modalitățile în care s-a desfășurat activitatea de relații științifice externe, în centrul acesteia s-a situat afirmarea gândirii istoriei românești în circuitul internațional de idei, prezentarea peste hotare a trecutului nostru istoric, a științei și culturii poporului român, a marilor prefaceri și înfăptuirii revoluționare din anii construcției socialiste.

În perioada de la cel de-al II-lea Congres al educației politice și culturii socialiste și pînă în prezent un rol important în elucidarea și lămurirea unor probleme fundamentale de istoria României, ale raporturilor ei cu vecinii sau alte state la avut și „Revista de istorie”. Publicînd studii și materiale din planurile de cercetare ale principalelor centre universitare și academice din țară ea a contribuit efectiv la valorificarea temelor de plan, la afirmarea gândirii istoriei românești în circuitul intern și mondial de valori. În afara alcăruirii unor numere tematice, Cercetări românești

de istoriografie, Ecoistorie și demografie, Istorie și cultură, Anul internațional al tineretului, Anul internațional al Păcii, Țărănimea în istoria națională, Orașul medieval în istorie, principalul periodic al istoriografiei noastre a publicat studii, rubrici sau numere aniversative consacrate unor momente deosebite sau de răscruce în istoria patriei sau unor personalități marcante, din viața politică, socială sau științifică a României. În 1983 un număr a fost consacrat împlinirii a 50 de ani de activitate revoluționară și aniversării zilei de naștere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului, și președintele Republicii Socialiste România, alte numere au fost dedicate aniversării a 90 de ani de la făurirea partidului politic al clasei muncitoare, împlinirii a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român.

Anul următor un număr a fost consacrat împlinirii a 125 de ani de la Unirea Principatelor Române, alte numere aniversării a 40 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, împlinirii a 200 de ani de la răscoala lui Horea, iar nr. 11 a fost dedicat Congresului al XIII-lea al P.C.R.

În 1985 pe lângă numerele consacrate aniversării a 40 de ani de la victoria asupra fascismului și 20 de ani de la Congresul al IX-lea al P.C.R. mai multe rubrici au fost dedicate întîmpinării celui de-al XVI-lea Congres internațional de științe istorice care s-a ținut la Stuttgart în august 1985.

Momente cu semnificații deosebite în istoria României, 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, 50 de ani de la procesul comuniștilor și antifasciștilor de la Brașov, 600 de ani de la urcarea lui Mircea cel Mare pe tronul Țării Românești, 2500 de ani de la primele lupte ale poporului geto-dac pentru libertate și independență au constituit și în anul 1986 prilejuri de publicare a unor studii, rubrici sau numere speciale în care noi fapte, interpretări originale, viziuni distincte să fie adăugate cunoștințelor acumulate pînă acum despre evenimentele la care ne-am referit mai sus.

Anul acesta „Revista de istorie” a publicat un număr consacrat împlinirii a 80 de ani de la Marea răscoală a țăranilor din 1907, un altul aniversării a 110 ani de la cucerirea independenței de stat a României, un studiu referitor la semnarea Tratatului de pace dintre România și Națiunile Unite în 1947 și alt studiu privind cauzele, obiectivele și organizarea răscoalei din 1437 oglindite în mentalitatea colectivă țărănească. Sînt în pregătire un număr tematic cuprinzînd probleme de istorie modernă a Transilvaniei și nr. 12 consacrat aniversării a 40 de ani de la proclamarea Republicii.

Elaborarea unei adevărate istorii a patriei, înfățișarea veridică a vieții, muncii și luptei poporului român și a naționalităților conlocuitoare pe aceste meleaguri, în decursul celor două milenii, popularizarea cu pasiune și ardoare a trecutului glorios, cultivarea în permanență a acestor tradiții ale înaintașilor în scopul educării patriotice a maselor populare constituie pentru întregul front al istoriografiei românești contemporane obiective de actualitate stringentă. Rolul și preponderența pe care istoria a

poate și trebuie să o dețină în procesul instructiv-educativ al învățămîntului, în activitatea complexă politico-ideologică și culturală de masă derivă din faptul că ea contribuie la dezvoltarea conștiinței de sine a poporului, relevă aportul nostru la tezaurul de cultură și civilizație al umanității.

Al III-lea Congres al educației politice și culturii socialiste — moment de referință în viața spirituală a țării constituie și pentru istorici un îndemn de a da noi dimensiuni activității de educare ideologică și științifică a maselor populare, a tineretului de a ridica pe noi trepte valențele educativ-politice ale studiilor și lucrărilor, de a spori eficiența învățămîntelor și experienței acumulate de trecutul milenar asupra operei de ridicare a construcției socialiste și formare a omului nou.

UN COD AGRAR ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XV-LEA

RADU CONSTANTINESCU

Aşa cum ştim, în ciuda faptului că, datorită evoluţiei istorice, în secolele XIV şi XV structurile agrare ale Țărilor Române au căpătat o coloratură feudală mai accentuată, obştile săteşti au reprezentat în continuare elementele economice primare, fie că ele erau înglobate marilor domenii constituite în folosul fundaţiilor monastice cu drept citoricesc domnesc, ori într-al fruntaşilor familiilor boiereşti, fie că ele rămăneau entităţi sociale libere. Este aşadar lesne de înţeles că, dacă pentru fundamentarea privilegiilor imunitare şi de exempţiune fiscală s-a folosit, în cadrul sistemului voievodal din Țara Românească, Banat şi sudul Transilvaniei, legislaţia cea mai adecvată, respectiv *Codul sîrbeşc* al lui Ştefan Duşan din 1349, în redacţia de la 1354 — după o copie anterioară anului 1371¹ şi datînd, cu probabilitate, din anul cînd Țara Românească a reluat relaţiile cu Serbia (1359), întrerupte la 1349² —, în schimb, pentru reglementarea raporturilor economico-sociale la scara celulei obşteşti s-a recurs la o veche compilaţie bizantină, așa zisa *Lege a lui Constantin și Iustinian*. Este vorba, de fapt, de o redacție lărgită, de la finele secolului XIII și începutul secolului XIV a *Legii agrare (Nomos georgikos)*. Aceasta datează probabil de la sfîrșitul secolului VII, așa cum sugerează și atribuirea ei de către traducătorul slav lui Constantin (al IV-lea, 668—685) și Justinian (al II-lea, 685—695, 705—711). Cele mai vechi manuscrise grecești păstrate, cu 82 — 86 §§, sînt din secolul XI. Altele, mai noi, cuprind o redacție lărgită, așa cum apare ea în *Ecloga ad Procheiron mutata* (începutul sec. XII) și *Hexabiblu* lui Armenopol de la 1345. La noi, *Legea lui Constantin și Justinian* înfățișează însă nu tradiția revizuită, de la începutul sec. XV³, așa cum ne-am fi putut aștepta, ținînd seama de proporția felurilor recensuni ale ei în mediul grecesc, ci o adaptare sîrbească din primii ani ai secolului XIV (circa 1307)⁴, care îmbină *Nomos georgikos* cu *Ecloga* lui Leon al III-lea și Constantin al V-lea de la 741, aceasta folosită în Bizanț pînă la 872, iar în mediul slavon de la 839 înainte, în redacția ei din secolul XII, ce poartă numele de *Legea de judecată a oamenilor (Zakon sudnyj ljudem)*⁵.

Îndeobște, în manuscrisele slavo-române *Codul lui Ștefan Dușan* și *Legea lui Constantin și Justinian* sînt însoțite de o versiune prescurtată a *Sîntagmei* lui Matei Vlastaris din 1335, abreviere executată și tradusă în sîrbește după anul 1402 și înainte de 1427⁶.

Aceste manuscrise sînt, în ordinea lor cronologică:

(1) Chilandari, ms. sl. 300 (270; 368; 127), copiat de același scrib ca și ms. de la Hodoș, între 1400 și 1430.

(2) Praga, Muzeul Național, IX.F.10 (S.14), databil prin filigrane în anii 1403—1430, iar prin tabelul de lunațiuni, în anii 1390—1408. Data

probabilă este așadar 1403—1408, copia fiind astfel întocmită îndată după abrevierea și traducerea în slava sîrbă a *Sintagmei*. Exemplarul provine de la mănăstirea arădeană Hodoș-Bodrog, unde se găsea în orice caz la 1736⁷.

3) Moscova, Muzeul Istoric, fondul Brașov, ms. 151. În sec. XVIII codicele se afla la mănăstirea Bistrița (Vilcea), unde pare, de altfel, să fi și fost alcătuit. Filigranele îl datează între anii 1458 și 1471, unul dintre ele, găsit pe acte din arhiva Brașovului, fiind din anul 1465⁸. Pe fila 182 citim o glosă la *Codul lui Dușan* §§ 21—22, în rînd cu textul și care, în alte exemplare, constituie un articol separat, ce vorbește „Despre oameni bisericești. Oamenii boierești care s-au așezat în satele și cătunele bisericești să se întoarcă fiecare la stăpînul său”⁹; cuprinsul glosei ne trimite de îndată cu gîndul la porunca despotului Ștefan Lazarević din anul 1406 pentru Vodița și Tismana⁹, pomenind de oamenii bisericești nevoiți să se refugieze, odată cu destrămarea întinselor domenii monastice de la hotarul bănățean al Olteniei atribuit prin ctitorie domnească și despotală sîrbului Nikola (Nikodim) Grėin, oameni asupra cărora mării boieri (vlastelini) ridicau pretenții, dar pe care despotul dorea să-i protejeze.

(4) Sremska Mitrovica, Muzeul Culturii Bisericești, ms. 198, copiat la Beșenova (jüd. Arad), pe la 1570—1580¹⁰.

(5) Novi Sad, Biblioteca Academiei Sîrbe, ms. 177, copiat la Arad în prima jumătate a sec. XVII¹¹.

(6) București, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. rom. 3093, din anul 1776. Traducere românească din Banat. În prima jumătate a sec. XIX se afla la Baziaș și Sîrbova (jud. Timiș)¹².

Ultimele două copii nu cuprind *Sintagma* prescurtată, care la noi a circulat și în grecește, sub chipul unei redacții din anul 1498, aparținînd unui Nicolae Kunalis nu însă și înainte de finele veacului al XVII-lea (București, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. gr. 176, cu o însemnare de la sfîrșitul sec. XVII a lui Hrisant Notara și Iași, Biblioteca Centrală Universitară, ms. VI. 1 (303), cu o notă din 1674 a lui Dosoftei).

Codul lui Dușan a fost editat în repetate rînduri și tradus în mai multe limbi, inclusiv în românește¹³, cea mai bună ediție diplomatică fiind și cea mai recentă, a lui Musa Begović, care în al doilea tom, apărut în 1981, reproduce separat variantele din manuscrisele slavo-române de la Hodoș și Bistrița¹⁴.

La rîndul ei, *Legea lui Constantin și Justinian*, numită de obicei *Legea lui Constantin Iustinian*, prin contopirea copulei *I* (și) cu prima literă a numelui următor, a fost și ea deseori editată, fie după codicele de la Hodoș¹⁵, fie după o copie din anul 1649 de la Kratovo, astăzi aflată în colecțiile Bibliotecii Naționale din Sofia, ms. sl. 293(63),¹⁶ fie după copia de la Novi Sad¹⁷ și chiar după manuscrisul românesc de la 1776¹⁸. Fapt este că mai toate aceste copii cuprind adaosuri și interpretări care le individualizează, de unde și utilitatea aducerii lor la cunoștința specialiștilor în istoria dreptului și a societății în genere. O seamă de copii de mina a doua din secolul XIII, după exemplul de la Novi Sad au dovedit astfel un efort de adaptare a vechii legislații bizantine la realitățile lumii sîrbești din acea vreme, de unde și interesul ce li s-a acordat de către istorici¹⁹. Întrucît prevederile cuprinse în această compilație, copiată la noi încă din anii 1403—1406—1408 și folosită, precum vedem, în Banat, neconținut pînă la 1857, după cum dovedesc însemnările copiei românești de la Academie, sînt extrem de circumstanțiate pentru diferitele raporturi agrare, am socotit necesar să aducem cuprinsul celor mai vechi

exemplare, respectiv al manuscriselor de la Hodoș și Bistrița, la cunoștința cititorului român, în traducere. Ca text de bază am ales pe cel din exemplarul de la Bistrița, ce nu a mai văzut ca atare lumina tiparului, iar în variante cele ale exemplarelor de la Sofia și Praga, acesta din urmă tipărit în original o singură dată, la 1868 și tradus în croată la 1872. Ne grăbim a spune că aceste variante sînt neesențiale, singurele oarecum semnificative fiind cele ale § 25 despre zăloage. Ca și codicele bistrițean, cel de la Hodoș nu are rubrici pentru §§ 15 — 16. Redacția sirbească a manuscrisului de la Bistrița este foarte curată, fără înrîuriri ale altui idiom slab. În schimb, limba manuscrisului arădean este puternic influențată de formele est-slave, ceea ce probează în chip evident originea locală a copiei. Sursa esențială este *Nomos georgikos*, în prelucrarea de care vorbeam, databilă prin pomenirea patriarhului Grigore (al II-lea Kyprios 1283 — 1289) la finele veacului XIII. Această dată este sprijinită și de faptul că, acolo unde nu *Legea agrară* bizantină este sursa cea mai apropiată, izvorul compilatorului este o silogă de *Basilicale* cu rezumate și glose contopite într-un text unic, aidoma redacției *Basilicalelor* din *Procheiron auctum* de la sfîrșitul sec. XIII. După fiecare articol, reproducem versiunea românească din manuscrisul bănățean de la 1776, în transcrierea lui Gh. Cronț, sub sigla C urmată de numărul articolului, potrivit împărțirii pe paragrafe a editorului²⁰. Sigla A desemnează la rîndul ei împărțirea pe paragrafe a codicelui de la Sofia, potrivit numerotării lui M. Andreev, cele două numerotări, aflate în aceeași ediție bilingvă, necoincizînd totdeauna. Pentru comparație, reproducem, tot aici, și diversele versiuni ale *Legii agrare* bizantine, așa cum au fost ele traduse, cunoscute și folosite la noi în secolele XVII—XIX. Acestea din urmă sînt cele din *Cartea românească de învățătură* (1646)²¹, sub sigla CR; din *Indreptarea legii* (1652)²², sub sigla IL, cu numerotarea originală; și, sub sigla GP, din ediția Val. Al. Georgescu și Em. Popescu-Mihuț a legislației fanariote din 1775—1782²³, după manuscrisele românești din Biblioteca Academiei R.S.R. 1336, 1405 și 5826, precum și după cel cu numărul 1378²⁴. În sfîrșit, sigla NG desemnează ediția grecească W. Ashburner din 1910²⁵, reprodusă în 1931 și 1962²⁶. Pentru textul slav al *Eclogii* (*Zakon sudnyj ljudem*) cititorul se poate adresa ediției Dj. Radojčić deja citate²⁷ pentru adaptarea sirbească de la începutul sec. XIV, iar pentru vechea traducere-ediției din 1885 a lui A. Pavlov²⁸. În ceea ce privește siloga de *Basilicale* de care vorbeam mai înainte, urmele ei pot fi decelate în materialul oferit de *Procheiron auctum* de la sfîrșitul secolului al XIII-lea²⁹.

Trimiterile pe care le facem la *Sintagma* lui Vlastasis privesc ediția veche, dar încă utilă, în lipsa alteia, a lui K. Rhalles și M. Potles de la 1856, reeditată în 1966³⁰, iar nu traducerea mai noi ale lui N. Il'inskij (1892)³¹ și St. Novaković (1907)³², indicațiile necesare pentru copiile slavoromâne și un indice analitic al cuprinsului întregii *Sintagme* putînd fi găsite în *Repertoriul* vechiului drept românesc publicat de noi în 1984.³³ Acolo unde articolele *Sintagmei* au fost utilizate în compilația lui Iacov din Iannina, *Cirja arhierească*, alcătuită în grecește la 1645 (București, Biblioteca Academiei R.S.R., mss. gr. 220 din 1658, 229 din a doua jumătate a sec. XVII și 800 din 1710), am întrebuițat versiunea românească din exemplarele traducerii întocmite la noi în anul 1754, după manuscrisele 1266, 1271 și 1468 ale Bibliotecii Academiei, cu numerotarea originală a stihilor, cărților și capitolelor, sub sigla CA.

Așa precum se știe, *Sintagma* a fost copiată și folosită la noi, în slavonă sirbească, încă de la anul 1451, data celui mai vechi exemplar cunoscut și păstrat, alcătuit la Tîrgoviște de către scribul domnesc Dragomir pentru Vladislav al II-lea³⁴. Sub Vlad Țepeș însă, așa cum ne putem lesne da seama comparînd datele oferite de pamfletele săsești cu Schwabenspiegel — culegerea de drept cutumiar suab de la începutul sec. XIII folosită necurmat la Sibiu pînă la mijlocul secolului al XVI-lea — în Muntenia s-a încercat o aplicare a acestei legislații de origine occidentală, epoca lui Radu cel Frumos constituind pe plan juridic o reacție împotriva acestor inovații. Copierea exemplarului de la Bistrița reprezintă astfel o atitudine tradițională.

În codicele de la Bistrița, ca și în cel de la Hodoș, găsim în *Sintagma prescurtată*, la Δ 6 (corespunzînd în *Sintagma* completă lui Δ 7) un adaos fără corespondență în textul grecesc. În traducere, adaosul glăsuiește următoarele: „Mirenii care (au pricină) între sine pentru lucruri nemișcătoare din vreun loc, într-al zecelea an să se slobozească, iar pentru cei care nu vor mai fi acolo după douăzeci de ani, judecată mai mult să nu fie”.

Avem aici de a face cu o interpretare din timpul lui Septimius Severus, de la 199, a principiului usucapiunii, oficializată ca *praescriptio longi temporis* cu termenele de 10 ani pentru prezenți, adică pentru persoane din aceeași localitate și 20 pentru absenți, din localități diferite³⁵. Prevederea a fost ulterior inclusă în *Codul Theodosian* (sec. V); apoi și în cel al lui Justinian (Cod 7, 31, 1 și 12). Enunțarea acestui principiu în glosele ce însoțesc a doua carte a *Basilicalelor* din sec. IX se află și între jurisprudențele (διατάξεις) din *Vlastaris* N 8 (N 2, f. 150 în manuscrisul de la Bistrița): “Οτι δεκαετία ἢ εικοσαετία οὐ βοηθεῖ τῷ κακῇ πίστει γενομένῳ, εἰ μὴ ἢ τριακονταετία καὶ μόνον εἴπερ ἀδιακόπως ἐνέμετο, καὶ ὄχλησιν ἐν δικαστηρίῳ μὴ ὑπέμεινε cu trimiterea la Δ 9, unde găsim chiar originalul textului slavon reprodus mai sus în traducere, luat din *Basilicale* 10, 58, 7: Πᾶσα δουλεία καὶ πᾶσα χρῆσις, ἐπὶ τῶν μὴ κεχρημένων, διὰ τῆς τοῦ χρόνου παραδρομῆς, ἐπὶ μὲν παρόντων, δεκαετία, ἐπὶ δὲ ἀπόντων, εικοσαετία ἀπόλλυται.

Nu este așadar vorba de un lucru original, ci de o jurisprudență bizantină, care însă în exemplarul de la Bistrița al *Sintagmei* prescurtate are rostul unei legi noi, ceea ce ne face să bănuim aici reflectarea unor practici locale. Pentru această epocă cunoaștem o singură pildă de litigiu între persoane civile care să fi fost rezolvat prin aplicarea principiului usucapiunii³⁶.

Cazul se înfățișa astfel: La 15 aprilie 1456 Vladislav al II-lea întărise lui Mogoș și fiilor săi vechea lor ocină, satul muscelean Micești³⁷. Un sfert de veac mai târziu, pe vremea lui Țepeluș (1477—1482), domeniul era deja, aïdoma multor alte sate, împărțit în patru părți:

1. Țeaa a lui Mogoș, sol al lui Țepeluș la unguri în 1478³⁸, apoi a lui Mogoșel, desigur un fiu, care o cedează mănăstirii Tutana între 1478 și 1481³⁹, călugării schimbînd-o tot atunci pentru cele două părți ale lui Lumotă și Cernat din satul Huhurez. La 5 septembrie 1487 aflăm pe Roman, unul dintre proprietarii celorlalte părți din moșia lui Mogoș, ca stăpîn pe o anumită porțiune din Huhurez.

2. Partea lui Ganea, cumpărată de la fiul său Bănie la 16 august 1481 de către Roman (din Huhurez) și patru „frați” ai săi, Dan pușcarul, Radul, Micul și Mușat, cu scutire de prădalică domnească⁴⁰.

3. Partea altor patru „frați” — Sinea, Vinjea, Curcea și Vlacul, trecută prin prădalică în patrimoniul domenesesc sub Țepeluș, care o dă vornicului Stoica. Pe acest sfert de moșie Stoica se înfrățește apoi cu Dan pușcarul și ceilalți patru firtați ai lui, adică Roman, Radul, Micul și Mușat⁴¹

4. Partea lui Stance, prădalică domnească, dată lui Dan pușcarul și celor patru „frați” (Roman, Radul, Micul, Mușat) și vornicului Stoica de către Vlad Călugărul la 21 februarie (1487 ?)⁴².

Cităva vreme după ce trei sferturi din Micești intraseră astfel în stăpînirea lui Dan pușcarul și „fraților” săi (circa 1493)⁴³, Vlad vodă Călugărul însărcinează patru ispravnici să rezolve litigiul dintre Dan și mătușa acestuia, transferînd un sfert din părțile lui de ocină în proprietatea rudei sale⁴⁴.

Ceva mai tîrziu însă (1497—1508)⁴⁵ vedem o altă rezolvare a litigiului, anume înfrățirea lui Dan, Roman, Radul, Mușat și Micul, pe de o parte, cu mătușa lui Dan, fiul ei Toma, Mihail, Stan și Cîrstian pe de alta, peste Micești, ceea ce dovedește că Dan ținuse în continuare pămîntul atribuit pe la 1493 rubedeniei sale. Cu toate acestea, acum nu mai sînt invocate hrisoavele produse de moașa lui Dan pe la 1493, ceea ce arată că acestea își pierduseră puterea probatorie, așadar că prelungirea peste lege a posesiunii lui Dan căpătase statut de fapt acceptat.

În acest caz, fiind vorba de persoane din aceeași localitate, termenul trebuie să fi fost cel decenal, așa că data tranzației era circa 1503, sau măcar una foarte apropiată, întrucît ultimii veniți în înfrățire nu puteau stăpîni decît partea întărită la 1497 lui Cernat și Lumotă, ultimul fiind probabil identic personajului cu acest nume amintit la 1499.⁴⁶

Nu este exclus însă nici termenul de douăzeci de ani, întrucît condiția acceptării tranzației fusese obligația asumată de către Roman, firtatul lui Dan, de a plăti birul restant al lui Toma, vărul său, pe anii din urmă, așadar de la 1482, dată pe care o cunoaștem dintr-altă mărturie domnească în această pricină⁴⁷.

În *Codul lui Dușan* din același manuscris bistrițean aflăm, de asemenea, un articol suplimentar, care lipsește din toate celelalte copii, anume articolul 189. În traducere, el sună după cum urmează: „Despre cai și cîini. Unde vor merge caii și cîinii și herghelile împărtășești, atît cît scrie la cartea împărătească să li se dea, iar altceva nimic”. Aceasta este, de fapt, o prescurtare a capitolelor precedente (186—187), unde nu sînt însă amintiți cîinii, de care e vorba numai în § 188; acest din urmă articol este datat în anul 1418 prin faptul că el apare, mai întîi, ca un adaos, într-un manuscris copiat într-acei an la Muntele Athos („Și celor care se îngrijesc de cîini și de șoimi și de porci, unde umblă, nimic să nu li se dea”). Rostul adaosului din manuscrisul oltean este lămurit de către o seamă de scutiri înscrise în hrisoavele lui Radu cel Mare, scutiri ce datează implicit și § 189 în vremea acestui domnitor, cînd, pentru prima dată, este stereotip introdusă formula, mai mult românească decît sîrbă, „Ni kon' da ne chranit” (corect fiind „kormit”, întrucît „chraniti” înseamnă a păstra, iar nu a hrăni, cum este totdeauna tradus pasajul) și „ni kon' da im se ne (altă construcție românească) uzmet” (variantă: „uzmut”), adică „Nici cal să nu hrănească (țînă), nici cal să nu li se ia”, pentru satele mănăstirești scutite.⁴⁸

Codul tripartit (*Codul lui Dușan*, *Sintagma* abreviată și *Legea agrară*) pare să fi rămas în uzul oficial pînă la începutul sec. XVI, după cum am văzut, anul 1503 fiind încă unul de aplicare a sa. Pe de altă parte, știm

că Staico marele logofăt, cel mai de seamă dintre sftnicii lui Vlad Călugărul și Radu cel Mare, între 1482 și 1507, a consultat, asemenea fiului său, Pirvul mare comis (1504—1508), un alt codice de legi, acesta grecesc și alcătuit — coincidentă ce nu poate fi cu totul întâmplătoare — tot la sfârșitul celui secol al XIII-lea, când se completează și redacția cunoscută la noi a *Legii lui Constantin și Iustinian*.⁴⁹ Ulterior, găsim în uzul arbitrilor din sfatul domnesc atât *Sintagma* completă, precum exemplarul doamnei Despina de la 1521, cu filigran de la 1503⁵⁰, cit și *Krmčija* sau *Pidalionul* de la Mileševo din 1295, copiat în anii 1519—1521.⁵¹ De regulă, legislația agrară, foarte amănunțită, ce poate fi întilnită în compilațiile de drept pur canonic cu circulație pe teritoriul Țării Românești și Moldovei în secolele XIV și XV, complicații pe care nu le-am mai amintit aici, cuprinde novele și extrase din *Basilicale*, ori chiar din *Codul* și *Digestele* iustinieni, inclusiv fragmente ce nu se mai păstrează în tradiția greacă. Selecția operată de compilatori este făcută potrivit cu modelul oferit de *Procheiron auctum* XL, dar și cu interesele marilor proprietari funciari mănăstirești, uneori procedându-se prin alterarea intenționată a verbului modelului bizantin, pentru a se sprijini cu autoritatea pravilei împărătești dreptul de dată recentă al marelui domeniu mănăstiresc de ctitorie domnească. În acest context, *Legea lui Constantin și Iustinian* înfățișează o atitudine moderată, mai apropiată de realitățile satului românesc care, la acea dată, se bucura încă de multiple privilegii tradiționale. Arbitrariul domnesc, ca factor de drept pozitiv, statornicind la noi, în deceniile 3 și 4 ale veacului XVI o veritabilă anomie, al cărei conținut de clasă este cu totul vădit, avea, mai apoi, să se întemeieze pe argumentul scris al propriei sale autenticități, respectiv pe ceea ce noi astăzi socotim, pe drept cuvânt, a însemna o falsificare deliberată. Cu alte cuvinte, pentru recunoașterea și confirmarea unui drept feudal de dată recentă, domnia munteană cere, în anii 20—30 ai secolului al XVI-lea, să se producă diplome princiare autentice, de unde și abundența de hrisoave domnești din secolele XIV și XV falsificate acum, parțial sau total, precum și distrugerile de documente autentice, în cadrul ceremonialului obișnuit de casare a mărturiei scrise rămase „de lege”, după emiterea noii diplome domnești. Evident, într-un asemenea cadru juridic, vechea legislație nu-și mai avea aplicare, de unde și cezura pe care o constatăm astăzi după Neagoe Basarab în tradiția manuscrisă a pravilelor slavone din Țara Românească, pînă în anii 30 ai secolului XVII.

NOTE

¹ Lipsesc astfel din manuscrisele de origine românească articolele 199—201, adăugate sub Uroș al V-lea și Vikašin; vezi în acest sens datarea făcută de E.N. Naumov, *Nekotorye problemy zacknodatel'stva v serbo-grečeskom carstve*, „Vizantijskij Vremennik”, 26(1965), p. 271—277.

² Vezi documentele publicate de Fr. Miklošich, *Monumenta Serbica*, Wien, 1858, nr. 126 și 145, p. 146, 161.

³ Cf. J. Karayannopoulos, *Entstehung und Bedeutung des Nomos georgikos*, „Byzantinische Zeitschrift”, 51 (1958), p. 317—383.

⁴ Editată după manuscrisul slav 466(217) de la Chilindari de către D. Sp. Radojčić *Srbski rukopis Zemljoradničkog zakona*, „Zbornik radova Srbskog Akademije”, 44, 3 (1955), p. 15—28.

⁵ R. Constantinescu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340—1640*, București, 1984, p. 139, 145—148.

⁶ Al. Solovieff, *Le droit byzantin dans la codification d'Étienne Douchan*, „Revue Historique de Droit Français et Étranger”, série 4,7 (1928), p. 387—412 și M. Živojinović, *Sudstvo u grčko-srbskom carstvu*, „Zbornik radova Vizantološkog Instituta”, 10 (1967), p. 197—249.

⁷ Descriere, datare și bibliografie la A. I. Jacimirskij, *Opisanie južno-slavjanskih i russkih rukopisij zagraničnih bibliotek*, „Sbornik Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Russkoj Akademii Nauk”, 98, I, Petrograd, 1921, p. 780—788; J. Vajs, J. Vašica, *Soupis staroslavjanskih rukopisu Národného Muzea v Praze*, Praha, 1957, p. 212—219; R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 245—249.

⁸ R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 249—250.

⁹ *Documenta Romaniae historica*, B., I, București, 1966, nr. 31 a, p. 67—68.

¹⁰ R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 251.

¹¹ *Ibidem*, p. 250

¹² *Ibidem*, p. 98—99, 251.

¹³ I. Peretz, *Zakonik lui Ștefan Dușan, țarul Serbiei 1349—1354, comparaț. cu legiurile bizantine, slavoane și românești*, București, 1905, după ediția a II-a St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušanacara srpskog 1349—1354*, Beograd, 1898. Bibliografie și concordanțe pentru numerotarea articolelor din manuscrise și ediții în lucrarea noastră deja menționată, p. 245—246, 263—266, iar o ediție a traducerii augmentate de la 1776, cu lista surselor, în articolul nostru *Un cod canonic bănățean din sec. XVIII*, în „Mitropolia Banatului”, 36 (1986), p. 73—87.

¹⁴ *Zakonik cara Stefana Dušana*, 2 vol, Beograd, 1975—1981.

¹⁵ R. Hube, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantskiego u narodów slowiańskich*, Warszawa, 1868 și J. Miškatović, *Zakon Konstantina Velikog*, Wien, 1869. Cf. V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, I, Zagreb, 1872, p. 56—67.

¹⁶ M. Andreev, *Loi de jugement. Compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinien*, Bucarest, 1971.

¹⁷ J. Dorđević, *Zakon careva Konstantina Velikog, Justinijana i Stefana Dušana*, „Srbski Letopis”, 1, 33 (1859).

¹⁸ Gh. Cronț, *Loi de jugement*, București, 1971.

¹⁹ Pentru aceste copii vezi N. Radojčić, *Oko Dušanovog Zakonika. II. Prepis Zakona cara Konstantina i Justinijana i Dušanov Zakonik u biblioteki V. Jagića*, „Istorijski časopis”, 3 (1951—1952), p. 55—56, precum și Gh. Cronț, *Le Livre de jugement de l'empereur Justinien*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 6 (1968), 639—647 și Val. Al. Georgescu, *Contribution à la réception du Nomos georgikos dans les Principautés Danubiennes*, „Byzantina”, 1 (1969), 81—134. Rămâne de asemenea utilă consultarea articolului aceluiași N. Radojčić, *Srpski zakonik iz prvih godine poste velike seobe*, „Letopis Matice Srbske”, 135 (383), 1 (1959), p. 59—64.

²⁰ *Op. cit.* supra, nota 16 și 18.

²¹ Ediție academică modernă, București, 1961, p. 199—214.

²² București, 1962, cu numerotarea originală.

²³ *Legislația agrară a Țării Românești, 1775—1782. Proiectul de cod agrar al lui Mihail Folino. Pravilele pentru plugari și așezămintele agrare dinainte de 1780*, București, 1970.

²⁴ Vezi R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 141—145.

²⁵ *The Farmer's Law*, „Journal of Hellenic Studies”, 25 (1910), 85—108; 22 (1912), 68—95.

²⁶ P. și J. Zepos, *Jus Graeco-Romanum*, II, Athina, 1931 (Aalen, 1962), p. 65—71.

²⁷ Vezi mai sus nota 4.

²⁸ *Knigi zakonnye, soderžaššie v sebe v drevne-russkom perevode vizantijskie zakony, zemledel'českie, ugolovnye, bračnye i sudebnye*, „Sbornik Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk”, 38 (1885), 3.

²⁹ *Jus Graeco-Romanum*, VII, 5—361.

³⁰ Σύσταγμα τῶν θελων καὶ ἐργῶν κανόνων, VI, Athina, 1859 (1966).

³¹ *Sintagma Matveja Vlastarjã*, Moskva, 1892.

³² *Matije Vlastara Sintagmat*, „Zbornik za istoriju, jezik i književnost”, odeljenje I, 4 (1907).

³³ P. 335—343.

³⁴ Descrierea codicelui și reproducerea prefetei lui Dragomir la R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 237—238, 261—262.

³⁵ Cf. Gh. Cronț, *Freescrifția în dreptul bisericesc ortodox*, „Biserica Ortodoxă Română”, 56 (1938), p. 30—54.

³⁶ *Documenta Romaniae historica*, B. I, nr. 208, p. 333 și atestatul nr. 261, p. 421—422

³⁷ *Ibidem*, nr. 113, p. 196—197.

³⁸ *Ibidem*, nr. 156, p. 259.

³⁹ *Ibidem*, nr. 274, confirmare din 1 aprilie 1497.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 178, p. 287—288, de la Țepelus.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 181, p. 293—294, confirmarea lui Vlad Călugărul la 13 iulie 1482.

⁴³ *Ibidem*, nr. 207, p. 332.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 208, p. 333, datat 1487—1494, sub Vlad Călugărul. Anul 1493 este ultimul când apare grămăticul Drăgoi, primul ispravnic din documentul nr. 208 și singurul din domnia Călugărului în care găsim 4 arbitri de hotar.

⁴⁵ Cf. *ibidem*, nr. 236, p. 381 din 10 aprilie 1493 (4 boieri bătrâni ca arbitri și 12 boieri jurători). Gh. Cronț, *Instituții medievale românești. Jurătorii*, București, 1969, p. 197—198 socotca greșit că primul caz de folosire succesivă a 4 și 12 jurători datează din 1615.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 261, p. 421—422 sub Radu cel Mare. Datat de editor în intervalul 1495—1508. Mandatul acesta este desigur posterior datei de 1 aprilie 1497, când în Micești se mai aflau Lumotă și Cernat (cf. nr. 274).

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 286, p. 466.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 181, p. 293—294.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 255 (4 iunie 1495, pentru Snagov) și 290 (25 ianuarie 1499 pentru Tismana) și *Documenta Romaniae historica*, B, II, București, 1972, nr. 33, p. 77 (27 martie 1505) și nr. 40, p. 89 (10 decembrie 1505) etc. Scutiri mai vechi de obligația conacelor și hrânirii cailor domnești sînt cele, nu tocmai autentice, din vol. I, nr. 15, 80 și 81, pentru Făgăraș. Pentru Țara Românească s-ar părea totuși că există și o mărturie mai veche, anume nr. 135, din 25 august (1469?), păstrat într-o traducere, poate adaptată vremii, din sec. XVII: „mertice . . . , conace . . . cai de olac”.

⁵⁰ Vezi descrierea din R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 301—304.

⁵¹ București, Biblioteca Academiei R.S.R., ms. slav 286; cf. R. Constantinescu, *Op. cit.*, p. 239—240.

⁵² *Ibidem*, p. 220—226.

A N E X A

LEGEA LUI CONSTANTIN ȘI IUSTINIAN ÎN VERSIUNEA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLUL AL XV-LEA

TRADUCERE

SIGLE FOLOSITE :

- A Manuscrisul de la Sofia din 1649 (ediția M. Andreev, 1971)
- B Basilicalele (sec. X—XI)
- C Traducerea bănățeană din 1776 (ediția Gh. Cronț, 1971)
- CA *Ctrja arhierieilor* a lui Iacov din Iannina (1645), în traducerea românească din 1754, după mss.
- Cod *Codex juris civilis*
- CR *Carte românească de învățătură* (1646)
- D *Digestum din* 532
- GP Legislația agrară a Țării Românești din 1775—1782 (ediția Val. Al. Georgescu-M. Popescu-Mihuț, 1970)
- Harm *Hexabiblos* al lui Constantin Armenopol (1345)
- IL *Îndreptarea legii* (1652)
- MB *Sintagma* lui Matei Vlasteris (1335)
- NG *Nomos georgikos* (circa 685, după mss. sec. XI, ed. W. Ashburner, 1910)
- Nov Novelele lui Iustinian
- PA *Procheiron auctum* (circa 1283—1306)
- PN *Procheiron nomos* (872)

CONCORDANTE, SURSE, PARALELE

Legea	Sursele	Paralele
I,1	B 2,1,22	PA 40,28
I,2	D 3,6,1 = B 60,1,1 D 48,11 = B 60,43	
1	Cod 2,53,7 = B 10,34,7 Cod 8,55(56),4-5 = B 47,2,4-5 PN 2,5	CA 4,1,9
2	Cod 9,23,3 = B 60,41,61	CA 4,31,2
3	Cod 5,11,4 = B 29,1,84 Cod 5,15,1 = B 29,5,4,1	
4	Cod 42,41,3 = B 22,1,62	
5	Nov 90,2 = PN 27,3 = scolia kappa la B 21,1,39 = B 21,1,42	MB Δ ,7,41
6	Cod 4,21,14 = B 22,1,73 ~ D 22,5,2 = B 21,1,2	
7	~ D 3,2,6,2 = B 21,2,6,3 ~ D 3,6,1,3 = B 60,1,1,4 ~ D 48,2,3,1 = B 60,34,3 ~ Cod 4,45,1-2 = B 19,5,22-23	
8	PN 9,18 = B 26,7,69	MB Δ ,2,3
9	Novelă a lui Manuil Commen	Harm 3,3,113
10	Novelă a lui Roman Lakapinos	Harm 3,3, 103-112
11	PN 31,7	MB A ,4,7
12	NG 16	
13	NG 12	
14	NG 15	
15,1	NG 14	
15,2	NG 2 + 1,2	
16	NG 3	
17	NG 4	
18	NG 6	
19	NG 7	
20	NG 9	
21	NG 13	
22	NG 17	
23	NG 1,1	
24	Consultațiile lui Mihail Attaleiates 15,10	PA 17,26
25	~ D 41,3,4,19 ~ B 20,1,1,2	
26	B 25,1,47	MB Δ ,2,9
27	PN 39,58 ~ D 48,13,11,1 = B 60,45,12	MB I,1,7
28	~ Cod 9,9,6 = B 60,37,51 ~ D 48,5,2,1 = B 60,37,4,2 D 48,5,14,3 = B 60,37,16,4 ~ D 48,16,10,1 = B 60,1,19	
29	Comentarii canonice sec. XI la canoanele Ancyra 11, in Trullo 92-93 și Vasilie 22	PA 39,102
30	~ Nov 1,2 = B 41,4,1 Novela 20,2 a lui Leon al VI- lea = scolie la B 29,2 (ed. Heim- bach III, 462)	MB Y 5 + φ 1 (Lex Falcidia)
31	PN 30,19 = B 29,5,35	CA 4,74,2 după MB K 12,14
32	Cod 9,1,2 = PN 39,48	PA 39,143 MB A,12,16

(cu variantele manuscrisului de la Hodoș și Arad și paralelele compilațiilor românești din sec. XVII)

(Titlu) Legea bincredinciosului și de Hristos iubitorului împăratului Iustinian

C : Cartea judecății a celui bincredinciosului împăratului Constantin Iustinian al grecilor cu preasfințitul părintele patriarhul Grigore și cu boeri a prealuminatului împărații din Constantinopolie, precum tribuște a să ținea a să îndrepta împărăția și toate aleasăle și dreptele judecăți care la tot omul să fie intru toată credința.

GP CR : Canoane alese din sfiitocul împăratului Iustinian cu titlu ce să chiamă pravile pentru plugari

NG : Capetele pravilei plugarilor alese din cartea lui Iustinian

(I,1) Omis

C : De va judeca împăratul așa, nu va fi osindit, ci fără păcat judecătoriu poate fi

(I,2) Omis

C : Iară dă va fi judecătoriu mitarnic, sau va judeca cu nedreptate, acel judecătoriu să să scoală din stăpînia sa și să să pună în temniță în 3 ani și după aceea iarăși să-și țină stăpînia sa pînă la moarte și să zică în viața lui.

(1) Pentru scriere. De va fi omul de vîrstă de 25 de ani și va scrie vreun lucru cuiva (nu) cu sila, ci cu voia sa și iarăși se va încerca să risipească (ce a scris), ori de va căuta cu judecată să risipească, (ce a scris), acela nu numai rușine să primească, ci nici să nu i se mai dea crezare mărturiei sale și să plătească gloaba cîtă va fi scrisă la Analoghie. Iar același și la tot ce a căutat să risipească mai mult stăpîn să nu fie, ci să-l dea aceluia cu care are pîră, iar făgăduiala să și-o țină.

(A 2 ; cf C 2,3—4)

CA 1,9 :

CA 1,9 : Pîntru scrisori, cele cu taină. Așa poruncește împărăția : Dă va scrie cineva ceva lucru și în urmă să va căi, să să întoarcă acea scrisoare și acela cui i-au scris, dă va fi dă vîrste de 25 de ani, atuncea cel ce au scris să primească toată rușinea. Iară de la acela ce i-au scris, nemică să să ia și să fie precum s-au scris.

(2) Lege : De va scrie careva diată cuiva și va scrie în ea că „și aceluia >și< diacului care a scris las ceva”, să nu se dea crezare.

A 3 C 2,3 : Iară dă va scrie cineva însuși lui sau pre altul l-ar iscăli, aceia să nu să creadă.

(3) Lege : De va scrie notarul zestre cuiva, iar pe urmă nu va ieși la iveală zestrea din averea părintească, să plătească notarul de la sine, pentru că a scris ce n-a văzut.

C 2,4 : Iară dă va scrie cineva averile tătine-său în taină și în urmă nu s-ar găsi altă, tribuște a plăți și a plini cela ce au scris.

(4) De va avea cineva ceartă pentru vreun lucru și va avea scrisoare pentru aceea, pe care o va ascunde, iar după aceea, de-i va fi de folos, o va arăta, după aceea să nu i se primească nici într-un chip (mărturia acelei scrisori).

C 2,16 (A 11,1) : Dă va avea cineva vreo scrisoare pîntru vreo treabă și o va ascunde, iar în urmă o va arăta, aceia să nu se creadă întru nimic, dă va (fi) și a dăvărată acea scrisoare.

(5) De va avea careva pîră cu cineva pentru vreun lucru și va zice că „Am avut carte scrisă, dar am pierdut-o” și dea 5 martori de credință, care să adeverească.

C 2,17 a (A 11,2) : Iară dă o va fi pierdut și va zice că o (au) pierdut-o, să dea 5 mărturii credincioasă și să i să creadă.

(6) Lege : Dacă martori mulți mărturisesc pentru un lucru și (nu) mărturisesc toți într-un chip, să nu se creadă.

C 2,17 b (A 11,3) : Iară dă vor fi multe mărturii și >nu< să vor lovi, să nu să creadă.

(7) Lege pentru curvie : Dacă cineva face curvie sau furtișag și altă asemenea răutate și va fi învinuit și va da mită cuiva să-l îndrepteze, iar în urmă se va dovedi că e vinovat de acel lucru pentru care a fost învinuit acel făptaș, să fie pedepsit acela care l-au îndreptat.

C 2,18 (A 12) : Dă să va vinova cineva cu curvia sau cu furtișag sau cu altă răutate și va fi dă vină și va da mită cuiva să-l îndrepte și în urmă s-ar găsi dă vină, acea vină să petreacă cel ce l-au îndreptat.

(8) Lege pentru vînzare și cumpărare : De va vinde careva ogorul sau via (ori satul add. ms. Arad) ori altceva și va fi luat jumătate din preț și apoi își va lua seama să nu vîndă, să întoarcă prețul, iar ce e al său să ia îndărăt. Iar dacă pe ceea ce a dat a luat mai mult de jumătate de preț, să rămînă cumpărat cum s-a vîndut.

C 2,19 (A 13) : Iară dă va vinde cineva oia sau viia sau satul sau orice și va fi luat și jumătate dă preț sau mai mult și să va căi cel ce o au vîndut, să să întoarcă moșia lui îndărăt.

- (9) Lege : De va vinde bărbatul ceva din averea nevastei, iar nevasta va tăcea, temîndu-se de bărbatul său, iar după aceea va cere să i se întoarcă ei toate și să se risipească cumpărarea.
- C 2,22 (A 14) : Iară dă va vinde bărbatul dă cele muerești lucruri și muerea dă frica bărbatului va tăcea și în urmă va cerea muerea înapoi, poate să să ia și vinzarea să fie întru nimic.
- (10) Lege : De va vrea careva să vîndă în sat vreun lucru oarecare (nemișcător, casă sau baștină add. ms. Arad), să nu-l vîndă vreunui om din afară, ci unui sătean din sat, pentru că nu are tărie astfel de cumpărare, iar acel cumpărător să nu aibă folosință, ci să primească (îndărăt) ce a dat.
- C 2,20 (A 15,1) : Iară dă va vinde cineva lucrul al său, moșii sau altceva, la cel mai dă de parte vecin, neci satul la alt sătean, accia cumpărătură întru nemic iaste, ci să ia îndărăt cel ce au dat.
- (11) Lege : De va vinde careva cuptorul de piine, ori ogorul, ori via, ori moara, mai înainte de a înștiința pe vecini și pe obșteni, ca să cumpere ei — iar dacă ei nu vor să cumpere, acela să vîndă unuia din altă parte, care vrea să cumpere — , dacă nu înștiințează pe vecini și obșteni, ei vinde aceea unui om din altă parte, să fie volnic obștenii (și) vecinii să se împotrivescă și pînă într-al zecilea an să întoarcă prețul și să ia venitul, iar după al zecilea an să nu se mai ceară nimic.
- C 2,21 (A 15,2) : Iară dă va vinde casa sau moara sau moșia sau via sau orice și nu va înștiința la vecinul cel dă aproape al său, (ci) în taină au dat la cel mai dă de parte, cu vrednicie iaste celui de aproape vecin și pînă la 10 ani a sămăna și cele vindute poate să le ie înapoi, iară, în acel preț.
- C 2,23 : Iară dă va fi înștiințat mai întăi celui dă aproape și el nevrînd să cumpere, atuncia slobod iaste a vinde la cel mai dă dăparte și după aceea nu sint volnici a întoarce.
- (12) Lege : De va cumpăra careva vreun lucru de la un om tinăr, care este sub stăpînirea părintească și va afla tatăl lui și va voi să strice cumpărătura, să fie stricată.
- C 2,24 (A 16) : Iară dă va cumpăra cineva de la om tinăr, care iaste supt stăpînirea părintească, sau supt cei bătrîni și vrînd ei să întoarcă, să să întoarcă fără cuvinte.
- (13) Pentru vii și ogoare. Lege : De va da cineva via sau altceva altcuiva să o îndrepteze, iar de nu va îndeplini cum a făgăduit să îndrepteze, să fie volnic stăpînul să ia ce este al său, fără vorbă, (chiar) de va fi trudit mult celălalt.
- C 2,35 (A 17,1) : Iară dă va da cineva via sau casa, olda sau altceva, ca să o direagă și nedregînd-o, pintru lenea lui, atuncia să-și ia stăpînul moșia, fără cuvinte și fără judecată, măcar dă s-ar fi ostănit mult la dînsa.
- GP 12 (CR 1,12 ; IL 296,12 ; NG 16 : De să va tocmi vreun lucrătoriu și de va lua asupra lui să lucreze o vie și va lua și arvună de la stăpîn și va începe a lucra, iară după-aceia se va căi ce au făcut și o va părăsi de-a lucrarea, de aceasta dăm învățătură, unul ca acela să plătească stăpînului cit va fi fost prețul viei, iară viaa tot să fie a stăpînului-său cum ș-au fost.
- (14) Lege : De va lua cineva vie cu orîndă, care nu o va tăia și săpa și îngropa la vreme cum se cuvine, să fie lipsit de toată trudă.
- C 2,26 (A 17,2) : Iară dă va lua cineva viaa cuiva, ca să o sape sau să o reteză și să o îngroape și nelucrînd-o la vremea ei, să să lipsească dă toată osteneala lui.
- GP 24 (CR 1,24 ; IL 298,24) : De va fi luat cineva vreun lucrătoriu vreo vie de la vreun om sărac ca să o lucreze și să împartă vinul în doao și acela de nu se va nevoi să lucreze toate lucrurile la vremea lor, ce o va numai îngăla (îngăima CR, GP și ms. Bibl. Acad. rom. 1378), sau de o va lăsa dezgrădită, acela să-și piarză munca și să nu ia nemica de în roada viei.
- (15,1) De se va căi cel care a luat via (și) va merge la stăpînul viei zicînd : „Nu sint (în stare) ca să lucrez via, ci înainte de vreme ia-ți via”, nu este vinovat lucrătorul cu nimic.
- C 2,27 (A 17,3) : Iară dă să va căi acela care au luat viaa să o lucre și va spunca stăpînului că iaste neputincios a o lucra, iară stăpînul n-au băgat în seamă, atuncia să nu fie vinovat lucrătoriu.
- GP 25 (CR 1,25 ; IL 208,25) : Plugariul cela ce va lua pămînt în parte de la vreun om sărac, iară înainte de ce va veni vremea lucrului se va părăsi și va porunci omului celuiua cu pămîntul cum nu poate să-l lucreze, iară el se va lenevi și va lăsa pămîntul nelucrat, atunce să n-aibă nici o pagubă cela ce-au fost naemît pămîntul.
- (15,2) De va fi plecat undeva stăpînul viei, iar căindu-se (lucrătorul) va părăsi via, cînd va veni stăpînul viei, îndoitul rodului să-l plătească ispravnicul.
- C 2,28 (A 17,4) : Și necăutîndu-și stăpîn dă viaa și s-au dus într-o vreo călătorie și s-au lăsat în nădejdea celui neputincios și stăpînul va veni, toată paguba îndoit și rodul să-l plătească ispravnicul.

- GP 26 (CR 1,26 ; IL 298,26) : Plugariul carele va lua pământ în parte de la cineva ce va fi dus în vreo cale și el se va părăsi și nu-l va lucra, acela să plătească îndoit roada pământului.
- (16) Lege pentru lucrători în parte : De va ara careva brazdă străină și va face lipsă vecinului, de va fi făcut a doua oară (arătura), să fie lipsit de ea, (iar) de o va fi semănat, călcătorul de brazdă (străină) să fie lipsit și de sămînță.
- C 2,29 (A 18) : Iară dă va (fi) arat cineva olda altuia, să să ia sămînța înapoi, și dă arătura să să lipsescă.
- GP 2 (CR 2 ; IL 296,2) : De va eși neștine (cinevaș GP) de în hotarul lui și va micșora hotarul vecinului său, de va face aceasta la vremea plugului, cîndu-ș ară pământul, acela să-ș piarză și sămînța și arătura și toată roada ce va face acel pământ ce-au sămănat pro loc striin, pentru că au călcat hotarul altuia (om. ms. Bibl. Acad. rom. 1378)
- (17) Lege : De se vor înțelege între sine doi lucrători ai pământului să schimbe ogoarele, de vor fi între ei doi sau trei martori credincioși, să rămînă schimbarea neclintită.
- C 2 (A 19) : Iară dă să vor împreuna doi să-și are oldele, sau schimbe locurile și vor avea doao sau trei mărturii întră dinșii, așa să fie stătători neschimbat.
- GP 6 (CR 6 ; IL 296,6) : De să vor tocmi doi plugari să schimbe niscare pămînturi denaintea a doi sau a trei mărturii și tocmeala lor se-au grăit să fie stătătoare (stăpînitore ms. Bibl. Acad. rom. 1378), atunce aceia tocmeală să stea întregă și adevărată și neclintită.
- (18) Lege : De se vor întovărăși doi lucrători la vremea semănatului, (iar) una din părți va vrea să se despartă, de va fi și sămînța însămînțată, să nu se despartă. De va fi arat țelina, tovarășul care a întors țelina asemenea după aceea să se despartă ; (iar) de nu va avea tovarășul cu cine să are, să nu fie volnic a-l părăsi.
- C 2,31 (A 20) : Iară dă să va împreuna doi să-și are și să-și samene, iară unul va sămăna și celuialalt va năpusti, acela să nu fie volnic a-l lăsa pînă nu va sămăna și celuialalt.
- GP 4 (CR 4 ; IL 296,4) : De să vor tocmi doi plugari să-ș schimbe pămînturile mainte de vremea semănatului (arăturii ms. Bibl. Acad. rom. 1378), iară după-aceia unul de dinșii va vrea să întorcă, atunce, de va fi apucat celuialalt (omis în ms. 1378) să (să nu ms. 1378) fie semănat pămîntul, nu vor putea întoarce, iară de nu va fi semănat (ms. 1378 omite pasajul „pămîntul... semănat”) nice unul, atunce pot (poate ms. 1378) să strice acea tocmeală. Iară de să va prileji cela ce va să strice tocmeala să nu fie arat, iară celuialalt va fi arat, atunce să are și celuialalt, și deaca va ara, să întorcă să-și ia cineș pămîntul și să fie o tocmeală stricată.
- (19) Lege : De va avea lucrătorul de pămînt pentru ogor ori pentru vie pîră și va veni fără știrea lucrătorului samavolnic să secere, de va și avea dreptate, de acea (holdă) să fie lipsit, (iar) dacă fără dreptate a făcut înșelăciune, îndoit să plătească.
- GP 7 (CR 7 ; IL 296,7) :
Un plugariu oarecarele (oarecine GP) de să va prileji să aibă a se pîrî cu cineva pentru vreun pămînt semănat și nu va întreba înțîi la judecătoriu, să vază cumu-i va merge legea (dreptul GP), ce va merge la pămînt fără știrea celuiia ce l-au semănat și fără știrea judecătorului (judecății GP ; giudețului CR) locului celuiia și se va apuca de va secera, acela, măcar de i (omis ms. 1378) s-ar și veni (cuveni GP) să fie a lui pe dreptate, iară să nu i se dea nemica ; iară de va fi și pîrît la judecătoriu (judecată GP ; giudeț CR și ms. 1378) și de-i va fi făcut judecătoriu (județul GP CR) carte să ție el, atunce (în urmă GP ; omis CR) de acase va afla (arăta ms. 1378) c-au pîrît pe strîmb (cu strîmbătate GP) și n-au (i-au GP) avut el (omis ms. 1378) treabă, acela de în roadă ce va fi strîns să întorcă înapoi de doao ori pre cît va fi luat.
- (20) Lege : De vor avea două sate pricină pentru hotare ori pentru ogoare, să cerceteze judecătorul și celui (sat) care a stăpînit mai mulți ani să-i fie făcută îndreptarea, (iar) de va fi ustav vechi, să rămînă neclintit.
- C 2,33 (A 22) : Iară dă să va pîrî doao sate întră dinsă pintru pămînt sau moșii, olde, aceia tribuește a socoti stăpînitorii sau bătrîni și dă va fi fost mai din bătrînețe la un sat decît la altul, să nu să ia neschimbat.
- GP 10 (CR 10) ;
IL 296,10) : Doao sate de vor avea ceartă (sfadă GP CR) pentru hotarul (omite GP) sau pentru pămînturi, atunce acolo trebuie să socotească județele (judecățile ms. 1378 ; judecătoriu GP) să facă dreptate, să dea acel loc pentru carele să privesc, acela să-l dea celora ce să va afla că l-au ținut mai multă vreme, fără numai (alegînd GP) cînd va fi hotar bătrîn (cătră ms. 1378) ținerea cea veche, aceia biruește, cum zice, cum se va afla c-au ținut cei den veci, așa să rămîne neclintit.
- (21) Lege : De va împărți lucrătorul dijma snopilor fără voia celui care are ogorul și va lua snopii, să se lipsească ca un fur de tot rodul ogorului,

- C 2,34 (A 23) : Dijmuitori dă vor ascunde sau vor prepune snopi mai mulți, cu năpaste, acela să să lipsească și să să osindească ca un fur și dă toată roada să să lipsească.
- GP 21 (CR 21) ;
- IL 297,21) : Un plugariu ce va fi sămănat sămînța lui în pămînt striin și va fi cheltuit toată cheltuiala lui, acela ce va îndrăzni să-și care snopii fără de știrea celui cu pămîntul, atunce ca un fur să-ș piarză toată roada dă pre acel pămînt.
- (22) Lege : De va lua lucrătorul ogor să-l lucreze în parte și nu-l va ara la vreme, ci va semăna sămînța în țelină, să fie lipsit de rodul ogorului, pentru că a înșelat pe stăpînul ogorului.
- GP 23 (CR 23 ; IL 298,23) ; De va lua vreun plugariu pămînt striin să samcne și se vor tocni să împarță în doao și deaca va veni vremea de nu va lucra pămîntul binc, cum se cade, ce va semăna fieștecum, acela să nu ia nemica de în roada ce va face acel pămînt, pentru că cu minciunile lui au înșelat pre stăpînul pămîntului.
- IL 311 : Iustinian împărat : Lucrătorul de pămînt de va lua o țarină să o semene și nu o va ara bine, sau nu va lucra bine, numai ce va arunca sămînța deasupra țării, acela să nu ia nemica de în plodul acela ce va eși.
- (23) Lege : De va intra un lucrător de pămînt în țelina altui lucrător cu rugăminte și va ara ogorul, să-l țină 3 ani, apoi să-l lase.
- C 2,36 (A 25) : Iară dă va lua cineva țelină ca să o facă oldă, poate să o țină în 3 ani și iar să o întoarcă înapoi olda.
- GP 13 (CR 13) ;
- IL 296,13) : De să va apuca neștine (cinevaș GP) de (la ms. 1378) vreo curătură (laz GP CR) striină părăsită, să fie mărcinoasă (spinoasă GP CR) și plină de pădure, de aceasta de vreme ce să va afla că (să ms. 1378) iaste (fie ms. 1387) a altui lucrătoriu, atunce pentru truda ce va fi pus acolo, de o va fi curățit, 3 ani să se hrănească cu roada ei, iară de-acia (dup-acel soroc GP) să fie iarăși a stăpînului a cărui (care ms. 1378 ; ce CR) au fost mai de mult.
- (24) Lege : De va însămînța careva ogor străin fără învoire, să fie lipsit de sămînță și arătură.
- GP 1 (CR 1) ;
- IL 296,1 ; A 26) : Cade-se a tot plugariul (ms. 1378 omite pasajul „a ... plugariul”) să-ș are și să-ș lucreze pămîntul cu dreptate (tot plugariul-add. ms. 1378), iară să (ms. 1378 omite) nu cumva (și-add. ms. 1378) îndrăznească a eși de în hotarul lui să apuce hotarul (ms. 1378 în loc de „să ... hotarul” are aici numai „la”) al vecinului (deaproapelui GP CR) său.
- (25) Lege pentru zălog : De va zălogi careva vreun lucru oarecare și va zice : „În zălogul din astăzi pînă la cutare zi” (și) de nu va (vei ms. Hodoș) răscumpăra zălogul, mai mult să nu ceară (cauți ms. Hodoș), (iar) judecătorul să nu caute (asculte ms. Hodoș. Pentru aceea, celălalt să-l aștepte pînă în al treilea soroc, iar de nu va răscumpăra de la acela zălogul, pînă în al treilea soroc, după aceea să nu-l mai ceară (caute ms. Hodoș).
- C 2,37 (A 27) : Dă va lua cineva vreun zălog la cineva și va pune termin pînă la o vreme și va trece un termin sau doao sau trei, pînă în trei să aștepte, iar în urmă să fie zălogul pierdut și nici judecători nu-i pot ajuta.
- (26) Lege : De va pierde cineva zălogul, să-l plătească, iar datoria să o ia, (iar) dacă-l va arde pe neașteptate focul, ori îl vor fura tilharii, se cuvine să se cerceteze lenca, ori nebăgarea în seamă a celui care l-a primit. De va fi păstrat cele ale sale, iar pe acel (zălog) l-a pierdut, vinovat este.
- C 2,38 (A 28) : Iară dă va pierde zălogul omului, să-l plătească și datoria să-și ia. Iară dă-l va arde focul, sau furul îl va fura fără voia lui, tribuește a socoti cum s-au pierdut de la cel ce l-au primit și dă va fi al său păzit, iară a celuia s-au pierdut, dă vină iaste.
- (27) Despre furt. Lege : De va fura cineva de la biserică, ori noaptea, ori ziua, să se orbească. De va fura în afara bisericii ceva al bisericii, să se bată și să se arză și să se gonească din acel loc.
- C 2,39 (A 29) : Dă va fura cineva lucruri bisericesti zioa sau noaptea, să i să scoată ochii, iară dă va fura din curtea bisericească, să plătească îndoit și întreit și să fie bătut și să-l scoată din locul acela.
- (28) Despre defăimare. Lege : Dacă cineva clevetește omului despre nevastă-sa, ori fata (lui) ori altă rudă, să fie ținut a aduce mărturie, iar de nu se va întări cu mărturie, să nu se dea crezare.
- (29) Lege : De va răpi cineva pe bărbat cu nevastă-sa, care nevastă o va ținea, iar pe bărbat îl va slobozi, să se osindească ca un fur și un înșelător.

- (30) Pentru muieri. Lege : De va lua cineva muiere după lege, ori cu zestre, ori fără zestre și va muri bărbatul, iar muiera va rămînea fără copii, să i se dea ei tot ce este alei și de la zestre bărbătească a patra parte. Iar de va rămînea bărbatul fără copii, iar muiera va muri, să nu ia nimic, ori ce i-ai fi lăsat muiera cu voia sa.
- C 9,4 5 : Iară dă va muri omul și va rămîne muiera fără prunci, ea tribue să ia a patra parte din averea bărbatului ei.
- C 8,1 + 93 94
(A 6,1+64) : Iară dă va muri bărbatul sau muiera și la moartea lui nu va avea neciun iubit priiaten ca să-l strige, ca să-i lasă ceva din partea lui, atuncea are voe muiera sau bărbatul care vor fi rămași, acela să stăpînească și voe a să însura sau mărita. Iară dă va fi a patra muere după bărbat și va da cu știre ceva parte, poate să fie stăpînitoriu ce va da, iară neînștiințînd, aceia întru nemic iaste.
- (31) Lege : De se va înțelega bărbatul cu muiera sa, ca murind ea, el să o moștenească, adică să lase zestre la el, înțelegerea nevrednică este.
- A 64,2 (La fel).
- (32) Despre împărțirea pămîntului. De va împărți careva pămîntul și va împărți strîmb, să dea îndoit de cit a împărțit strîmb. De va fi luat și mită ca să împartă strîmb, să plătească gloabă și îndoit să plătească.

UN CODE AGRAIRE ROUMAIN DU XVe SIÈCLE.

Résumé

Tandis que pour les grands seigneurs le cadre juridique qui régissait le droit de propriété et les contrats agricoles était en Valachie, depuis 1359, le code d'Étienne Douchan, les communautés paysannes suivaient la pratique byzantine du *Nomos georgikos*, dans une rédaction augmentée des années 1283—1289, contemporaine au *Procheiron auctum*.

On y en entreprend une courte analyse, tout en ajoutant une traduction du texte conservé pas six manuscrits roumains de langue slave, avec les variantes des versions modernes (XVIIe — XVIIIe siècles) et le tableau des sources.

La date probable du code copié par les scribes valaques et employé jusqu'en 1503/1504—1508, doit être placée entre 1403 et 1406/1408.

EXTRACȚIA MINIERĂ ÎN BANAT ÎN SECOLELE XVI-XVII (I)

CRISTINA FENEȘAN

a. MINERITUL—FORMĂ DE EXPLOATARE SOCIAL-ECONOMICĂ ÎN EIALETUL TIMIȘOARA

Campania de cucerire din anii 1551—1552 a îndeplinit în mare parte planul conceput de sultanul Süleyman Legiuitorul și de marii săi demnitari, de a transforma Banatul, acest străvechi pământ românesc, într-o unitate administrativ-militară a Imperiului otoman. Pecetluind soarta ținuturilor cuprinse între cursul Dunării, Tisei, Timișului și Mureșului, ocuparea cetății Timișoara de către trupele conduse de vizirul Ahmed pașa (26 iulie 1552) s-a dovedit a fi acea victorie decisivă atât de necesară instaurării depline a dominației otomane¹. Impunerea prin forța armelor a modelului otoman de organizare administrativ-militară, a însemnat de fapt constituirea eialetului Timișoara pe teritoriul de la cîmpie al Banatului, locuit în majoritate covârșitoare de populație românească. Abia în 1658² partea de est și sud-est a Banatului cu centrele de la Caransebeș și Lugoj, adică zona sa de munte, a fost inclusă în eialetul Timișoarei.

Și în Banat s-a trecut deci, îndată după cucerirea sa, la aplicarea metodelor curente de integrare a teritoriilor ocupate în sistemul politic și administrativ al Imperiului otoman. Acțiunea sistematică de înregistrare a populației și a tuturor veniturilor impozabile (*tahrir-i vilayet*) în condiții imperiale (*defter-i hâkânî*) a reprezentat deopotrivă instituirea controlului otoman asupra ținuturilor cucerite în Banat, precum și începutul procesului de implantare a unor structuri social-economice noi. Ca metodă dar și lege imuabilă a procesului de cucerire otomană, recensămîntul (*tahrir*) amîntit a avut menirea de a asigura acțiunea propriu-zisă de redistribuire a pămîntului și a tuturor izvoarelor de venit, dar și de a stabili forma lor de repartiziție între reprezentanții clasei dominante otomane³. Pămîntul a fost, deci, în mod firesc, prin bogăția roadelor și a adîncurilor sale, avuția cea mai de seamă a Imperiului otoman. Potrivit concepției tradiționale în vigoare în tot Orientul Mijlociu, adoptată și de otomani⁴, cucerirea propriu-zisă ștergea toate drepturile și privilegiile existente într-o regiune la data înglobării sale în hotarele Imperiului otoman. Dreptul de proprietate al fiscului otoman se institua asupra pămîntului și asupra locuitorilor săi, sultanul în calitate sa de umbră a lui Allah pe pămînt și de stăpîn suprem, avînd dreptul de a dispune în chip neîngrădit.

Documentele turco-osmane publicate în ultima vreme⁵, precum și unele cercetări recente⁶, deschid perspective noi pentru cunoașterea concretă a formelor de posesiune și a modului tradițional de exploatare a cîmpiei Banatului prin cultivarea solului și prin creșterea animalelor.

Situația este însă cu totul alta, dacă ne referim la cunoașterea modului în care bogăția deosebită, ascunsă în adîncul pămîntului din Banat, a fost valorificată nu numai de-a lungul celor cinci veacuri și jumătate de dominație a feudalității ungare, ci, mai ales, în vremea administrației otomane. Faptul că pînă acum nu există studii și lucrări referitoare la minerit și extracție minieră în epoca dominației otomane din această parte a țării noastre se datorează în mare măsură greutăților pe care le ridică cercetarea și publicarea documentelor turco-osmane. Astfel se explică și tăcerea sub care au fost trecute într-o încercare de sinteză a istoriei mineritului pe teritoriul României ⁷ schimbările înregistrate de extracția minieră în cadrul sistemului economic impus mai întîi de feudalitatea ungară și mai apoi de cea osmană. Dacă lipsa unor izvoare documentare maghiare și osmane, inaccesibile la data întocmirii sitezei amintite, îndreptățește o asemenea tăcere, în schimb ea nu poate justifica în vreun fel generalizarea, devenită și prejudecată, a unei concluzii valabile doar pentru stadiul producției miniere din Țara Românească și Moldova în vremea dominației otomane ⁸. S-ar putea vorbi deci de o reducere, decădere, evoluție lentă etc. a mineritului din Banat numai în cazul în care ar exista date atît pentru epoca pusă în discuție, cît și pentru cea anterioară, informații care să îngăduie cu deplin temei stabilirea unui raport de inferioritate sau de egalitate. Sint, de asemenea, greu de acceptat aprecieri ca : nivel primitiv și superficial al mineritului din epoca administrației otomane, izvorite deopotrivă dintr-o necunoaștere reală, lipsită de temei documentar și dintr-o raportare la progresele înregistrate de tehnica europeană la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Fără îndoială că unele constatări în această privință, făcute de Francesco Grisellini în lucrarea sa intitulată *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, au constituit la rîndul lor un temei pentru asemenea aprecieri negative. Nu trebuie însă scăpat din vedere nici faptul, că ele reprezintă doar o latură din antiteza la care a recurs acest savant cu preocupări enciclopedice pentru a preamări politica economică a monarhiei habsburgice ⁹ și aplicarea principiilor mercantilismului în Banat. Cu toate acestea, considerațiile sale cu privire la unele exploatări miniere din fostul eialet al Timișoarei, care însoțesc descrierea geologică și geografică a Banatului, întocmită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, incită la o cercetare specială. Valoarea operei sale cu caracter geografic ¹⁰ și geologic pronunțat constă în primul rînd în cunoașterea nemijlocită și deplină a cadrului natural exploatat de otomani și în precizia deosebită a descrierii straturilor geologice. Tocmai această precizie, cu care este redată amplasarea filoanelor metalifere a munților din jurul Oraviței, respectiv munții Vadarnei, Ciclovei, Timișului, Coșovățului, Tilvei Cornului, ne poate ajuta să înțelegem caracterul repetat și insistent al acțiunilor de prospectare minieră, precum și cauza renunțării, după un timp relativ scurt, la exploatările deschise : „Stratul inferior al acestor munți se compune dintr-un amestec de argilă, turmalină neagră și mică în care se găsesc grăunțe de feldspat. Deasupra acestui soi de rocă se află un șist argilos amestecat cu mică, după care urmează calcarul. Filoanele metalifere, bogate mai ales în aramă, se găsesc de obicei între cele două straturi de rocă amintite la urmă” ¹¹. Fenomenul de deschidere și de părăsire a unor mine, semnalat de Francesco Grisellini pe baza datelor preluate de la cunoscutul mineralog Iganz von Born ¹², care vizitase în 1770 centrele miniere și metalurgice din Banat, este propriu deci și perioadei de dominație otomană. Primul argument și cel mai important în vederea susținerii aces-

tei afirmații îl constituie însăși structura straturilor geologice și amplasarea filoanelor metalifere, care nu au putut asigura pretutindeni, nici în condițiile introducerii metodelor de exploatare la un nivel tehnic european, un randament corespunzător. Caracteristic centrului minier de la Oravița, fenomenul poate fi extins, în virtutea aceluiași mărturii ale lui Grisellini, și asupra exploatării de aramă din munții Coșovățului¹³. Descrierea exploatărilor miniere de la Oravița, Sasca și Moldova Nouă, provenind din vremea dominației otomane, de către același Grisellini¹⁴ precum și semnalarea lor în raportul comisarului principal cameral Alexander Kallanek (21 februarie 1718)¹⁵, în relatarea lui Franz Samuel von Rebentisch (19 decembrie 1719)¹⁶, ca și în protocolul subdelegației neoacquistice încheiat la 25 iunie 1720 sub președenția baronului Mikosch¹⁷, pot constitui, la rindul lor, dovezi secundare pentru atestarea acestui fenomen, în măsura în care extracția propriu-zisă de minereu ar fi dus la secătuirea filoanelor metalifere și ar fi fost oprită apoi de apariția straturilor de steril. Aceeași constatare se impune și pentru însemnările inginerului minier G. Marka de la Ocna de Fier¹⁸, datind din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și care oferă date deosebit de interesante pentru exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de fier și zinc.

Referatul Camerei Aulice (Hofkammer) din 30 decembrie 1716¹⁹ deschide seria mărturiilor — în care se înscriu cele ale lui Alexander Kallanek, Franz Samuel von Rebentisch, ale subdelegației neoacquistice și Fr. Grisellini — despre existența mineritului și metalurgiei ca formă distinctă de exploatare social-economică exercitată de feudalitatea osmană în eialetul Timișoara. Proiectarea în trecutul apropiat a preocupării deosebite manifestate de conducerea monarhiei habsburgice pentru reluarea mineritului din Banat îndată după anexarea acestuia în 1716, precum și a datelor concrete înregistrate de reprezentanții administrației imperiale, permit stabilirea diversității, profilului și a ponderii sale în cadrul sistemului economic impus de otomani după 1552. Valorificarea bogățiilor subsolului prin minerit și metalurgie a ocupat încă din epoca de sfârșit a comunei primitive un loc a cărui însemnătate a crescut în existența și dezvoltarea comunităților umane, în funcție de evoluția forțelor de producție. Faptul că tocmai Fr. Grisellini, reprezentant al veacului luminilor, a delimitat în mod atât de cuprinzător locul și rolul mineritului în societatea omenească este cât se poate de explicabil. Experiența nemijlocită dobândită în cursul vizitei sale la minele și topitoriile existente în Banat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se reflectă, prin prisma influenței pe care a exercitat-o asupra sa doctrina economică a mercantilismului, în cuprinsul acestei definiții valabile în egală măsură atât pentru epoca dominației habsburgice, cât și pentru cea a ocupației otomane: „Și, orice s-ar zice, regnul subteran este întotdeauna locul de unde societatea umană, născută din starea naturală primitivă, obține bunurile sale cele mai trebuincioase. Metalurgia este aceea care dă agriculturii și artelor atât mijloacele de trebuință, cât și cele de lux, le dă arme celor ce apără patria și tot ea pune la dispoziția comerțului aurul și argintul — aceste două metale prețioase, atât de potrivite și vrednice prin natura lor să determine valoarea lucrurilor —, mijloc general de schimb, care a putut menține o comunitate între numeroasele seminții omenești de la un capăt al pământului până la celălalt”²⁰.

Cercetările întreprinse până acum în domeniul turcologiei au demonstrat că mineritul și metalurgia au avut statut de ramură distinctă a sis-

temului economic din Imperiul otoman și că, pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea²¹, ele au reprezentat o sursă însemnată de venit a fiscalului otoman. Această realitate explică, așadar, nu numai constituirea administrației miniere centralizate (*ma'den kalemi*) ci, mai ales, atenția deosebită acordată exploatării zăcămintelor de minereu de către autoritățile otomane în frunte cu sultanul însuși²². Este deja un fapt cunoscut că funcționarii acestui aparat distinct, în rîndul cărora se numărau cadii, mufetiși, naziri, yasakcii, emiri, „oameni destoinici și de încredere” (*yarar ve mu'temed ademeler*), au răspuns în mod nemijlocit de întreaga exploatare minieră din Imperiul otoman. Atribuțiile lor ample nu s-au rezumat deci numai la asigurarea procesului de exploatare continuă a zăcămintelor existente, ci au constat în preluarea minelor din teritoriile cucerite de otomani, în întreprinderea de prospecțiuni miniere în aceste teritorii, ca și în deschiderea de mine noi.

Funcționarea riguroasă a administrației centralizate a minelor, care a dispus de o cancelarie proprie atît pentru mine (*ma'den kalemi*), pentru arendarea lor (*başmukataa kalemi*), cît și pentru monetării și pentru atelierele de fabricat pulbere (*baruthane amaneti kalemi*)²³, nu a exclus intervenția marilor demnitari otomani — membrii divanului imperial, *beilerbei* și *sangeacbei* — într-o serie de probleme legate în mod nemijlocit de minerit.

Procesul expansiunii în Asia și în Europa din secolele XV—XVII a accentuat subordonarea sistemului economic din Imperiul otoman necesităților sale militare, determinînd dezvoltarea acelor ramuri ale extracției miniere, capabile să acopere necesitățile de moment și de perspectivă ale unui stat prin excelență războinic. Extragerea minereului de fier, a plumbului, silitei și a sulfului a dobîndit, din acest punct de vedere, o însemnătate mult mai mare decît cea a aramei dat fiindcă asigura astfel materia primă pentru fabricarea armelor de foc și a munițiilor necesare armatei otomane. Generalizarea folosirii armelor de foc, crearea unui trupe mai mobile de artileriști în timpul domniei sultanului Bayazid al II-lea, precum și existența unor trupe specializate (*gebegii*, *topcii*, *toparabagii*, *kumbaragii*, *lağimgii*)²⁴, au subordonat tot mai mult mineritul necesităților militare²⁵ și au transformat fabricarea munițiilor și în special a prafului de pușcă și a pulberii negre (*barut-i tufenk ve barut-i siyah*) într-o afacere de stat de maximă importanță.

Din confruntarea situației de facto, înregistrată de rapoartele administrației habsburgice, cu informația transmisă de Griselini și cu urmele materiale, care s-au păstrat pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, rezultă că în vremea dominației otomane au existat exploatări miniere la Oravița, Ciclova, Bocșa, Dognecea, Ocna de Fier, Sasca, Moldova Nouă. S-au extras și au fost preluate în topitoriile amplasate în vecinătatea acestor perimetre miniere : minereuri de cupru (Oravița, Ciclova, Dognecea, Moldova Nouă)²⁶, minereuri de cupru cu conținut de argint sau cupru argentifer (Oravița, Ciclova, Sasca)²⁷, minereuri de argint (Oravița, Dognecea), minereuri de plumb cu conținut de argint (Sasca)²⁸, minereuri de fier (Bocșa, Ocna de Fier), minereuri de fier și zinc (Ocna de Fier)²⁹. Informația adunată pînă acum ne îngăduie să reconstituim, în linii mari, regimul proprietății asupra perimetrelor miniere, precum și cîteva aspecte reprezentative ale sistemului lor de exploatare propriu-zisă — avem în vedere acțiunea

de redeschidere a unor exploataři existente la data cuceririi otomane, dar și recrutarea și folosirea, în cadrul unui sistem fiscal bine stabilit, a forței de muncă.

b) PROPRIETATEA MINIERĂ ÎN EIALEUL TIMIȘOARA

Cercetarea comparativă a legislației miniere din sud-estul Europei, cunoscută pînă acum, cu legislația introdusă la mijlocul secolului al XVI-lea³⁰ confirmă punctul de vedere exprimat în istoriografie, care respinge, metodologic, o abordare a problemei proprietății minelor balcanice în lumina dreptului islamic³¹. Eroarea săvîrșită la vremea sa de către R. Anhegger³² în cercetarea problemei amintite derivă din faptul că el nu a ținut seama de permeabilitatea și de capacitatea statului otoman de adaptare la realitățile existente în teritoriile cucerite, dar și de lipsa, la data cuceririi peninsulei balcanice, a unor cadre în stare să preia conducerea minelor și să stabilească o legislație minieră proprie. Preluarea legislației în vigoare în secolul al XV-lea într-unele complexe din peninsula balcanică (de ex. Novo Brdo)³³ a coincis cu transferul de proprietate, care a însemnat deopotrivă o substituire de stăpîni supremi asupra pămîntului : înlocuirea suveranului creștin cu cel otoman. Principiul proprietății suveranului asupra minelor și a mijloacelor de prelucrare a minereului a fost aplicat și în eialetul Timișoarei, ca de altfel în întreaga peninsulă balcanică. Deși acțiunea de instituire a proprietății sultanului, respectiv a fiscului imperial, asupra subsolului nu este încă lămurită pe deplin, totuși trebuie să o admitem nu numai printr-o simplă analogie, ci și pe baza datelor referitoare la perimetrele miniere de la Bocșa și Moldova Nouă³⁴, care sugerează caracterul său, general în eialetul Timișoara. Transformarea minelor în *hass-uri* imperiale, asupra cărora sultanul păstra doar un drept teoretic de proprietate, a ridicat totodată problema exploatării lor efective și a asigurării unui venit constant. Date fiind dificultățile pe care le presupunea o exploatare minieră, precum și necesitatea folosirii unor specialiști, sultanul a recurs adeseori la sistemul de concesiune prin arendă : *mukata'a*. Trebuie însă subliniat faptul, că sultanul nu arenda regiunea minieră propriu-zisă, ci numai impozitele încasate din producția minieră și de la populație³⁵ acelor persoane, numite de regulă *amil* (arendăș) dar și *mubașiri*³⁶, a căror onorabilitate și solvabilitate trebuia garantată de una sau mai multe persoane (kefil). Nu cunoaștem prea bine mecanismul de dare și luare în arendă nici în eialetul de Timișoara și nici în general, în peninsula balcanică. Se pare, că un rol însemnat în declanșarea mecanismului de arendare l-a jucat cadiul regiunii sau bunurilor respective, care desemna, în cuprinsul raportului său, amilul sau amilii posibili, garanții lor, menționînd totodată posibilitățile lor financiare³⁷. Concesionarii trebuiau să dispună, în orice caz, de sume însemnate pentru a plăti anticipat arenda și pentru a acoperi cheltuielile necesare fie redeschiderii minei, fie exploatării zăcămintului respectiv. Lipsesc datele referitoare la modul de stabilire propriu-zisă și la cuantumul arenzii. Intrarea în posesiune se făcea în mod oficial printr-un berat de arendă, în care erau înscrise denumirea perimetrului concesionat, obiectul concesiunii, numele amililor, durata arendării și cuantumul sumei de achitat. Îndeplinirea obligațiilor pe care amilul sau mubașirul și le asuma prin contract, precum și contabilitatea bunurilor arendate, erau supravegheate și controlate periodic de către cadiu, însărcinat de

Poartă să informeze asupra tuturor schimbărilor survenite într-o regiune minieră ³⁸.

Acțiunea de redeschidere a minei de aramă de la Moldova Nouă constituie un exemplu grăitor atât pentru regimul de proprietate asupra perimetrelor miniere, cât și pentru sistemul propriu-zis de arendare prin concesiune. Din ordinul adresat beilerbeiului de Timișoara la 3 septembrie 1559 (966 H zilka'de selh) rezultă că Hagi Mehmed, fost participant (*madenci*) la exploatarea de la Rudnik a pus din nou în funcțiune mina de la Moldova Nouă cu un zăcămint de cupru care ajungea pînă la suprafață. Și acest caz dovedește preferința concesionarilor, de a exploata zăcămintele de suprafață, acțiuni care nu impunea cheltuieli prea mari și scurta totodată durata lucrărilor ³⁹. Se elimina astfel și o parte a riscului de a nu se găsi filoane metalifere prea bogate. Hagi Mehmed s-a hotărît să-și folosească atât experiența dobîndită în materie de minerit, cât și resursele financiare, numai după ce a fost înlocuit din funcția sa de comandant (*dizdar*) al cetății Svinița ⁴⁰. Fără îndoială că el a obținut, printr-o „poruncă ilustră” (*darende-i hükm-i şerif*) concesiunea minei, datorită mijloacelor sale financiare. Preceperea dovedită în exploatarea zăcămintelor de cupru, materializată în creșterea însemnată a venitului total realizat de mina amintită ⁴¹, a constituit temeiul în virtutea căruia el a devenit, la cererea sa, nu numai comandantul fortificației de la Moldova Nouă, ci și arendașul (*mültezim*) ogoarelor din această regiune, neînregistrate în defter. Cazul lui Hagi Mehmed, menționat în ordinul trimis beilerbeiului de Timișoara ca fiind posesorul minei în cauză (mutesarrif olduği), devine reprezentativ pentru atestarea fenomenului de antrenare a reprezentanților sistemului administrativ-militar în procesul de extracție minieră din eialetul Timișoara. Deosebit de interesant este faptul că același Hagi Mehmed, concesionarul minei de la Moldova Nouă, a obținut la numirea în funcția de comandant al fortificației un timar de 8.000 de aspri, care urma să fie majorat — la cererea beilerbeiului de Timișoara — la suma de 10.000 de aspri ⁴², ca urmare a sporirii cantității de minereu extras. Dacă timarul respectiv avea menirea să-i asigure lui Hagi Mehmed subzistența în calitatea sa de comandant militar, în schimb dijma percepută asupra minereului și impozitele încasate de la populația districtului minier au constituit izvoarele ⁴³ însemnate de venit al concesiunii sale. Obținerea funcției de comandant al fortificației (*parkan*) de la Moldova Nouă i-a sporit autoritatea largă de care dispunea ca mubaşir. Acest cumul de autoritate a fost totodată o acțiune necesară, capabilă să asigure printre altele și paza minei de cupru, iar aceasta cu atât mai mult, cu cât pînă la 4 februarie 1565, nu au existat spahii și zaimi în sangeacul Moldova Nouă ⁴⁴. Lipsa forței militare capabile să asigure paza minei și a bunurilor aparținînd fiscului imperial s-a datorat nesocotirii ordinului dat de beilerbeiului de Timișoara, de a se muta la Moldova Nouă 3 zaimi și 13 spahii din nahiyaua Şemlik (Şemlac). Rezolvarea problemei ridicate de paza minei devenise, în februarie 1565, o necesitate acută, de vreme ce autoritatea centrală i-a cerut beilerbeiului de Timișoara să-și reînnoiască ordinul și să comunice numele celor care nu l-au îndeplinit. Sistemul de arendare prin concesiune a fost aplicat, așa cum reiese din menționarea categoriei de arendași (*ammal tayifesi*) în ordinul emis la 28 martie 1571, și în cazul valorificării zăcămintelor de silitră din eialetul Timișoara ⁴⁵. Documentele osmane atestă totodată antrenarea reprezentanților administrației otomane regionale în acest sistem de arendare. Modul în care sangeacebiul de Cenad, Iskender, a devenit mubaşir (aren-

daş) al minelor de silitră și al atelierelor de fabricat pulbere ⁴⁶, ilustrează fenomenul amintit. Participarea sa în calitate de funcționar al sistemului administrativ-militar osman are un caracter direct, dată fiind însemnătatea deosebită pe care a deținut-o în imperiul otoman extragerea și prelucrarea silitrei. Numirea sa ca mubaşir al minelor de silitră și al atelierelor de fabricat pulbere a fost urmarea acțiunii sale de prospectare și de deschidere a perimetrelor miniere amintite și a constituit la rîndul său un cumul de autoritate și de atribuții în materie de extracție minieră. Sangeacbeiu de Cenad, Iskender, a ajuns deci la un cumul de autoritate pe o cale inversă decît cea urmată de Hagi Mehmed, mubaşirul minei de aramă de la Moldova Nouă. Acesta și-a redobîndit funcția cu caracter administrativ-militar, cea de comandant de fortificație, numai după ce a dispus de o anumită putere economică și financiară în calitate de arendaş al minei de la Moldova Nouă ⁴⁷.

c PROSPECȚIUNI MINIERE — FOLOSIREA FORȚEI DE MUNCĂ

Nu cunoaștem încă amănunte despre dreptul de prospecțiune liberă nici pentru eialetul de Timișoara și nici pentru întreaga peninsulă balcanică. Acțiunea de descoperire a pămînturilor și zăcămintelor de silitră întreprinsă de Iskender, sangeacbeiu de Cenad, pare să confirme acel punct de vedere potrivit căruia dreptul de posesiune a deținătorului pămîntului ar fi fost limitat în folosul prospectorilor ⁴⁸. Prospecțiunea putea fi întreprinsă fără autorizația prealabilă a deținătorului pămînturilor în cauză, din inițiativă proprie, așa cum a făcut-o sangeacbeiu de Cenad, sau la cererea autorităților otomane. Se știe că la acțiunea de prospectare a oricărui zăcămint de minereu sau a oricărei mine din Imperiul otoman participau alături de trimisii împărătesc (*mubaşir*), sangeacbeiu și cadiiu ținutului respectiv și că din minele recent descoperite era trimisă pentru analiză la monetăriile (*darbhane*) din centrele învecinate sau de la Istanbul, ca mostră, o anumită cantitate de minereu (5—10 ocale) ⁴⁹. Faptul că nu dispunem încă de date concrete pentru acest aspect al prospecțiunilor miniere întreprinse în eialetul Timișoara nu exclude folosirea aceleiași proceduri de stabilire a rentabilității și de deschidere a exploatării miniere ca în peninsula balcanică sau în Anatolia. Analiza metalografică efectuată la monetăria imperială, însoțită de stabilirea valorii și rentabilității minei în cauză, consitua temeiul economic în virtutea căruia se emitea ordinul de deschidere a exploatării propriu-zise. Procedura de repunere în exploatare a unui puț de mină abandonat era cu mult mai simplă, cel doritor să reia lucrul avînd nevoie doar de o hotărîre judecătorească (*hüccet*) eliberată de cadiiu ⁵⁰.

Deschiderea exploatării miniere era însoțită de un ordin trimis organelor în drept pentru a recruta forța de muncă necesară valorificării zăcămintelor respective din eialetul Timișoara și pentru a o scuti totodată de diferite obligații și impozite. Țăranii desemnați de autoritățile otomane ca viitori mineri (*madenci*) aparțineau, în concepția lui S. Rizaj ⁵¹, bunurilor imperiale (*hass*). Realitatea este însă diferită pentru proveniența țăranilor din eialetul Timișoara folosiți la exploatarea și prelucrarea silitrei și care este menționată în mod expres în ordinul adresat la 28 martie 1571 (978 H. zilka'de 2) cadiiilor din același eialet. Datele furnizate de acest document osman infirmă părerea lui S. Rizaj. Forța de muncă folosită în

exploatările de silitră a provenit aici din satele care, potrivit conscripțiilor întocmite de autoritățile otomane, aparțineau tuturor formelor de proprietate asupra pământului existente în eialetul Timișoara : timar, hass, vakif (fundatie pioasă), mülk (proprietate deplină asupra pământului) ⁵². Documentul emis de la 10 aprilie 1568 (975 H. şevval 12) consemna faptul, că pentru exploatarea minei de silitră deschisă recent în satele Minek (Yenk) și Tilva (Teplova) din sangeacul Cenad au fost folosiți țărani din Weresdub din hass-urile beilerbeului, din satul Sombor al timarului alai-beului din satele Turuszd și Dugoselo (Nerău), aparținind timarului spa-hiilor, din satul Cherestur din timarul păzitorilor de cetate, precum și locuitorii satelor Uruslanos (azi Arandelovo), Mănăstur, Șeitin și Igrış de pe hass-urile împărătești etc ⁵³.

Țăranii folosiți la valorificarea și prelucrarea zăcămintelor de silitră din eialetul Timișoara au avut obligații similare celor impuse locuitorilor din satele amintite, aparținind sangeacului Cenad : adunarea pământului de silitră, procurarea și căratul lemnului necesar producerii și prelucrării silitrei, precum și întreținerea cazanelor de fier silitră. Faptul că autoritățile regionale otomane nu au ținut întotdeauna seama de distanța mare la care erau așezate satele însărcinate cu slujba la silistră a creat neajunsuri mari procesului ei de extragere și fabricare. În această situație nu s-a aflat numai satul Sombor, care — la sugestia autorităților locale — urma să fie înlocuit cu satul Dedeuseg așezat lângă pădure ⁵⁴. A fost cazul satelor Biled și Cemi (Hani ?) ce țineau de sangeacul Timișoara ⁵⁵, ca și al altor așezări. Procurarea și transportul lemnului a constituit pentru țărani folosiți la exploatarea miniere una dintre corvezile cele mai grele, chiar dacă fiscal imperial plătea cîte 12,5 aspri pentru fiecare căruță de lemn, așa cum se menționează în ordinul emis la 14 octombrie 1568 (976 H. rebi II' 4) ⁵⁶: Ordinul amintit, adresat cadiiilor din sangeacul Cenad, descria greutățile întâmpinate în transportul lemnului la mina de silitră, cerind totodată adoptarea măsurilor menite să zădărnicească fuga țăranilor. Fixarea echitabilă, în funcție de numărul de case, a cantității de lemn pe care toate satele — cu excepția celor de la Biled și Cemi — urmau să o transporte, ar fi asigurat în concepția autorităților centrale, îndeplinirea acestei corvezi ⁵⁷. Și mai tirziu, în 1720, în timpul administrației imperiale, corvoada de transport devenise atît de grea pentru locuitorii celor 4 sate de lângă Oravița, încît hotărîrea înscrisă în protocoalul subdelegației neoacvîstice, prezidată de baronul Mikosch, prevedea revenirea la condițiile folosite în vremea ocupației otomane. Drumul greu de la Căsova și pînă la Oravița, descris și de Fr. Griselin ⁵⁸, îndreptăța într-o totală propunerea înaintată autorităților imperiale, de a procura românilor din cele 4 sate 6 perechi de boi de tracțiune și 6 căruțe avînd roți cu cercuri de fier „așa cum s-a obișnuit în vremea turcilor” ⁵⁹.

Greutățile deosebite pe care le-a ridicat îndeplinirea acestei corvezi în eialetul Timișoara s-au datorat deci nu numai distanței mari, ci și naturii și stării proaste a drumurilor. Distrugerea unor poduri, ca de pildă cel din satul Modon (?) aparținind sangeacului Cenad, a redus în mod simțitor posibilitatea de transport a lemnului, deoarece într-o zi și o noapte treceau doar 5 pînă la 10 căruțe peste riul Sura (?) ⁶⁰. Dificultățile mari de transport au fost răspunzătoare numai într-o anumită măsură pentru întreruperea procesului de prelucrare a silitrei. Faptul că „atelierele de fabricat (pulbere) au rămas pustii” — relevat în ordinul adresat la 10 martie 1572 (979 H. şevval 23) beilerbeului de Timișoara — s-a

datorat blocării căruțelor încărcate cu lemne din satele „aparținând unor hass-uri împărătești și unor emini, zaimi, timarioți și păzitori de cetate”⁶¹.

Remedierea situației create, care însemna de fapt asigurarea continuității procesului de fabricare a pulberii, urma să se facă — potrivit aceluiași ordin emis de autoritatea centrală — prin impunerea corvezii de transport locuitorilor din vecinătatea imediată a atelierelor de fabricat pulbere, ca și prin asocierea lor. S-a ajuns, așadar, la adoptarea unei soluții similare celei alese pentru asigurarea forței de muncă necesară exploatării propriu-zise a zăcămintelor miniere. Aceasta a avut un caracter sezonier în minele cu zăcăminte metalifere, lucrul durind de la 21 martie (Nevruz) pînă la 7 noiembrie (Kasim). Credem că minerii din eialetul Timișoara au lucrat, așa cum s-a întimplat și în alte regiuni miniere din peninsula balcanică, 5 zile din săptămîină, cîte 6 ore pe zi⁶².

Românii au furnizat, în mod firesc, ca populație majoritară a eialetului Timișoara, elementul cel mai numeros al forței de muncă folosite în exploatările miniere. Din datele de care dispunem pînă acum rezultă că zăcămintele metalifere de suprafață au fost exploatate numai de români la minele de la Sasca și Ocna de Fier⁶³, în timp ce la minele de la Oravița și Bocșa ar fi lucrat, alături de români, țiganii rudari. Menționarea lor ca forță de muncă folosită în exploatarea minelor amintite pare a fi discutabilă, dat fiind faptul că Alexander Kallanek, comisarul principal cameral, a înregistrat o simplă relatare despre retragerea simultană a autorităților otomane și a țiganilor rudari în momentul ocupării Banatului de către trupele imperiale. Dacă se admite, în general, participarea țiganilor rudari la exploatarea minieră propriu-zisă, se poate accepta, mai greu nîmirea de către autoritățile otomane a unui șef de echipă și cu atît mai puțin a unui șef de mină din rîndul lor⁶⁴.

Sarcinile fiscale la care a fost supusă populația folosită în exploatările miniere din eialetul Timișoara nu s-au deosebit în general de cele în vigoare în peninsula balcanică, deoarece otomanii au introdus un regim fiscal unitar îndată după cucerirea regiunilor miniere. Experiența negativă acumulată de autoritatea centrală în timpul domniei sultanilor Mehmed al II-lea și Bayazid al II-lea⁶⁵ a impus aplicarea unui statut fiscal privilegiat și stabil, propriu categoriei denumite *mu'af ve müssellem re'aya*.

Locuitorii satelor așezate în apropierea minelor au fost scutiți de plata haraciului sau a ispengeului, ca și de cea a impozitelor denumite: *imdad-i menzil*, *hazari'ye*, *seferiyye*, *oşur*, *avariz-i divaniyye* și *tekâlif-i örfiyye*⁶⁶. În schimb ei achitau amilului sau mubaşirului (arendasului exploatării miniere) dările următoare: morăritul, darea pe grădinile de *zarzavat* (*resm-i bostân*); ştupăritul, darea pe porci, *resm-i dütün*, darea pe treierat, *dijma* din cereale, olăritul, *dijma* din must, darea pe pomi fructiferi, *beyt ul-mal* pentru bunurile rămase fără moştenitor.

Faptul că forța de muncă folosită la exploatarea minelor din eialetul Timișoara a fost asimilată categoriei denumită *mu'af ve müssellem re'aya* este confirmat de mențiunea expusă, inclusă în documentele osmane, a scutirii sale de impozite și corvezi. Ordinul adresat la 5 iulie 1568 (976 H muharrem 10) defterdarului de Timișoara insistă asupra necesității de a se aplica scutirea tradițională de impozite⁶⁷ locuitorilor satului Dedenseg, care urmau să fie folosiți la exploatarea zăcămintelor de silitră. Fermitatea manifestată de autoritatea centrală în aprilie 1568 în privința scutirii de orice corvoadă viitoare trebuia să-i aperse de o exploatare abuzivă pe locnitorii satelor: Weresdub, Sombor, Turuszd, Dugoselo (Nerău),

Cherestur, Uruslamoş (Arandelovo), Mănăştur, Igriş, Biled⁶⁸. Din păcate însă, cadiii din eialetul Timișoara, însărcinați să-i apere pe țărani, care lucrau la exploatarea de silitră, nu au fost în stare să pună capăt pretențiilor și dărilor abuzive impuse de timarioți, amili (arendași) și de unii dregători locali : voievozi, subașii, emiri în perioada cuprinsă între anii 1568—1571. Acest sens îl are ordinul, care evoca existența codurilor de legi (kanun) promulgate în vremea domniei sultanului Süleyman Legiuitorul și a ordinelor imperiale ca teme legal pentru curmarea șirului de abuzuri comise până în martie 1571. Până atunci țărani folosii la exploatarea zăcămintelor de silitră fuseseră obligați să muncească gratis împreună cu caii și căruțele lor, să dea autorităților locale și stăpînitorilor de pământ păsări și vite, precum și o serie de roade ale pămîntului, după ce achitaseră în prealabil dările cuvenite⁶⁹. Ordinul trimis la 28 martie 1571 cadiilor din eialetul Timișoarei pune în lumină rolul lor în desfășurarea activității miniere. Ei au îndeplinit, deci, nu numai funcții de ordin juridic, ci au supravegheat și au controlat administrația minieră. Orice schimbare de statut juridic, respectiv intrarea în posesiune a concesiunii sau a unor părți de mină, reluarea exploatării miniere, deschiderea unui puț de mină, acțiunea de vânzare, de donare, încheierea unui contract, trebuia supusă cadiului⁷⁰. Acesta a deținut totodată un rol de seamă în acțiunea de informare, cerută de Poartă, cu privire la existența și la legislația în vigoare a unor exploatări miniere aflate sub jurisdicția sa. Raportul întocmit, după toate probabilitățile în 1570, de Mevlâna Mehmed despre lipsa minelor de silitră în sangeacul Alaca Hisar (Kruševač) și despre existența unor precedente în această privință într-o serie de localități de lângă Arad, care țineau de sangeacul Gyula⁷¹, ilustrează pe deplin rolul amintit. Datele furnizate până acum de documentele osmane dovedesc că în eialetul Timișoara cadiii au mai avut misiunea de a curma fărădelegile săvârșite împotriva tătanilor folosii în minele de silitră, dar și de a asigura transportul silitrei descoperite în satele îndepărtate din sangeacul Cenad, retribuind cu dreptate cărașia organizată în satele respective⁷². Controlul exercitat de cadiu asupra lucrărilor miniere, precum și responsabilitatea sa pentru pagubele survenite, reprezentau atribuții decurgînd din subordonarea sa față de administrația de stat. Dat fiind că minele și exploatarea miniere au fost transformate în domenii imperiale (*hass-i himayun*), funcția cea mai însemnată în desfășurarea activității miniere a deținut-o agentul administrației otomane, numit de sultan, respectiv eminul minelor și topitoriilor. Calitatea sa de om de încredere al Porții i-a conferit atribuții dintre cele mai variate, care au avut toate menirea de a asigura exploatarea regulată a minelor. Acest emin a exercitat în mod firesc, controlul asupra acțiunilor legate de arendarea minelor și asupra gestiunii bunurilor arendate, atrăgînd totodată atenția Porții asupra eventualelor neglijențe săvârșite de cadiu⁷³. Faptul că activitatea sa era controlată de cadiu o dovedește și ordinul emis la 28 martie 1571, prin care trebuiau curmate abuzurile săvârșite și de această categorie de agenți ai administrației otomane în eialetul Timișoara⁷⁴.

NOTE

¹ H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest* în „Studia Islamica”, 1957, 2, p. 108 ; vezi și B. A. Cvetkova, *Les institutions ottomanes en Europe*, Wiesbaden, 1978, p. 8.

² Cr. Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului Lugojului și Caransebeșului* în „Banatica”, 1977, 4, p. 233—238.

- ³ H. Inaleik, *op. cit.*, p. 103—105; B. A. Cvetkova, *op. cit.*, p. 8; idem, *Les Tahrir defterleri comme source pour l'histoire de la Bulgarie et des pays balkaniques* în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1978, 1, p. 91—104.
- ⁴ H. Inaleik, *Kudatgu Bilig'de türk ve Iran-siyaset ve gelenekleri* în volumul *Reşit Rahmatî için*, Ankara, 1966, p. 259 (Tradiție și teorie a politicii turce și iraniene în Kudatgu Bilig)
- ⁵ Pentru contribuția românească vezi: M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965; A. Decei, *Sursele istorice turcești privind stăpînirea otomană în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. II, Timișoara, 1970, p. 9—23; M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976; Cr. Feneșan, *Problema instaurării dominației otomane în ținutul Lipovei în lumina codului de legi (kanunname) din 1554*, în „Studii și comunicări de istorie” Caransebeș, 1979, p. 319—340; V. Veliman, *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialețul) Timișoara* în „Revista Arhivelor” 1985, 4, 413—427; vezi și A. Velics, E. Kammerer, *Magyarország török kincstari defterek*, vol. I (1543—1655) și vol. II (1540—1639), Budapesta, 1886, 1890; I. Karácson, *Török-Magyar oklevellár (1533—1789)*, Budapesta, 1914; L. Fekete, *Török birtokrendszér a hódolt Magyarországon*, Budapesta, 1940.
- ⁶ A. Decei, *Aspecte economice și sociale din viața Banatului în epoca otomană*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. III, Timișoara, 1974, p. 12—23; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La situation des communautés rurales du Banat de Timișoara a l'époque de la domination ottomane (1552—1718)*, comunicare ținută la colocviul societății „Jean Bodin”, Varșovia, mai 1976; M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea* în „Revista de istorie” 1983, nr. 8, 9, p. 802—817 și 879—890; vezi în mod deosebit, V. Veliman, *op. cit.*, p. 414—417.
- ⁷ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 159.
- ⁸ *Ibidem*, p. 119.
- ⁹ Fr. Griselini, *Incercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, ed. Costin Feneșan, Facla, 1984, p. 274; „turcii au întreprins o mulțime de lucrări, dar cu puțin folos, deoarece nu aveau nici priceperea și nici experiența modului de exploatare. Abia sub domnia sceptrului austriac, aducător de fericire, s-a început exploatarea minieră regulată”.
- ¹⁰ Vezi A. A. Michielo, *I lavori geografici di Fr. co Griselini* în „Rivista di Venezia”, Veneția, anul 13, 1934, p. 45—50 și *Prefața* la Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 6.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 274.
- ¹² Lucrarea sa despre Banat, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober-und Nieder-Hungarn*, Fr. Leipzig 1774, reprezintă un izvor deosebit de însemnat pentru cunoașterea realității lor din Banat și este de presupus, așa cum o face Costin Feneșan, că Griselini a primit o serie de informații de la Ignaz von Born și de la Johann Jakob Feber.
- ¹³ Fr. Griselina, *op. cit.*, p. 275.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 273—275, 290, 295.
- ¹⁵ Vezi Hofkammer Archiv Wien Banater Akten (se va cita în continuare: HKA Wien Banater Akten) Fasz. rote 1, f. 398—412 în microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului, microfilme Austria, rola 125, e. 240.
- ¹⁶ IKA Wien Banater Akten, Fasz. rote 2, f. 29—32, microfilme Austria rola 125, c. 1096.
- ¹⁷ HKA Wien Banater Akten Fasz. rote 2, f. 43—49, microfilme Austria, rola 125, c. 1062.
- ¹⁸ G. Marka, *Einige Notizen über das Banater Gebirge (Berg-Ingenieur in Moravizza)* în „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt”, vol. XX, 1869, p. 309—321.
- ¹⁹ C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia din Banat în secolul al XVIII-lea, Teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 1976, p. 32.
- ²⁰ Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 289.
- ²¹ F. Spaho, *Turski rudarski sakoni* în „Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini” vol. XXV, nr. 1, p. 133—149 și nr. 2, p. 151—194, Sarajevo 1913; A. Refik, *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (967—1200) (1559—1786)*, Istanbul, 1931; N. Çağatay, *Osmanlı İmparatorlugunda maden hukuk ve iktisadiyatı hakkında vesikalar* în „Tarih Vesikalari”, vol. 111, nr. 10, 1942, p. 275—283; vol. IV, nr. 12, 1943, p. 415—423; R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaues im osmanischen Reich: Europäische Türkei, vol. 1—Osmanlı İmparatorlugunda madenler ve madencilik—Rumeli*, vol. 1, vol. 2, Europaverlag, Istanbul-Zürich-New York, 1943—1945; Vl. Gordevskij, *Izbranié Soçinenija*, vol. 111, Moscova, 1962, capitolul *Ekspluaciija zemli v Turcii* p. 225—262. D. Radojicic, *Zapisi o starim nasim rudarima* în: „Zbornik za filologiju i lingvističku”, vol IV—V, Novi Sad 1961—1962, p. 279—281; N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale a Paris*, vol. 11: *Règlements miniers 1390—1512*, Paris-La Haye, 1964; idem, *Actes de Süleyman le Legislatcur conc...* în: „Süd-ost Forschungen,

1967, p. 1—21 ; D. Petrović, D. Bojanit-Lukać, *Dobjanje salitre u Makedonji od polonine XVI do polonine XIX veka*, in „Vesnik”, 10, Vojnj muzeja JNA Beograd, 1964, p. 23—59 ; S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih Krajeva od XV do XVII veka*, Pristina, 1968.

²² S. Rizaj, *op. cit.*, p. 329.

²³ *Ibidem*, p. 338.

²⁴ Vezi I. H. Uzuncarsili, *Osmanli Devleti teşkilâtından kapukulu ocakları*, vol. II, *Cebeci, Topcu, Top Arabaciler Humbaracı*, . . . Ankara, 1944.

²⁵ Vezi articolul *Barud* de J. V. Parry in „*Encyclopedië de l'Islam*”, vol. I, fasc. 17, Leyda, 1959, p. 1095.

²⁶ HKA Wien Banater Akten Fasz. rote nr. 1 f. 380—384, Microfilme Austria, rola 125, c. 222, G. Marka, *op. cit.*, p. 309.

²⁷ *Ibidem*, p. 311, Fr. Grisellini, *op. cit.*, p. 295.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ G. Marka, *op. cit.*, p. 320.

³⁰ Cr. Feneşan, *Problema instaurării* . . . , p. 338—340, V. Veliman, *op. cit.*, p. 419, 421.

³¹ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers* . . . , p. 86.

³² R. Anhegger, *op. cit.*, vol., I, p. 1—15 apud N. Beldiceanu, *op. cit.*, *loc. cit.*

³³ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 86.

³⁴ V. Veliman, *op. cit.*, p. 419, 421 ; Cr. Feneşan, *op. cit.*, p. 336, 339 și fondul Mühimne Defterleri (citată în continuare MÜD) nr 3 doc. nr. 279 la Arhivele Statului București, Microfilme Turcia, rola 15, c. 113.

³⁵ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 87.

³⁶ Pentru echivalența de termeni vezi N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 151, nota 4.

³⁷ *Ibidem*, p. 141—142.

³⁸ *Ibidem*, p. 136—137.

³⁹ *Ibidem*, p. 77.

⁴⁰ Vezi MÜD nr. 3, doc. nr. 279, Microfilme Turcia, rola 115, c. 113.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Pentru amănunte, vezi W. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 150—152.

⁴⁴ Vezi MÜD, nr. 6, doc. nr. 212, Microfilme Turcia, rola 15, c. 294.

⁴⁵ A. Refik, *Osmanli devrinde Türkiye madenleri*, doc. nr. 13, p. 8—9.

⁴⁶ MÜD nr. 7 doc. nr. 1149, Microfilme Turcia, rola 15, c. 454.

⁴⁷ MÜD nr. 6, doc. nr. 212, Microfilme Turcia, rola 15, c. 291.

⁴⁸ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁹ S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i* . . . , p. 34—35.

⁵⁰ *Ibidem* și N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 136.

⁵¹ S. Rizaj, *op. cit.*, p. 35.

⁵² A. Refik, *op. cit.*, p. 8.

⁵³ MÜD, nr. 7, doc. nr. 1204, Microfilme Turcia, rola 15, c. 460.

⁵⁴ MÜD nr. 7, doc. nr. 1289, Microfilme Turcia, rola 15, c. 492.

⁵⁵ MÜD nr. 7 doc. nr. 2271, Microfilme Turcia, rola 15, c. 671.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică*, p. 273.

⁵⁹ HKA Wien, Banater Akten, Fasz. rote 2 f. 43—49, Microfilme Austria, rola 125, c. 1062.

⁶⁰ MÜD nr 7 doc. nr. 2360, Microfilme Turcia, rola 1, c. 670, rola 15, c. 533.

⁶¹ MÜD nr. 18 doc. 296, Microfilme Turcia, rola 15, c. 678.

⁶² S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, p. 330.

⁶³ Fr. Grisellini, *op. cit.*, p. 295, G. Marka, *Einige Notizen*, p. 320.

⁶⁴ HKA Wien, Banater Akten Fasz. rote 1, f. 398—412, Microfilme Austria, rola 125, c. 240 ; die Ziegeiner so zu Türcken Zeiten in diesen Gruben (Oravița) gearbeitet, wären mit dem Feind ausgezogen, der Principal aber von einer Bomben zerschlagen worden”.

⁶⁵ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 119.

⁶⁶ *Ibidem* p. 124 ; vezi și S. Rizaj, *op. cit.*, p. 330.

⁶⁷ MÜD nr. 7 doc. nr. 1289, Microfilme Turcia, rola 15, c. 492.

⁶⁸ MÜD nr. 7 doc. nr. 1204, Microfilme Turcia, rola 15, c. 460.

⁶⁹ A. Refik, *Osmanli devrinde* . . . , doc. nr. 13, p. 9.

⁷⁰ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers* . . . , p. 136.

⁷¹ MÜD nr. 14, doc. nr. 1107, Microfilme Turcia, rola 1, c. 625, ordinul trimis beilerbeului de Timișoara la 2 februarie 1571 (978 H ramazan 7).

⁷² MÜD nr. 7, doc. nr. 2271, Microfilme Turcia, rola 1, c. 671.

⁷³ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 127—128, 130, 131.

⁷⁴ A. Refik, *op. cit.*, doc. nr. 13 p. 9.

L'EXTRACTION MINIERE AU BANAT AUX XVIe — XVIIe SIÈCLES (I)

Résumé

L'étude élaborée comme suite de la confrontation entre l'information fournie par les documents turcs, les rapports des représentants de l'administration des Habsbourg au moment de l'occupation du Banat et les données consignées par l'ingénieur des mines G. Marka prouve que l'on ne peut parler de l'inexistence ou de la décadence de l'exploitation minière dans cette zone du pays au temps de la domination ottomane. On a examiné, donc, les aspects suivants : le régime de la propriété minière, les prospections minières et l'utilisation de la force de travail dans les exploitations minières.

L'action de rouverture de la mine de cuivre de Moldova Nouă (1557 — 1558) constitue un exemple éloquent autant pour le régime de propriété sur les périmètres miniers que pour le système proprement dit de la mise en bail par concession *mukatâa* auquel ont été entraînés les représentants de l'administration ottomane dans les vilayet de Timișoara. Quant au problème des prospections minières, l'étude démontre que l'action visant la découverte des terrains et des gisements de salpêtre entreprise en 1567 par Iskender, le sandjakbey de Cenad, semble confirmer ce point de vue selon lequel le droit de possession du maître de la terre aurait été limité au profit des prospecteurs.

Les Roumains ont fourni, comme de juste, en tant que population majoritaire du vilayet de Timișoara, l'élément le plus nombreux de la force de travail utilisée dans les exploitations minières. Le fait que dans le vilayet de Timișoara cette force de travail a été assimilée à la catégorie *mu'af-re musselen re'ya* est confirmé par la mention expresse incluse dans les documents turcs, concernant une exception d'impôts et corvées.

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTELE REVOLUȚIEI DE LA 1821

VIRGIL JOIȚA

Lucrările și studiile recente au contribuit la clarificarea multor probleme controversate ale revoluției din 1821. Între controversele care reclamă o rezolvare corespunzătoare este și aceea a locului pe care îl deține revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în evoluția națiunii române. Într-un studiu recent, remarcabil prin analiza nuanțată a problemelor majore ale revoluției, Gh. Platon consideră că 1821 reprezintă un moment istoric „în care admitem că națiunea este pe punctul de a se constitui”¹. Reliefind contextul european al revoluției condusă de Tudor Vladimirescu, Dan Berindei afirmă că aceasta a antrenat „întreaga națiune modernă română în curs de deplină constituire”². La rîndul său, Damian Hurezeanu, preluînd opinia altor cercetători, apreciază că la începuturile sale națiunea română a parcurs două etape distincte. Prima cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și revoluția din 1821, „care are drept caracteristică faptul că manifestările care configurează acest fenomen sînt mai ales de factură cultural-ideologică. Este etapa deșteptării naționale la nivel cultural-ideologic”³. În a doua etapă, după revoluția din 1821, „procesul de edificare a națiunii intră în faza maturizării și desăvîrșirii sale, de împlinire a marilor deziderate istorice : unitate, statalitate, independență”⁴. Potrivit unei alte opinii, tot recentă, națiunea română s-a format în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, revoluția din 1821 semnificînd „realizarea primei etape a programului său național, preluarea puterii de către națiunea modernă română din mîinile asupritorilor străini din toate țările române”⁵.

Nu ne-am propus să ne angajăm în dezbaterea problemelor complexe ale genezei națiunii române. Multe dintre ele sînt abordate într-un masiv și valoros volum editat sub coordonarea Institutului „N. Iorga”⁶.

Răspunsul la controversa dacă în 1821 națiunea română era în faza de constituire, sau de afirmare, poate fi oferit și prin examinarea riguroasă a vocabularului politic al documentelor revoluției. Cercetătorii au abordat doar tangențial această problemă, stăruind cu deosebire asupra conceptelor de patrie, popor, folosul de obște, dreptate. Alte concepte la fel de importante, precum țară, stăpînire, domnie, boieri, țărani, libertate, nație, neam, n-au beneficiat de atenție din partea specialiștilor.

În limitele studiului de față ne-am propus să reliefăm semnificația atribuită conceptelor de *neam* și *nație*, de documentele revoluției din 1821. Precizăm că prin documentele revoluției înțelegem ansamblul de acte și scrisori, memorii și proclamații datorate lui Tudor Vladimirescu și reprezentanților mării boierimi, din preajma, din timpul și după înfrîngerea revoluției (programele mării boierimi din anii 1821—1822). O primă constatare care rezultă din cercetarea acestor documente este aceea că Tudor

Vladimirescu și marii boieri au atribuit în general conceptului *neam* un număr de cinci accepții :

1. Termenul de *neam* a fost utilizat în unele documente cu sensul restrâns de strămoși, familie. Donînd bisericii din satul Prejna, județul Mehedinți, 30 stînjeni de moși, Tudor Vladimirescu menționa în actul din 20 mai 1808 că a făcut donația „pentru pomenirea sufletului meu și a părinților și a tot *neamului meu*”⁸. În cuprinsul actului era inclusă și clauza ca „nimeni din copiii mei sau *neamul meu*”⁹ să nu dispună de dreptul de a contesta donația. În scrisoarea din 11 februarie 1821 îi cerea boierului Nicolae Văcărescu să se alăture revoluției, motivînd că „ești foarte înțelept și născut de *neam slăvit și iubitor de patrie*, și părinții dumitale niciodată nu s-au ridicat cu arme de moarte împotriva patriei”¹⁰. Cultul strămoșilor, al înaintașilor poporului român semnifica în concepția revoluționară a lui Tudor Vladimirescu ideea de continuitate istorică. La 8 martie 1821, conducătorul revoluției aprecia într-o scrisoare că mănăstirea Horezu și „alte asemenea sînt făcute de *neamul norodului românesc*”¹¹, iar în proclamația din 20 martie 1821 către locuitorii din București afirma : „Fraților ! ciți n-ați lăsat să se stingă în inimele Dv. sfînta dragoste cea către patrie, aduceți-vă *aminte că sînteți părți ale unui neam* : și că, cite bunătăți aveți, sînt răsplătiri *din partea neamului către strămoșii noștri* pentru slujbele ce au făcut . . .”¹²

2. Într-un număr redus de documente termenul de *neam* are semnificația de comunitate creștină, ortodoxă. În actul din 15 ianuarie 1821, prin care Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu îl desemnau pe slugerul Theodor „ca să ridice norodul cu arme”, se menționează că au inițiat această măsură, „. . . fiindcă este să se facă obștescul folos *neamului creștinesc și patriei noastre*”¹³. Fostul mitropolit muntean Ignatie scria și el în octombrie 1821 despre „*națiunile creștine de sub stăpînirea turcească*”¹⁴, iar într-un memoriu din iunie 1822, boierii refugiați la Brașov solicită ajutor politic în numele „*neamului ortodox al Țării Românești*”¹⁵. Așa cum s-a remarcat, programul revoluției era axat pe ideologia dacoromânismului și pe ideile revoluției franceze, Tudor Vladimirescu și marii boieri manifestînd convingerea „sub influența creștinismului ortodox că trebuia continuată lupta contra turcilor, în numele creștinii”¹⁶.

3. Într-un număr important de documente ale revoluției conceptul *neam* definește realitățile sociale din Moldova și Țara Românească. *Neamul* desemnează sub raport social o clasă sau o categorie socială. În aceste surse documentare se relevă existența *neamului boieresc* sau *tagmei boieresti*, a *neamului* sau *tagmei neguțătorilor*. etc. Termenul *neamul boieresc* este foarte frecvent utilizat în sarcinile și proclamațiile revoluționare ale lui Tudor Vladimirescu. În scrisoarea din 28 ianuarie 1821 adresată lui A. Pini, consulul rus din Țara Românească, Tudor Vladimirescu releva necesitatea ca „boierii oblăduitori ai Divanului” să înceteze rezistența armată împotriva revoluției, întrucît „norodul” este „aprins de dorința răfuiei cu acest *neam boieresc*”¹⁷. La fel, adresîndu-se boierului Nicolae Văcărescu la 11 februarie 1821, conducătorul revoluției condamna „*tot neamul boieresc*” care constituind *tagma jefuitorilor* „au ridicat arme de moarte asupra patrii și a ticălosului norod”¹⁸.

Deși i-a condamnat în permanență pe marii boieri pentru atitudinea lor ostilă pe plan social, Tudor Vladimirescu a pledat încă de la începutul

revoluției pentru ideea *armoniei* și *solidarității naționale*, care nu se putea realiza decât pe baza unei *egalități sociale*. Militând pentru asigurarea egalității sociale, Tudor Vladimirescu, a urmărit desființarea privilegiilor de de clasă ale boierimii, idee care rezultă din *Cererile norodului rumânesc*, documentul programatic cel mai important al revoluției care conține, „principii de bază ale unei noi orînduiri sociale”¹⁹. Acest document esențial pentru înțelegerea semnificației sociale și naționale a revoluției, prevedea ca „toate dregătoriile țării, atîta cele politicești cit și cele bisericesti, de la cea mai mare pînă la cea mai mică să nu fie slobod a se mai orîndui prin dare de bani, pentru ca să poată lipsi jafurile cu totul , , ,”²⁰. De asemenea, „caftane cu bani să înceteze cu totul de a se mai face *nici după neam*, ci numai după slujba”²¹. Tudor Vladimirescu și conducerea revoluției au avut o înțelegere profundă a contradicțiilor sociale ale acesteia. Înainte de toate, în proclamațiile sale Tudor Vladimirescu a subliniat lipsa de unitate a boierimii pămîntene. Apelul lui de colaborare la realizarea programului revoluției a fost adresat în primul rînd *boierilor făgăduiți*, atașați principiilor revoluționare, interesați în transformarea societății românești.

Preocupat constant de consolidarea bazei sociale a revoluției, împotriva boierimii contrarevoluționare Tudor Vladimirescu a adoptat o atitudine nuanțată. Pe de o parte a impus Adunării poporului să adopte măsuri drastice, precum cele recomandate în *Cererile norodului rumânesc*, pe de altă parte a căutat să-i determine să adere la revoluție, să-i includă în rîndul celor *făgăduiți*. Acesta este sensul scrisorii adresate la 28 ianuarie 1821 lui Constantin Ralet, ispravnicul județului Mehedinți: „Dacă voiești *folosul de obște*, vino dinpreună *cu toți boierii pămînteni*, ca să ne întîlnim; sau trimite numai pe dumnealor și le poruncește ca să fie silitori spre săvîrșirea trebuinței”²². În toate documentele sale Tudor Vladimirescu a făcut o distincție netă între *boierii pămînteni* și *fanarioți*, prin termenul de pămînteni înțelegînd boierimea autohtonă în ansamblul ei, și nu doar pe *boierii făgăduiți* așa cum se apreciază de obicei. În scrisoarea din 5 februarie 1815, îi scria lui Nicolae Glogoveanu²³ despre faptul că la Viena, unii dintre „boierii rumâni” au compromis prin modul lor de existență parazită „*tot neamul rumânesc boieresc*, adecă *slava cea mare care au rumânii în Europa*”²⁴.

La 28 februarie 1821, condamînd pe Hagi Prodan care încercase să-l asasineze din ordinul vornicului Samurcaș, Tudor Vladimirescu constata pe un ton vehement, că de peste un veac „*neamul boieresc — fanariofăsc*” trăiește din munca „*ticălosului norodului rumânesc*”²⁵. Iritat de atitudinea reacționară a reprezentanților Eteriei care puseseră la cale înlăturarea sa, dar și de cea a unora dintre boierii români, el afirma în cuprinsul aceluiași document că situația grea a „*ticălosului norod*” se datora *tiranilor boieri*.

În concepția boierilor, clasa lor constituia cea mai importantă forță socială și politică a epocii, concepția afirmată cu putere în toate memoriile și programele. Cei din Moldova preconizînd un amplu proiect de reorganizare a țării, pentru realizarea „binelui obștesc”, se defineau „*adivărați patrioți, neamuri boierești*”²⁶. Tot în Moldova, la 20 septembrie 1821 într-un memoriu adresat Porții, autorii lui solicitau ca *toate neamurile de boieri pămînteni* să dispună de posibilitatea de „a ocirmui cu dreptate și bună rînduială pe săracul norod”²⁷.

4. În unele documente termenul *neam* este asimilat celui de *popor*. Boierii se consideră că „*representăm întregul neam românesc*”²⁸, iar un memoriu din noiembrie 1821 către Poartă este redactat în numele mitropolitului, episcopilor și egumenilor, boierimii de toate treptele, ruptașilor și neguștorilor, precum și „*a toată obștea neamului Moldaviei*”²⁹. Într-un alt program se apreciază: „Cînd *obștea unui neam*, prin sfaț și chibzuire, ajunge să aibă o părere, aceea nu poate fi rea niciodată”³⁰.

5. Într-un număr foarte mare de documente termenul de *neam* este utilizat din punct de vedere etnic, cu sensul de *nație* sau *națiune*. Atît Tudor Vladimirescu cît și mării boieri au atribuit în documentele lor programatice conceptului *neam* o semnificație națională, în sensul modern de comunitate a tuturor românilor, alcătuită pe baza conștiinței naționale. Frecvența impresionantă a termenului *neam* în accepțiunea modernă, de *națiune*, indică depășirea concepției medievale. De remarcat că, în vocabularul iluminist al mării boierimi, cu deosebire în textele destinate puterilor europene (cele redactate în limbile franceză și greacă) alături de *neam* figurează destul de des termenii de *nație* și *națiune*.

În concepția politică a conducătorului revoluției și a reprezentanților mării boierimi conceptul *neam românesc* are în vedere ideea de emancipare, de afirmare și progres a națiunii noastre. Boierii dar și Tudor Vladimirescu întrebuițează formula *neamul nostru*, cu sensul de *neamul românesc*, în opoziție cu *neamuri învecinate* sau *neamuri streine*. În actul din 15 ianuarie 1821, prin care Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu delegau pe Dimitrie Macedonschi să-l ajute pe Tudor în acțiune de declanșare a revoluției, se vorbește de greutatea „pe care le-a avut *neamul românesc* de a suferi jugul *neamului strein*”³¹. Pentru Tudor Vladimirescu disocierea între tagma jefuitorilor și popor este o realitate și la *învecinatele neamuri*³². Prin extindere terminologică *neamul nostru* sau *neamul românesc* este prezentat ca avînd o situație economică, politică și culturală deosebit de grea determinată de fanarioși ca exponenți ai *neamului grecesc*³³, dar și de *neamul turcesc*, prin ultima formulă boierii munteni încriminînd intervenția militară otomană din Principate³⁴.

În proclamațiile și scrisorile lui Tudor Vladimirescu conceptul *neam* a avut o finalitate precis conturată: solidaritatea, mobilizarea forțelor naționale în jurul programului revoluției și totodată, apărarea acesteia în fața pericolului extern. Adresîndu-se tuturor celor ce „*sînteți părți ale unui neam*”, el le recomanda la 20 martie 1821: „Să veniți cu norodul și să lucrați cu toții dimpreună obșteasca fercire”³⁵. Propunînd Adunării poporului o reformă fundamentală a sistemului politic al țării, o Constituție, Tudor Vladimirescu, profund cunoscător al ideologiei politice iluministe a epocii o motiva prin aceea că sistemul democratic, constituțional reprezintă o practică „care să urmează și la *neamurile cele luminate*”³⁶. Uniunea națională, solidaritatea prin colaborarea tuturor claselor sociale pe baza unei platforme a intereselor generale, a unei *Constituții* a țării a devenit o problemă esențială a activității politice a boierimii în anii 1821—1822. Într-un memoriu din anul 1822 boierii munteni revendicau „o *pravilă, căreia să-i dea supunere tot neamul românesc și toată starea fără osebite*, precum și *chiar stăpînirea ce ni se va orîndui*”³⁷. În același memoriu se aprecia că armonia și uniunea națională nu puteau fi reduse doar la colaborarea dintre boierime și reprezentanții bisericii, „*ea nu poate fi nici desăvîrșită, nici temeinică, pînă ce nu va fi înclinată cu unirea*

a tot trupul neamului. Izbăvirea de cele rele și întemeierea ferioirii neamului românesc nu spinzură numai de voința celor de treapta întâi. Trebuie unire între toți fiii patriei”³⁸.

În *Cugetul adevăratului român către frații săi români*, cunoscutul cărturar iluminist Naum Rîmniceanu constata că „unirea spre folos obștească nu se poate face decît de cei mai mulți, dacă nu de toți de obște”, solidaritatea națională fiind semnificativ definită „cea mai nebiruită cetate a unui neam”³⁹.

Formula *neamul românesc* din textele lui Tudor Vladimirescu, *nația* sau *națiune* din cele ale boierimii au fost utilizate și în legătură cu lupta pentru îndeplinirea obiectivului extern al revoluției: recunoașterea într-o primă fază a autonomiei politice a Principatelor de către puterile europene și dobîndirea, în perspectivă, a independenței lor statale. Acesta este sensul expresiei din proclamația adresată de Tudor Vladimirescu bucureștenilor la 20 martie 1821, în care recomandă cu fermitate unitatea tuturor forțelor societății românești, „pentru cîștigarea și nașterea a doua a drepțăților noastre”⁴⁰. S-a apreciat că Tudor Vladimirescu a fost prin programul său un militant pentru *renașterea națională a românilor*⁴¹, idee înlinită și în programele boierimii.

În cele mai multe memorii reprezentanții boierimii au atribuit termenului *renaștere* o semnificație politică vizînd redobîndirea independenței naționale. În noiembrie 1821 boierii munteni prezenți la Sibiu erau acuzați că prin activitatea lor politică urmăreau „sporirea și deșteptarea neamului românesc”⁴², iar Naum Rîmniceanu, sub influența ideilor revoluției, chema în 1822 la acțiune: „Să ne înviem neamul și să ne întocmim patria, că încă nu este vremea trecută, nici nădejiile pierdute”⁴³. Tudor Vladimirescu, dar și marii boieri au considerat abolirea regimului fanariot și restabilirea domniilor pămîntene un prim pas în direcția recunoașterii autonomiei politice și independenței naționale. Mai ales reprezentanții boierimii solicitau înlăturarea „cîrmuirii domnilor străini . . . și să se numească totdeauna după alegerea națiunii . . . cum se făcea și în vechime, domn pămîntean care să fie dintre fruntașii națiunii”⁴⁴. Într-un memoriu din aprilie 1821 se revendica „să se dea țării domni români patrioți”⁴⁵, iar desemnarea acestora să se facă „după alegerea neamului”⁴⁵.

Renașterea politică trebuia însoțită de o renaștere spirituală care să determine întemeierea unor instituții culturale necesare *luminării neamului*. În *Cererile norodului românesc* se prevedea dezvoltarea rețelei școlare și democratizarea învățămîntului prin accesul la învățătură al copiilor „de neamul românesc, atît din cei evgheniști și săraci și dintre cei proști”⁴⁶. Într-o anaforă către domnitorul Grigore Ghica, din 20 noiembrie 1822, membrii Divanului motivau refacerea școlilor distruse de intervenția otomană și reorganizarea învățămîntului, „pentru a se lumina neamul românesc”⁴⁷. De asemenea, boierii munteni propuneau, în decembrie 1822, reorganizarea instituțiilor bisericești „pentru luminarea ortodoxiei, a întregului neam din orizontul românesc”⁴⁸.

Revoluția din 1821 a dat temei legăturilor organice ale românilor, solidarității naționale afirmată tot mai puternic după 1784. Ideea unității statale a românilor l-a preocupat în mod evident și pe Tudor Vladimirescu, chiar dacă ea nu s-a conturat în forme atît de precise în pragul Revoluției. S-a observat mai de mult că Tudor avea și el conștiința originii latine a poporului român, la care ajunsese nu numai lecturînd *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, a lui Petru Maior, dar și prin discuțiile purtate

cu cărturarii de marcă ai iluminismului românesc, precum Gheorghe Lazăr sau Nicolae Stoica de Hațeg. Într-un memoriu adresat împăratului Austriei, la 27 februarie 1821, Tudor Vladimirescu îl numea pe Francisc I „împărat al romanilor”, pentru că înaintașii săi au fost ocrotitori „de sute de ani” ai „norodului românesc”, lăsînd astfel să se înțeleagă că românii sînt descendenți ai romanilor⁴⁹. În cunoscuta scrisoare din 5 aprilie 1821, el solicita colaborarea cu boierii moldoveni, cu sublinierea expresă : „*ca unii ce sîntem de neam, de o lege și supt aceleieși stăpînire și ocrotiți de aceiași putere*”⁵⁰. În sinteza recentă, G. D. Iscriu a demonstrat desul de convingător, după opinia noastră, faptul că și steagul revoluției a fost simbolul unității românești⁵¹.

Contemporanii români și europeni au sesizat faptul că Vladimirescu era un exponent al idealurilor de unitate națională. Un Ghenadie protosinghelu, nota în preambulul unei variante a *Cererilor norodului românesc* că prin „ponturile pe care le-au scos Theodor Vladimirescu”, acesta urmărirea nu numai eliberarea socială a locuitorilor, dar și „*cum ar ajunge românii oare ce mari*”⁵².

Într-un raport informativ al autorităților habsburgice din Sibiu, la 24 martie 1821, se sublinia cu îngrijorare extinderea acțiunilor revoluționare la zona de graniță cu Transilvania : „. . . Este de temut că Vladimirescu nu se va da îndărăt să semene motivul nemulțumirii și al răscoalei în provinciile noastre mărginașe, *mai ales printre românii înrudiți îndeaproape ca origine și credință cu partizanii săi*”⁵³. Un eterist constata că în proclamațiile sale Tudor s-a adresat *poporului dac*⁵⁴, iar emisarul britanic la București, Koch, pe baza unor informații obținute de la locuitori, menționa că la 21 ianuarie 1821 „pornea la luptă Tudor răzvrătitul, care pentru a amăgi mai bine poporul, își zicea *Răzbumător al Daciei*”⁵⁵. După înfrîngerea revoluției, boierii teoretizează în toate programele ideea unității poporului sau *neamului dac*. Pentru marele spătar Grigore Băleanu independența și unitatea erau laturi inseparabile ale luptei naționale a românilor. În memoriul său din 10 aprilie 1821, în numele „poporului dac” el prezenta un amplu proiect de reformă pentru recunoașterea „drepturilor naționale”, între care „*Dunărea să fie hotar de netrecut al întregii Dacii și barieră de-nepătruns împotriva puterii otomane*”⁵⁶. În numele *neamului românesc*, boierii munteni revendicau în octombrie 1821 instaurarea unei „cîrmuiri” politice a țării, căreia „*să i se supună toți locuitorii Marii și Micii Dacii*”⁵⁷.

După răscoala din 1784 revoluția din 1821 este al doilea mare eveniment românesc al epocii luminilor cu o profundă rezonanță în conștiința europeană. Cercetarea ecoului european a dus la constatarea că terminologia revoluției române din 1821 a fost tradusă și interpretată în spiritul ideilor filozofice difuzate de ideologia franceză după 1789⁵⁸. Este semnificativ, pentru a ne rezuma la un singur exemplu, că varianta germană a *Cererilor norodului românesc* traducea formula „copii de neamul românesc” prin „*tineretul națiunii române*, iar „neamurile luminate” și „țările luminate” prin „*națiuni civilizate*”⁵⁹.

Analiza pe care am întreprins-o asupra terminologiei naționale exprimată în documentele revoluției din 1821 confirmă ideea enunțată încă din secolul trecut de Nicolae Bălcescu că revoluția a fost expresia procesului de afirmare a națiunii române : „*Ridicarea lui Tudor fu deșteptarea nației*”⁶⁰.

¹ Gh. Platon, *Revoluția de la 1821. Opinii în jurul unor controverse*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, vol. XXV, Cluj-Napoca, 1982, p. 347; idem, *Geneza revoluției române de la 1848. In traducere în istoria modernă a României*, Edit. „Junimea”, Iași, 1980, p. 71, se afirmă însă că revoluția a fost „un rezultat al unei dezvoltări pe aceleași coordonate a națiunii române”.

² Dan Berindei, *Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în contextul ei internațional*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XLV, XLVI, 1982, p. 58.

³ Damiian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 84.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ion Pătroi, *Formarea națiunii române*, în „Arhivele Olteniei”, scrie nouă, 1984, nr. 3, p. 105, 109.

⁶ Vezi nota 3.

⁷ N. Isar, *Un moment ideologic important în lupta poporului român pentru dreptate socială și libertate națională. 150 de ani de la înșirarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu în „Revista de filosofie”*, tom. 18, 1971, nr. 5; C. Buceșan, *Conceptii burgheze în pravilele din Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii”, tom. 23, 1970, nr. 5, p. 835—855; Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romana nel sec. XIX*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. XVII, 1979, nr. 4, p. 735—752; V. Joița, *Programul revoluției din 1821 în contextul ideologiei iluministe românești*, în „Analele Universității din Craiova”, seria filozofie, sociologie, istorie, anul IV, 1979, p. 101—107.

⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821 (se va cita Doc. 1821)*, vol. I, p. 41.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 258.

¹¹ *Ibidem*, p. 339.

¹² *Ibidem* p. 385.

¹³ *Ibidem*, p. 196.

¹⁴ *Ibidem*, p. 390.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 104.

¹⁶ Vasile Maciu, *Caracterul mișcării lui Tudor Vladimirescu*, în Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Edit. „Scrisul românesc” Craiova, 1973, p. 35.

¹⁷ „Revista arhivelor” an XLVII, 1970, nr. 2, p. 595.

¹⁸ *Doc. 1821*, vol. I, p. 258.

¹⁹ G.D. Iscră, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. „Albatros” București, 1982, p. 88.

²⁰ N. Gr. Stețcu, I. Vataiman, *Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista arhivelor”, 1970, nr. 2, p. 602.

²¹ *Ibidem*.

²² *Doc. 1821*, vol. I, p. 212.

²³ „Revista arhivelor”, 1970, nr. 2, p. 582.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Doc. 1821*, vol. I, p. 312.

²⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 19.

²⁷ *Ibidem*, p. 349.

²⁸ *Ibidem*, p. 219.

²⁹ *Ibidem*, p. 401.

³⁰ N. Rîmniceanu, *Cugetul adevăratului român către frații săi români*, în „Arhiva”, Iași, V, 1894, p. 349—350.

³¹ *Doc. 1821*, vol. I, p. 196.

³² *Ibidem*, p. 258.

³³ *Ibidem*, vol. II, p. 30; vol. III, p. 80.

³⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 106.

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 385.

³⁶ „Revista arhivelor”, 1970, nr. 2, p. 602.

³⁷ Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, „Cartea Românească”, București, 1932, p. 208.

³⁸ *Ibidem*, p. 207.

⁴⁰ *Doc. 1821*, vol. I, p. 385.

⁴¹ G. D. Iscră *op. cit.*, p. 97.

⁴² *Doc. 1821*, vol. II, nota 2.

⁴³ Naum Rîmniceanu, *Tratat important (1822)*, editat de C. Erbiceanu, în „Biserica ortodoxă română”, an XXVII, 1903, p. 26.

- 44 *Doc. 1821*, vol. III, p. 234.
 45 I. C. Filitti, *Opere alese*, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 92.
 46 „Revista arhivelor”, 1970, nr. 2, p. 602.
 47 *Doc. 1821*, vol. II, p. 182.
 48 *Doc. 1821*, vol. III, p. 235.
 49 Apud Andrei Oțtea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Edit. științifică, București 1971, p. 100.
 50 *Doc. 1821*, vol. II, p. 33.
 51 G. D. Iscreu, *op. cit.*, p. 109.
 52 N Gr. Stețcu, I. Vațaman, *op. cit.*, p. 601.
 53 Emil Micu, *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Cîteva date și documente privind refugiații din Țara Românească în districtul și orașul Brașov*, în „Cumi-dava” vol. 2, 1968, p. 135.
 54 *Doc. 1821*, vol. IV, p. 123.
 55 *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. Acad. R. S. R., București, 1980, p. 422.
 56 *Doc. 1821*, vol. II, p. 55.
 57 *Ibidem*, p. 387.
 58 C. Șerban, *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, 1973, p. 281.
 59 *Doc. 1821*, vol. I, p. 278.
 60 Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea a II-a, ediție de G. Zane, București, 1940, p. 119.

LA CONSCIENCE NATIONALE RÉFLETÉE DANS LES DOCUMENTS DE LA RÉVOLUTION DE 1821

Résumé

L'auteur analyse les termes *neam* et *nație* figurant dans les documents de la révolution de 1821 et constate que le premier est employé dans le sens d'aïeux ou famille, communauté chrétienne, classe ou catégorie sociale nation. Il souligne ensuite l'affirmation toujours plus rigoureuse de la solidarité nationale pendant la période 1784—1821 et considère que la révolution dirigée par Tudor Vladimirescu a constitué l'expression du processus d'affirmation de la nation roumaine.

RELAȚII OCCIDENT, BIZANȚ ȘI LUMEA ISLAMICĂ ÎN SECOLELE XI-XIII. CRUCIADELE *

STELIAN BREZEANU

Marele evenimente ce domină istoria mediteraneană a secolelor XI-XIII este pierderea de către lumea bizantină și lumea arabă a supremației economice și politice pe care au exercitat-o veacuri în șir asupra Europei și a Orientului Apropiat. Una și cealaltă, mindre de tradițiile trecutului lor, parcurg acum o gravă criză internă, ce subminează bazele lor seculare, chiar dacă prestigiul lor politic și intelectual este încă imens. Pe fondul acestei crize, intervine mișcarea de expansiune a Occidentului latin în bazinul Mediteranei, care precipită criza vechilor puteri, osîndite la o lungă agonie înainte de prăbușirea lor.

Occidentul latin, Imperiul bizantin și Islamul înainte de cruciade. Cele trei lumi, atât de diferite la începutul mileniului nostru prin structurile lor social-economice și administrative, prin ideologia, temperamentul și aspirațiile lor, au totuși la origine același fond de civilizație mediteraneană. Conviețuirea lor secole în șir sub stăpîniri comune—de la monarhia lui Alexandru cel Mare pînă la imperiul cezarilor romani — a sfîrșit prin a conferi regiunii mediteraneene o unitate de civilizație, la nașterea căreia și-au dat mîna Orientul și Occidentul. Dar în interiorul acestei unități de civilizație, ce se reazemă pe unitatea politică și economică a lumii mediteraneene, se mențin importante particularisme pe toate planurile ieșite din tradițiile proprii comunităților umane din regiune. Încă de acum, aceste diferențe conturează personalitățile distincte ale Orientului și Occidentului, proces grăbit de mutațiile social-economice, politice și spirituale din lumea romană în veacul al III-lea și de invaziile populațiilor migratoare din secolele următoare. Forțele vitale ale acestei lumi intrate în criză s-au repliat în jurul metropoliei lui Constantin, pentru a pune bazele civilizației bizantine, cu o viață urbană înfloritoare, cu o economie activă și cu structuri administrative solide. În Occident, mai puțin pregătit să suporte dificultățile crizei lumii romane, are loc procesul de ruralizare și barbarizare a societății, în timp ce vechile structuri economice, administrative și militare dispar. Acest dezechilibru din interiorul statului roman se traduce pe plan politic în 395 prin *divisio imperii*; cele două lumi, deplin constituite, aveau să-și urmeze de aici înainte propriile destine.

Dar idealul unității romane nu dispăre odată cu prăbușirea edificiului statal care fusese suportul ideii de *pax romana*. În ciuda acumulării de contraste între cele două lumi în primele secole medievale, pe plan teoretic Occidentul barbar face încă parte din *imperium Romanum*, continuat de împărații din Constantinopol. Prin toate mijloacele, aceștia

* Capitol din Tratatul de Istorie Universală, vol. II.

cultivă ideea menținerii vechii unități romane. Mai întâi pe teren diplomatic, unde ideea este întreținută de practica acordării de subsidii și, mai cu seamă, de titluri, demnități și insigne de inspirație romană regilor occidentali, care erau astfel încorporați ierarhiei aulice bizantine. Mai apoi, pe eale economică, prin supremația deținută de oamenii de afaceri orientali în bazinul Mediteranei și mai departe, la nord de Alpi, în Galia, unde moneda bizantină deține rolul de etalon universal. Nu mai puțin, prestigiul intelectual și artistic al Constantinopolului avea să ofere argumente hegemoniei exercitate de Bizanț asupra lumii latine. Dar cînd mijloacele materiale au îngăduit, împărații au trecut la restaurarea reală a vechiului *orbis romanus* în cadrele sale universale. Este ideea ce domină politica de recucerire a lui Iustinian în veacul al VI-lea. Numai că bilanțul acestei politici anacronică este precumpănitor negativ; ea a epuizat resursele statului bizantin și este responsabilă de agravarea crizei căreia avea să-i cadă victimă imperiul în secolul următor. Dar pentru evoluția raporturilor dintre cele două lumi, importanța politicii lui Iustinian este incontestabilă. Ea a stabilit pentru mai multe secole punți de legătură — economică, politică și intelectuală — între Occident și Orient, rol asumat de teritoriile controlate de Constantinopol la cele două extremități ale peninsulei italiene — Sicilia și Veneția. În același timp, ea a adus papalitatea sub controlul împăraților bizantini, stabilind, pentru două veacuri, o solidaritate de interese între Roma și Constantinopol datorită primejdiei longobarde, care amenința cei doi factori politici deopotrivă.

Numai că această solidaritate de interese s-a dovedit foarte grafilă în fața evoluției vieții politice din Occident. În contrast vădit cu poziția subordonată a episcopilor romani față de autoritatea imperială, în Occident prestigiul papalității este în creștere în rîndul tîncrelor regalități medievale, care cristalizează și polarizează tendințele particulariste din interiorul lumii latine. De aceea pontifii romani nu pierd ocazia oferită de evenimentele desfășurate în Orient în secolele VII—VIII, legate de expansiunea islamică ce obligă pe împărații bizantini să deplaseze centrul atenției lor la hotarele răsăritene ale imperiului, de a se emancipa de sub obediința Constantinopolului. Mai ales că aceste evenimente coincid cu ascensiunea regalității france sub noua dinastie carolingiană, din care episcopul roman avea să-și facă un aliat. Cu sprijinul suveranilor franci, Roma face primul pas în emanciparea sa la mijlocul veacului al VIII-lea, prin crearea unui stat pontifical în teritoriile vechiului exarhat al Ravennei (754). O jumătate de secol mai tîrziu, încoronarea ca împărat a lui Carol cel Mare din inițiativă papală incheie procesul de emancipare a Romei și a Occidentului față de Bizanț. Indiferent de eforturile lui Carol cel Mare de a găsi o soluție de compromis în conflictul de doctrină cu suveranii din Constantinopol prin recunoașterea titlului lor de „împărați ai romanilor”, el rezervîndu-și numai pe cel de „împărat al francilor” sau „împărat august”, nu putea fi mascată realitatea a două imperii rivale în lumea creștină europeană, fapt ce venea în conflict cu doctrina imperială romană și creștină, în virtutea căreia nu putea exista decît un singur imperiu, cu misiunea de a apăra biserica creștină, și ca unică; de aceea, încoronarea din 800 deschide problema celor doi împărați, ce avea să constituie timp de peste patru veacuri un fapt de politică europeană și o temă de reflexie politică. În această perioadă, papalitatea a regizat toate marile momente ale înfruntării dintre cele două imperii rivale — Vasile I Macedoneanul (867—886) — Ludovic II (855—875), Nikephor II Phokas (963—969) — Otto

I (936—973), Vasile II (976—1025), — Otto II (973—983) și Otto III (983—1002), Manuel Comnenul (1143—1180) — Frederic I Barbarosa (1152—1190) — ce a avut ca obiect conflictul de doctrină, dar se hrănea și din competiția celor două imperii pentru stăpânirea sudului Italiei. Nu este lipsit de importanță faptul că marile momente ale acestei înfruntări coincid cu perioadele de tensiune dintre Roma și biserica din Constantinopol. Aceasta din urmă, mulțumită imensei forțe materiale dobândite prin creșterea lumii slave din Europa sud-estică și orientală în rit ortodox în secolele IX—X și concursului basileilor, se emancipează definitiv de sub autoritatea pontificală, lumea creștină devenind și în plan religios bicefală. Dar contestările de doctrină ale papalității și imperiului occidental nu aveau valoare în sine cită vreme factorii politici latini nu dispuneau de forța necesară pentru a pune în pericol pozițiile bizantine. Toate întreprinderile împăraților occidentali împotriva suveranilor din Constantinopol au cunoscut eșecuri răsunătoare pe plan militar în sudul Italiei.

Cel de al treilea actor, alături de Occident și Bizanț, al scenei politice mediteraneene este lumea islamică. La prima vedere, intrarea Islamului în istorie ține de domeniul miracolului. În numai câțiva ani, o populație seminomadă din pusturile Arabiei, fanatizată de noua religie a lui Mahomed, reușește să și aștearnă stăpânirea peste un spațiu imens, de la Colonele lui Hercule pînă în nordul Indiei, pe teritoriul strălucitelor civilizații mediteraneene. Regatul sasanid din Ctesiphon este spulberat de cuceritori, în timp ce împărăția din Constantinopol pierde cele mai bogate provincii din Orient și Africa. Cauzele acestor succese fulgerătoare ale războinicilor islamici trebuie căutate în primul rînd în tabăra învinșilor, a căror societate, profund ierarhizată, era dominată de puternice tensiuni sociale și religioase, etnice și culturale și epuizată de războaiele purtate între ei. După un secol de experiențe fructuoase datorate contactelor cu marile civilizații antice, Islamul reunește, grație spiritului său practic, larg deschis influențelor externe, să pună bazele unei civilizații de mare originalitate, a cărei armătură o constituie, totuși, din mai multe puncte de vedere, cultura elenă, astfel încît s-a putut afirma că civilizația arabă este o prelungire a celei antice grecești. Un rol capital în transmiterea experiențelor antice lumii arabe, pe care aceasta, la rîndu-i, avea să le transmită mai tîrziu culturii occidentale, l-au avut învățații bizantini din provinciile orientale, intrați în serviciul noilor stăpîni din Damasc și Bagdad. De aceea, Islamul nu a însemnat cîtusi de puțin numai un rival pentru ceilalți doi factori politici din Mediterana. Dimpotrivă, prin civilizația sa urbană, deschisă contactelor economice și culturale, lumea arabă a constituit un factor catalizator al culturii medievale mediteraneene.

Mai întii, în relațiile sale cu Bizanțul. Pe plan militar, într-o primă etapă Islamul mobilizează sub steagul „războiului sfînt” (*djihad*) toate populațiile semitice din Orient, rebele creștinismului și culturii elene, în lupta pentru cucerirea teritoriilor bizantine. Dar basileii reușesc să respingă două asalturi consecutive de sub zidurile Constantinopolului și să restabilească controlul asupra Asiei Mici, ce avea să devină baza teritorială vitală a imperiului. Cu mijlocul secolului al IX-lea, cînd califatul intră într-un proces ireversibil de descompunere politică, Bizanțul declanșează o ofensivă de mari proporții pentru recucerirea căilor comerciale ale Orientului și restaurarea thalasocrației sale în Mediterana centrală

și orientală, politică încununată de un succes deplin în a doua jumătate a veacului al X-lea: Salvarea califatului avea să vină din partea hoardelor turcomane, care, trecute la islamism, se substituie în fruntea statului arab vechilor stăpîni, nu fără a modifica profund viața politică islamică. Dar această înfruntare militară reprezintă numai o față a raporturilor dintre cele două lumi. În economie și cultură s-au stabilit între Islam și Bizanț relații intense încă din secolele VIII—IX, datorate fondului comun de cultură elenă și caracterului urban al celor două civilizații mediteraneene. În consecință, pe acest teren Islamul este pentru Bizanț — ca dealtminteri și Bizanțul pentru Islam — mai puțin un termen de înfruntare cît un teren de comunicare a experiențelor proprii. În acest climat de coexistență a putut să apară acel monument unic din evoluția celor două civilizații care este istoria bizantino-arabă, datorată egipteanului malchit Yahya către mijlocul veacului al XI-lea. Această coexistență se traduce pe plan religios în politică de toleranță practică de o parte față de credințioșii celeilalte aflați pe teritoriul ei. Apogeul acestei politici se situează la mijlocul secolului al XI-lea, cînd califul abasid recunoaște lui Constantin IX protectoratul asupra creștinilor din lumea arabă și asupra locurilor sfinte, cu care prilej împăratul bizantin reface bisericile creștine din Ierusalim.

În schimb, între Islam și Occident contrastele sînt imense. De o parte, o civilizație urbană, cu o economie monetară irigată de aurul african și cu o cultură superioară, de cealaltă o lume săracă, esențialmente rurală cu o economie naturală și o cultură încă rudimentară. Islamul a smuls Occidentului Spania, dar ofensiva arabă s-a oprit la Pirinei. Pentru mai multe secole, Spania devine cîmpul de înfruntare dintre cele două lumi, pe care în veacul al XI-lea este experimentată de latini ideea de cruciadă, chiar dacă expedițiile latine au loc din inițiativa și sub conducerea regilor creștini din peninsula. Dar nici aici înfruntarea militară nu a înăbușit contactele economice și culturale. Prin Spania și Sicilia aveau loc schimburi de mărfuri și idei, al căror beneficiar era în primul rînd Occidentul. Spre latini se scurgeau mărfuri de lux și cărți pentru ca, în direcție inversă, să ia drumul Islamului materii prime și scalvi, necesare marilor metropole consumatoare din lumea arabă.

Prin urmare, deși apropiate prin originile culturii lor comune greco-romane și prin credința creștină, Occidentul și Bizanțul erau în veacul al XI-lea separate de instituțiile lor social-economice și politice, de nivelul culturii și structura mentală diferite. Dimpotrivă, opuse pe teren religios și, în parte, prin originea civilizației lor, lumea bizantină era mai apropiată de societatea islamică, prin caracterul urban al civilizației sale, prin instituțiile economice și politice. În schimb, Islamul este din toate punctele de vedere deosebit de Occidentul latin, cu structurile sale încă rudimentare. Cele trei lumi se aflau în ajunul cruciadelor în echilibru, ce găsea în avantaj pe bizantini și arabi, care domină viața economică a Mediteranei. Echilibru fragil însă, compromis de mutațiile lente din comerțul mediteranean. Căci latinii, bizuindu-se pe renașterea urbană a Occidentului aflată deja în curs, tind să se substituie oamenilor de afaceri orientali și să răstoarne într-o manieră radicală raportul de forțe din regiune. Această agresivitate occidentală în plan economic avea să fie însoțită de expansiunea militară a factorilor politici latini în cadrul mișcării cruciate.

Cruciadele. Din evul de mijloc și pînă în zilele noastre expedițiile latine spre Orient din secolele XI—XIII constituie obiectul unor nesfîrșite controverse. Contemporanii occidentali ai evenimentelor, pătrunși de ideologia bisericii și de patosul cavaleresc, au reținut latura creștin-mistică a cruciadelor, în care vedeau fapte ale divinității săvîrșite de către cavalerii latini (*Gesta Dei per Francos*). Istoricii moderni au stăruit asupra dimensiunii epice, căreia i-au adăugat și pe cea creștină, participanți la expediții fiind la unii dintre ei „eroi și sfinți” puși în serviciul creștinătății. Cercetările veacului nostru au deplasat cauzele fenomenului pe un teren mai ferm, evidențiind funcția unor factori economici și politici în mișcarea cruciată. Unele studii au pus în lumină greutatea factorului normand, a cărui implantare în Sicilia în veacul al XI-lea a rupt echilibrul lumii mediteraneene. Altele au accentuat latura economică a cruciadelor, identificate cu începutul amplei mișcări coloniale, ce avea să introducă prin forță structurile occidentale pe cea mai mare parte a planetei. Această diversitate de opinii traduce complexitatea fenomenului cruciat, în care se înlanțuie factori materiali și spirituali, dar este și ecoul înfruntărilor de puncte de vedere și atitudini pe care, la vremea lor, cruciadele au generat-o între Occident și Orient, creștinătate și Islam, Roma și Bizanț și chiar, în interiorul lumii latine, între diferite categorii sociale ori între cronicari și canonisti.

Evoluția situației din lumea arabă și bizantină în ultimele decenii ale veacului al XI-lea, a cărei prezentare, măcar în liniile ei generale, este indispensabilă înțelegerii declanșării fenomenului cruciat, a constituit pentru Occidentul latin punct de atracție și motiv de preocupare deopotrivă. În societatea islamică, pe fondul procesului de disoluție a structurilor de stat își fac apariția noi factori politici, care și-au avut importanța lor în declanșarea ori, cel puțin, întreținerea mișcării cruciate. Este vorba de pătrunderea în lumea musulmană a două noi populații păgîne — turcomană și berberă — care aduc cu ele reînvierea sensului ofensiv față de lumea creștină al *djihad*-ului, pierdut de califat. La mijlocul secolului al XI-lea, pe latura occidentală a lumii islamice intră în scenă almoravizii, nomazi berberi de pe coasta Mauritaniei, proaspăt convertiți la religia musulmană, care la răscrucea veacurilor XI—XII pun bazele unui imperiu ce se întinde din savana africană pînă în inima Spaniei. În Spania, pătrunși în 1086 pentru a opri progresele reconquistei iberice, ei sînt la originea unei mișcări de reacție în lumea occidentală, ce mobilizează alături de peninsulari însemnate efective ale cavalerilor francezi. La cealaltă extremitate a lumii islamice, populațiile turcomane convertite la religia musulmană dau o nouă vigoare Islamului. Selgiucizii, cea mai însemnată dintre ele, devin protectorii califilor abbasizi din Bagdad (1055) și reiau ofensiva asupra lumii creștine orientale. În 1071 ei provoacă Bizanțului o grea înfringere la Mantzikert, în urma căreia ocupă toate provinciile asiatice ale imperiului, inclusiv Asia Mică, încorporată pentru totdeauna domeniului Islamului. Cîțiva ani mai tîrziu cuceresc de la califii fatimizi ai Egiptului, Siria și Palestina, cu orașul Ierusalim. Dar, ca și almoravizii, selgiucizii nu au capacitatea de a da o bază instituțională solidă teritoriilor cucerite. La rîndul său, Bizanțul cunoaște pe plan extern în veacul al XI-lea eșecuri răsunătoare pentru care evoluția vieții sociale și economice poartă întreaga responsabilitate. Căci subminarea vechilor structuri social-economice, care făcuseră gloria Bizanțului împăraților isaurieni și macedoneni, a dezarticulat imperiul pe plan militar și admi-

nistrativ într-un moment cînd dușmani ređutabili asaltau granițele sale. Paralel cu provinciile orientale, Constantinopolul pierde acum și Italia de Sud, cucerită de normanzi. Mai grav este faptul că autoritatea centrală este constrînsă să acorde însemnate concesiuni aristocrației funciare bizantine și republicilor italiene, concesiuni ce au ruinat definitiv bazele seculare ale imperiului și au compromis pe termen lung orice efort de apărare în fața agresiunii externe.

Pe fondul acestor evoluții din lumea islamică și bizantină intervin cauzele mișcării cruciate ce țin de societatea occidentală. Între acestea, cea dintîi ce se degajă din documentele timpului este sentimentul religios, care a mobilizat la prima cruciadă sute de mii de oameni — țărani, orășeni și cavaleri — în speranța mîntuirii veșnice promise de biserică. Participarea activă a clerului la expedițiile militare din Orient a întărit mulțimii credința în dreptatea cauzei creștine. Dar sentimentul religios mășchează cauzele materiale care au deținut un primat incontestabil în desfășurarea fenomenului cruciat. Pe primul plan se situează condițiile economice încă primitive ale Occidentului, care au generat o suprapopulație la toate nivelele societății latine ierarhizate, de la țărănime pînă la principi. Colonizarea internă și progresele dezvoltării urbane, aflate abia la început în veacul al XI-lea, nu au reușit să absoarbă surplusul de populație, care provoacă mari dificultăți sociale și politice societății. Anarhia politică în Occident constituia numai unul dintre aspectele acestor dificultăți. A fost nevoie de un singur semnal pentru a aduce mulțimile de țărani și cavaleri sub steagul cruciadei, care promitea nu numai mîntuirea veșnică dar și bogățiile fabuloase ale Orientului. Pe același plan, ca însemnătate, se situează factorul pontifical. În ultimele decenii ale secolului al XI-lea odată cu pătrunderea reformei cluniacense în biserica latină sub pontificatul lui Grigore VII (1073—1085), episcopul roman exercită autoritatea morală supremă în Occident, dar începe să intervină suveran și în ordinea temporală, preluînd atribuții, instituții și însemne ale puterii seculare. Această tendință se precipită sub urmașii săi, cînd creștinătatea în expresia ei catolică se transformă într-o realitate vie, în care resursele temporale au fost puse în serviciul bisericii, al cărei șef este privit ca „suzeran suprem sau împărat spiritual”. În acest proces, cruciadele au jucat un rol capital, și faptul ne oferă cheia înțelegerii fenomenelor din lumea catolică a secolelor XI—XIII: dimensiunea spirituală a mișcării cruciate, formarea ordinelor monaho-cavaleresti, pretențiile papale la dreptul de demitere a împăratului, precum și stabilirea unor raporturi feudo-vasalice între Roma și regatele creștine. În acest chip, cruciadele constituie pe teren european o încercare a papalității de a supune societatea creștină unui regim teocratic.

Alte rațiuni de ordin material sînt legate de apariția în Italia în veacul al XI-lea a unor factori locali: normanzii și Veneția. Cei dintîi, aduși în sudul peninsulei de ducii locali în calitate de mercenari pentru a-i opune arabilor și bizantinilor, reușesc sub conducerea lui Robert Guiscard să pună bazele, către mijlocul secolului al XI-lea, unor principate proprii în vechile teritorii grecești și arabe, principate binecuvîntate curînd de papalitate, căreia șefii normanzi îi prestează jurmămint de vasalitate. Pentru mai bine de un veac, politica normandă va avea ca principal obiectiv crearea unui imperiu propriu mediteranean în teritoriile bizantine și arabe și va găsi în cruciadă forma ideală de exprimare. Expediția lui Robert Guiscard și a lui Bohemund, fiul său, asupra coastei

dalmaie (1081–1085), a cărei țintă era cucerirea Constantinopolului, avea să dezvăluie încă de acum adevăratele mobiluri ale politicii conducătorilor normanzi din Italia și ale succesorilor lor Staufeni și Angevini și să influențeze profund evoluția raporturilor dintre Occident și Orient și chiar a fenomenului de cruciadă. Veneția, al doilea factor local peninsular, ridicată secole în șir în umbra împăraților din Constantinopol, reușește în veacul al X-lea să ducă o politică proprie în Adriatică și pe coasta dalmată sub aparența unei subordonări față de Bizanț. Expresie a activității comerciale debordante desfășurate de lumea occidentală în bazinul Mediteranei, începând cu secolul al XI-lea, Veneția, căreia i se va alătura curînd Pisa și Genova, avea să fie principala beneficiară a expansiunii militare a latinilor în regiune în veacurile XI–XIII, măcar că legăturile economice ale republicilor urbane italiene cu lumea arabă mediteraneană, anterioare declanșării cruciadelor, le-au îndemnat la o politică prudentă la început, iar asocierea lor la cauza cavalerilor latini a avut loc după marile succese ale acestora din urmă în prima cruciadă. Chiar dacă cu mijloace diferite și deși s-au aflat aproape constant în tabere opuse datorită divergenței intereselor lor, cei doi factori locali din Italia au adus o răsturnare a raporturilor de forță în Mediterana în favoarea Occidentului, punînd capăt hegemoniei deținute, rînd pe rînd, de Bizanț și Islam în veacurile precedente.

Cînd în 1095 Urban II dădea semnalul primei cruciade la conciliul de la Clermont, nimeni nu putea să prevadă amploarea și durata mișcării al cărei inițiator era pontiful roman, făcîndu-se însă ecoul stărilor de spirit din Occident. Timp de două secole Orientul va constitui pentru latinii ținta unor expediții succesive, care, deși eșuate, au lăsat urme profunde în viața și mentalitatea celor trei lumi care s-au înfruntat. Dar fenomenul cruciadei nu a rămas același pe parcursul celor două veacuri, modelîndu-se la realitățile societății europene în permanentă schimbare. Copil al secolului al XI-lea, prima cruciadă este produsul condițiilor materiale și al stărilor de spirit ale Occidentului prin masiva participare populară, ale cărei proporții au depășit așteptările inițiatorilor mișcării. Următoarele expediții reflectă deja degenerarea fenomenului, în care latura emoțională se subțiază treptat sub înriurirea progreselor vieții materiale din Europa apuseană. În vreme ce Ierusalimul mai stăpînea încă mințile mulțimilor latine prin bogățiile lui și prin speranța mîntuirii, un nou Ierusalim se înfiripa în chiar mijlocul Occidentului: orașul medieval. Mai puțin strălucitor decît cel imaginar, acesta din urmă este însă o realitate concretă în viața societății europene din secolele XII–XIII, ce dă tot mai mult maselor de țărani și orașeni sensul destinului lor la ei acasă. Dar prin slăbirea entuziasmului mulțimilor pentru expedițiile din Orient, cruciada este lăsată exclusiv în seama calculului rece al factorilor economici și politici din Occident. Cruciada a IV-a este expresia tragică a deformării fenomenului. Această deformare se precipită în veacul al XIII-lea pe teren occidental, acolo unde, anexată definitiv de biserică, cruciada maschează interesele ei temporale și este îndreptată contra ereticilor albigensi și a adversarilor politici ai papalității. De aceea, numai din perspectiva evoluției societății occidentale și a fenomenului cruciat, poate fi înțeleasă destășurarea expedițiilor întreprinse de latini în Orient în secolele XI–XIII.

Cea dintii (1096–1099), proclamată solemn de papă la Clermont și predicată de legații romani, mobilizează forțe impresionante. Ea cunoaș-

te două faze, una „populară”, cealaltă „a cavalerilor”. Ademenite de promisiunile bisericii, masele populare din regiunile nordice și centrale ale Franței și Germaniei, acolo unde presiunea demografică devenise explozivă datorită condițiilor materiale precare, mulțimile se înrolează sub steagul cruciadei încă din 1095. Sub conducerea unor predicatori populari, în primăvara anului următor aceste mulțimi se pun în mișcare, fără armie, fără bani și alimente, semănând teroare în calea lor, în Ungaria și în Bizanț, unde pradă totul în jur. Neliniștite de prezența lor pe teritoriul imperiului, autoritățile bizantine le trec în Asia Mică, unde aveau să fie masacrate aproape în întregime de selgiucizi (oct. 1096). „Cruciada cavalerilor” este mult mai bine organizată. Ea cuprinde patru grupuri distincte de cavaleri din Franța și Italia meridională, în frunte cu Godefroy de Bouillon, Bohemund de Tarent, fiul lui Robert Guiscard, și alți prinциpi latini. Reuniți la Constantinopol în primăvara anului 1097, ei sînt obligați să-i presteze jurămint de fidelitate împăratului Alexios Comnenul și să promită restituirea tuturor teritoriilor ce aparținuseră vreodată imperiului. După ce zdrobesc forțele selgiucide și restituie imperiului orașul Niceea (mai-iun. 1097), cruciații traversează Asia Mică și ocupă după șapte luni de asediu cetatea Antiohiei (iun. 1098). Aici, Bohemund de Tarent, vechiul rival al împăratului bizantin, pune bazele unui principat propriu, refuzînd restituirea lui către imperiu. Paralel, Baudouin de Boulogne își constituie un comitat propriu la Edessa, în Mesopotamia Superioară, adîncind ruptura dintre imperiu și cruciați. Principalele forțe latine își continuă, sub conducerea lui Godefroy de Bouillon, marșul spre Ierusalim, pe care-l ocupă la 15 iul. 1099, punînd bazele regatului latin de Ierusalim. Principalul rezultat al primei cruciade este constituirea unui sistem de patru state latine în Orient, regatul Ierusalimului, avînd ca vasele principatul Antiohiei și comitatele de Edessa și Tripoli.

Cruciada a II-a (1147—1149), provoacă de căderea Edessei sub musulmani (1144) și predicată de Bernard de Clairvaux, nu mai seamnă cu prima. Dimensiunea populară, mistică, cedează locul inițiativei factorilor politici—regele Franței, Ludovic VII, și regele german Conrad III—care preiau organizarea și conducerea mișcării. Dar rezultatele expediției au fost decepționante pentru Occident, datorită incapacității șefilor ei și a indisciplinei trupelor. Forțele germane sînt înfrînte și dispersate de selgiucizi la trecerea prin Asia Mică, în timp ce cavalerii francezi, ajunși la Ierusalim pe mare, eșuează în încercarea de a cucerii orașul Damasc (1148). Următoarea expediție este declanșată la vestea cuceririi Ierusalimului și a celei mai mari părți a regatului său de către sultanul Saladin (1187). Conducerea este preluată de principalii șefi temporali ai creștinătății latine: împăratul Frederic Barbarossa, Filip II, regele Franței, și Richard Inimă de Leu, regele Angliei. Dar nici această cruciadă, cea mai bine organizată dintre toate, nu-și atinge ținta, datorită lipsei de coordonare a acțiunilor și rivalităților dintre conducătorii ei. Cavalerii germani urmează calea uscatului, traversează Bizanțul și teritoriile selgiucide din Asia Mică, dar moartea neașteptată a împăratului în Siria de Nord provoacă descompunerea armatei (iun. 1190). Ceilalți doi suverani, urmînd calea apei, debarcă cu forțele inefect pe coasta siriană; conflictele dintre ei îi împiedică însă să recucerească Ierusalimul. Singurul rezultat notabil al expediției este cucerirea cetății Saint-Jean d’Acre și mai cu seamă a insulei Cipru, care devine pentru mai multe secole o posesiune latină.

Cruciada a IV-a (1202—1204) merge mai departe pe linia degenerării fenomenului pentru a sfârși într-o afacere politică și economică. Ea mobilizează forțe feudale din Franța și Italia nordică, puse sub conducerea marchizului Bonifaciu de Montferrat și a altor principii latini. Neputința lor de a acoperi sumele cerute de venețieni pentru transportul trupelor în Egipt îi obligă pe cruciați să accepte condițiile dogelui Enrico Dandolo, care, cu multă abilitate, reușește să abată expediția spre Constantinopol. Cavalerii latini și flota venețiană asediază metropola bizantină, care este cucerită în aprilie 1204. Pe ruinele împărăției bizantine, latinii pun bazele unui imperiu și unor principate proprii, dar principalul beneficiar al cruciadei a fost Venetia, care dobândește acum piesele de bază ale imperiului său colonial în Orient.

Ultimele patru cruciade se desfășoară pe fundul marilor progrese ale vieții urbane și ale centralizării statale în Occident, care au generat atitudinea de indiferență aproape generală în societatea latină, după o ultimă răbufnire a misticiei populare în „cruciada copiilor” (1212). Cruciada a V-a (1217—1221) schimbă concepția strategică latină, dând curs convingerii, formate în Europa după primele trei cruciade, potrivit căreia întreprinderile militare creștine trebuie să lovească în Egipt, forța de șoc a lumii islamice, pentru reușita lor. Dar expediția, după unele succese inițiale, între care cucerirea portului Damietta de la gurile Nilului, se încheie cu un eșec total. Următoarea — a VI-a (1228—1229) —, condusă de împăratul Frederic II, aduce latinilor stăpânirea asupra Ierusalimului, obținută de la sultanul Egiptului pe cale diplomatică. Dar rivalitățile dintre partizanii papei și ai împăratului au compromis curînd rezultatele expediției și în 1244 Ierusalimul este definitiv pierdut de către creștini. Ultimele două expediții — cruciada a VII-a (1248—1254) și a VIII-a (1270) — inițiate și conduse de Ludovic IX, regele Franței, se încheie cu noi eșecuri. Prima dintre ele urmează același scenariu cu cruciada a V-a : cucerirea Damiettei, la început, căderea în prizonierat a regelui francez și apoi cedarea tuturor teritoriilor cucerite. Cealaltă are ca obiectiv coasta Tunisului, unde Ludovic IX avea să-și afle moartea împreună cu alți fruntași ai expediției, datorită unei epidemii de ciumă.

Cu expedițiile lui Ludovic cel Sfînt se încheie seria cruciadelor. Veacurile de acțiune au fost urmate de veacuri ale teoreticienilor, oamenilor faptei le-au succedat oamenii condeiului. Dar proiectele lor au rămas fără ecou în societatea occidentală, preocupată de propriile probleme. Posașiunile latine de pe coasta siriană, lipsite de orice sprijin, sînt cucerite una după alta la sfîrșitul veacului al XIII-lea de sultanii Egiptului. Saint Jean d’Acre, ultima poziție latină din Siria, cade în 1291.

Latini și arabi. Pînă în veacul al XI-lea, contactele dintre Occident și Islam erau restrînse geografic la Spania și Italia meridională. Cruciadele aduc o dilatare a frontierei dintre cele două lumi la întreaga fațadă meridională și orientală a Mediteranei, dominată acum de flotele latine. Dar principalul acestor contacte se concentrează pe coasta siriană, unde cruciații au transplăntat pe sol islamic o lume „francă”, cu toate instituțiile ei, în regatul Ierusalimului și în principatele vasale.

Întemeiat după reușita primei cruciade, regatul a cuprins, la origine, numai orașul Ierusalim și regiunea din jur. Cu ajutorul flotei italiene, aceste cuceriri au fost lărgite prin ocuparea cetăților de coastă, care puneau regatul în contact cu marea. Noile efective de cavaleri, sosite în Orient

la vestea cuceririi Ierusalimului, au extins cuceririle și în interiorul coastei siriene, unde teritoriul regatului dobândește o relativă consistență. Dar fragilitatea construcției sale este evidentă. Mai întâi, presiunea Islamului se exercită pe toată linia frontierei sale de uscat și numai anarhia politică din lumea arabă explică primele succese ale cruciaților. Fragilitatea sa apare mai cu seamă în construcția internă a regatului și a principatelor latine care formează, în fapt, un conglomerat politic, fără legături între ele, și în care vasalii regali — principii sau cavaleri — se sustrag obligațiilor lor militare. Regalitatea latină devenea astfel prizonierul propriilor instituții feudo-vasalice implantate pe sol islamic. Dealtminteri, puțini cavaleri latini s-au stabilit definitiv în Orient; cei mai mulți, după îndeplinirea misiunii de cruciadă și dobândirea indulgenței, reveneau în Occident.

De cealaltă parte, reacția Islamului se precizează cu o oarecare întârziere. Abia către mijlocul veacului al XII-lea, atabegul Zengî din Mossul dă semnalul unei „contracruciade” musulmane, redescoperind sensul ofensiv al *djihad*-ului, ca replică la „războiul sfânt” al latinilor. Din acest moment, statele latine sînt în permanentă defensivă, mai ales că valurile de pelerini ce soseau din Europa începeau să devină tot mai rare, pe măsură ce entuziasmul lumii occidentale pentru cruciadă se stingea treptat. După căderea Edessei, Nuredin și, mai ales, Saladin refac unitatea politică a lumii islamice sub steagul luptei împotriva „francilor” și ofensiva lor lichidează, una după alta, principalele poziții ale latinilor. La sfîrșitul secolului al XII-lea creștinii mai păstrau principatul de Tripoli și numai cîteva cetăți de coastă din regatul Ierusalimului și din principatul Antiohiei. Acordul lui Frederic II cu sultanul egiptean Malik-al Kamil și amenințarea mongolă mai oferă posesiunilor latine un scurt răgaz, înainte de prăbușirea lor la sfîrșitul veacului al XIII-lea în mijlocul unei indiferențe aproape generale în Occident.

Conflictele militare constituie numai o latură a contactelor dintre Occident și Islam, care, e drept, pune în umbră celelalte laturi ale raporturilor dintre cele două lumi în izvoarele contemporane. În aceste laturi, cea mai însemnată este de natură economică. Îndată după primele reușite ale cruciadelor, republicile maritime italiene nu pierd ocazia de a se instala solid în cetățile de pe coasta siriană, pentru a pune în valoare bogățiile regiunii. În consecință, are loc o deplasare a căilor comerciale ale Asiei spre porturile Orientului latin, unde oamenii de afaceri italieni au pus bazele unor contoare proprii, prin care făceau comerț cu negustorii orientali. „Creștinii — scrie cu surprindere un cronicar arab din Spania, care a vizitat Palestina în ajunul cuceririi Ierusalimului de către Saladin — cer pe teritoriul lor plata unei taxe de la musulmani, și care e aplicată cu toată buna-credință. Acești negustori creștini, la rîndul lor, plătesc pe teritoriul musulman taxe pe mărfurile lor. Înțelegerea între ei e desăvîrșită și dreptatea e păzită în orice împrejurare. Războinicii își văd de războiul lor, poporul rămîne în pace”. Aceste contacte înregistrează o mare intensitate și pe latura africană a lumii islamice, în Berberia, prin care se scurgea aurul african de la sud de Sahara, care alimenta piața mediteraneană cu metal galben. Aici, cele mai importante poziții erau deținute de sicilieni, genovezi și pisani, în vreme ce rivalii lor din lagune aveau centrul de greutate al activității lor în Siria și Bizanț. Dar mai însemnate încă erau profiturile oamenilor de afaceri peninsulari aduse de transportul pelerinilor și al cruciaților occidentali în Orient.

Occident și Bizanț. Complexele de inferioritate resimțite de latini în fața bizantinilor și comunitatea de credință a celor două lumi au făcut ca, în ajunul cruciadelor, Bizanțul să reprezinte pentru Occident o aspirație, pe plan cultural și ideologic, și un virtual aliat în lupta împotriva Islamului, pe plan militar și politic. La rindu-i, Constantinopolul aștepta de la Occident mercenari în lupta pentru recucerirea Asiei Mici, invadată de valul selgiucid. Dar prima cruciadă a fost pentru ambele părți o adevărată revelație.

De partea sa, în locul mercenarilor așteptați, Bizanțul a găsit în cruciați soldați fanatici aflați în slujba crucii și gata să pună mâna pe teritoriile și bogățiile imperiului. Instituția cruciadei și spiritul ce-o anima erau de neînțeles pentru societatea greacă, iar funcția militară și războinică a clerului latin, participant la expediții, le-a provocat bizantinilor un adevărat șoc. Grosolanăia, orgoliul și lăcomia cruciaților au sporit neîncrederea față de occidentali, mai ales că în rîndurile lor se afla și normandul Bohemund, vechiul adversar al imperiului. Desfășurarea ulterioară a cruciadei, culminând cu transformarea Antiohiei și Edessei, vechi teritorii bizantine, în principate latine, a agravat ruptura. Începînd cu prima cruciadă, bizantinii au sentimentul că țelul nemărturisit al latinilor este cucerirea Constantinopolului. Obscur la început, sentimentul devine o certitudine în cursul veacului al XII-lea pe măsură ce resentimentele se acumulează de ambele părți. De cealaltă parte, cavalerii cruciați erau incapabili să înțeleagă politica bizantină care, călăuzită de interese de stat în raporturile sale cu Islamul, prefera armelor tratativele și nu era subordonată unor considerente de natură religioasă. De aceea, încă de acum latini văd în împărat și în supușii săi niște fricoși și trădători, fățarnici și sperjuri. Aceste neînțelegeri, care aveau să conducă în veacul al XII-lea la o ruptură totală, erau rezultatul evoluției separate de aproape un mileniu, care a făcut din Bizanț și Occident două lumi cu structuri, mentalități, comportamente și aspirații divergente. Cruciaadele dau celor două lumi conștiința netă a propriei identități, care avea să compromită ideea comunității de credință și a originii comune a culturii lor:

Dar diferențele dintre ele nu pot explica singure deznodămîntul tragic din 1204 al raporturilor lor. Această evoluție a fost în chip hotărîtor influențată de factorii politici și economici din Occident cu interese materiale puternice în Bizanț : papalitatea, imperiul, statul normand din Sicilia și Veneția.

Papalitatea este cel dintîi factor politic latin care aruncă mînușa Bizanțului : în 1054, cardinalul Humbert provoacă schisma religioasă între Constantinopol și Roma. Evenimentul era anunțat de evoluția de mai multe secole a raporturilor dintre cele două centre ale lumii creștine, care au cunoscut cîteva crize succesive datorate tendințelor pontifului român de subordonare a episcopului din Constantinopol. Sub influența ideilor cluniacense pătrunse în mediul roman la mijlocul veacului al XI-lea, papalitatea devine tot mai conștientă de rolul ei în lumea creștină și afirmarea supremației scaunului apostolic este mai răspicată ca niciodată. Acest program nu are în vedere numai transformarea bisericii apusene într-un corp riguros ierarhizat și preluarea de către pontif a conducerii în lumea latină, ci și subordonarea bisericii orientale, în numele principiului restituirii unității bisericii creștine. Dar Roma a găsit în patriarhul din Constantinopol un adversar puternic, conștient de influența și prestigiul lui în imperiu și în întreaga lume ortodoxă. De aceea, oricîtă bunăvoință

au arătat împărații bizantini față de Romă, gata să sacrifice interesele bisericii proprii pentru nevoile lor politice, ei n-au reușit să facă pasul decisiv, avînd de înfruntat opoziția crescîndă a populației bizantine, grupată în jurul bisericii. Dar, deși schisma s-a produs în 1054, ea se transformă într-un fapt de conștiință europeană abia în secolul cruciadelor, iar ruptura devine efectivă numai în 1204.

Raporturile Bizanțului cu imperiul german au cunoscut o evoluție mai puțin uniformă, datorită condițiilor istorice cu care acesta din urmă își duce existența în Occidentul secolelor XI—XII. La început, ca urmare a antagonismului ce-i opuneau pontifilor romani în cursul luptei pentru investitură și principilor normanzi din Italia meridională, suveranii germani s-au apropiat, pînă la alianță politică, de împărații din Constantinopol. Cu domnia lui Frederic Barbarossa, în contact cu dreptul roman renăscut și cu modelul bizantin, imperiul occidental își afirmă însă caracterul său esențialmente roman și, implicit, pretențiile sale la hegemonie universală. În planul politicii reale, aceste pretenții loveau în monarhiile „naționale” din Occident, dar mai cu seamă în Bizanț, care este pentru monarhia Staufenilor un adversar natural pe teren ideologic și un rival redutabil pe cel al afirmării puterii politice. Henric VI, fiul lui Barbarossa, merge mai departe și încearcă să treacă de la hegemonie la dominație efectivă în Europa, prin jocul raporturilor de vasalitate, Bizanțul ocupînd un loc esențial în planurile sale.

Dar politica antibizantină a celor două călăuze ale Occidentului latin — imperiul și papalitatea — s-a dovedit a fi pentru Constantinopol o primejdie incomparabil mai mică decît cea reprezentată de factorii locali italieni — regatul normand al Siciliei și Veneția —, care, cu mijloace diferite, au compromis pentru totdeauna bazele economice și militare ca și prestigiu Impertului bizantin. Cucerirea normandă a teritoriilor bizantine din Italia și agresiunea lui Robert Guiscard în Balcani (1081—1085) nu au fost decît preludiul marilor expediții ale suzeranilor sicilieni împotriva imperiului, a căror țintă era cucerirea Constantinopolului și urcarea lor pe tronul basileilor. Ceremonialul de la curtea din Palermo, care copia înțocmai pe cel bizantin, arta siciliană, și ea de inspirație bizantină, și scrierile eschastologice sud-italiene contemporane, care fac din Robert Guiscard și descendenții săi succesori predestinați ai suveranilor din Constantinopol, oglindesc aspirațiile imperiale ale regilor normanzi. În practică, importantă pentru năzuitele lor politice este alianța cu papalitatea, care a făcut din principii din Palermo brațul secular al Romei. Faptul nu scapă lumii bizantine, care vede în pontiful roman complicele politicii antibizantine a normanzilor și privește atacurile acestora ca un act de trădare din partea Romei. În orice caz, cele trei expediții normande din secolul al XII-lea împotriva imperiului — 1107—1108, 1147 și 1185 — au pus în lumină vulnerabilitatea pozițiilor bizantine și au constituit tot atîtea etape în pregătirea psihologică a cruciadei a IV-a. La rîndul ei, Veneția exploatează dificultățile întîmpinate de imperiu cu ocazia primei campanii normande asupra Bizanțului pentru a obține imense privilegii comerciale în schimbul ajutorului naval. Chrysobulul din mai 1082, dat de Alexios Comnenul negustorilor din lagune, constituie un moment de răscruce în evoluția economiei bizantine și chiar a istoriei imperiului, care pierde controlul asupra piețelor proprii. Încercările bizantine de a soluționa problema venețiană în veacul următor — anularea privilegiilor de către Ioan II Comnenul —

pisanilor (1111) și genovezilor (1169) pentru a contrabalansa influența economică și politică a Veneției, alungarea negustorilor venețieni de pe piețele bizantine de către Manuel Comnenul (1171) ori măcelărirea oamenilor de afaceri italieni de către populația Constantinopolului (1181) — au rămas fără rezultat pe termen lung. Mai mult, reacțiile bizantine au dezvăluit venețienilor cât de fragile sînt pozițiile lor în imperiu și le-au dat convingerea că numai o soluție radicală le putea asigura viitorul comerțului lor în România. Pregătită de întreaga evoluție a raporturilor bizantino-occidentale din veacul al XII-lea, cruciada a IV-a a fost, în cele din urmă, opera conjugată a cavalerilor latini și a comunei venețiene. Dezavuată la început de papalitate, după reușita ei expediția a fost binecuvîntată de Innocențiu III, care spera să refacă unitatea bisericii creștine prin subordonarea Orientului schismatic autorității scaunului apostolic.

Dar bilanțul cuceririi latine a Constantinopolului nu a îndreptățit speranțele lumii occidentale, după cum pe teren bizantin, prin consecințele sale, evenimentul stă la originea catastrofei din 1453. Pe plan economic, cruciada a pus bazele imperiului colonial venețian, ale cărei piese centrale au fost Creta și cartierele din Constantinopol, care asigurau Comunei apărarea întregii rețele de porturi și insule de pe fațada europeană și anatoliană a fostei monarhii bizantine. Despre o cooperare economică între latini și bizantini nici nu putea fi vorba : cucerirea a trecut în mîna oamenilor de afaceri peninsulari, puterea economică din România și a limitat la maximum cîmpul de activitate al populației grecești. Mai tirziu, după tratatul de la Nymphaion (1261), prin care Mihail VIII Paleologul acordă imense privilegii comerciale negustorilor genovezi, rivalii venețienilor, statul bizantin devine pînă la căderea sa o simplă anexă economică a celor două republici maritime italiene, care-și dispută supremația, în cursul mai multor războaie dramatice, pe ruinele unui imperiu muribund. Pe plan social, contactul dintre cele două societăți a dus la o sinteză de instituții, mai extinsă în Moreea francă, mai limitată în Creta venețiană. În principatul moreot al casei de Villehardouin apropierea dintre cele două lumi a fost facilitată de similitudinea de structuri sociale, pronoia constituind un element important al caracterului durabil al sintezei bizantino-latine. Dar, deși arhonții greci au fost încorporați de cuceritori seniorilor latini, devenind astfel o aristocrație de drept, integrarea păstrează totuși un caracter marginal cîtă vreme restul populației autohtone a fost transformat în bloc în țărani dependenți. Și mai restrînsă a fost această integrare în Creta venețiană, unde nobilimea urbană și comercială din lagune nu s-a dovedit pregătită să găsească un limbaj comun cu populația greacă din insulă, motiv pentru care Comuna a practicat o politică de separare netă a celor două comunități. Pe plan politic, opera cuceritorilor latini nu aduce vreun element constructiv în direcție statală în teritoriile bizantine. Expresie a mării feudalități rebele noii direcții politice din Occident îndreptată spre o reconstrucție statală, opera cavalerilor latini a precipitat disoluția structurilor găsite în Orientul bizantin, pentru a da naștere unei construcții politice — Imperiul latin de Constantinopol cu un sistem de principate vasale, între care cel mai important a fost principatul casei de Villehardouin din Moreea — ce avea la bază relațiile feudo-vasalice, construcție depășită istoric chiar și în lumea din care ei veneau. Nici pe teren religios, contactele dintre latini și bizantini nu au condus la o simbioză, după ce cucerirea brută a occidentalilor a înlăturat orice posibi-

litate de colaborare. De aceea, tratativele de unire dintre cele două biserici aveau să cunoască, pînă în ajunul evenimentelor din 1453, eșecuri răsunătoare, chiar dacă de o parte sau alta n-a lipsit bunăvoința ; în focul disputei s-a ajuns, cel mult, la o înțelegere interesată și numai la nivelul elitelor. Dimpotrivă, la nivelul populației grecești, înțelegerea sinceră și durabilă între „străini” și „schismatici” s-a dovedit a fi o imposibilitate. În sfîrșit, pe tărîm ideologic, în rîndurile populației bizantine s-a născut, pe terenul ortodoxiei militante și pe fondul unor stări de spirit antioccidentale apărute în veacul al XII-lea, un sentiment patriotic neoeolenic, ce animă nu numai lumea bizantină din statele de rezistență greacă, dar și zecile de familii de greci refugiate din teritoriile stăpînite de latini în teritoriile Imperiului de Niceea. Cruciada a IV-a a transformat lumea bizantină într-o comunitate național-religioasă, mai conștientă ca niciodată de propria ei identitate, ale cărei suporturi erau ortodoxia, devenită o confesiune militantă, și valorile strălucitului ei trecut elenic în care avea să se refugieze pînă în ultimele zile ale ființei sale statale. Prin aceasta, resentimentele lumii bizantine față de Occidentul latin au crescut neîncetat și au ruinat opera cruciadei a IV-a, dar au pregătit și terenul pentru cucerirea otomană.

BIBLIOGRAFIE

- AHRWEILER, H., *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975.
 ALPHANDERY, A., *La chrétienté et l'idée de croisade*, texte établi par Al. Dupront, I-II, Paris, 1954.
 BECK, H.—Ge., *Ideen und Realitäten in Byzanz*, London, 1972.
 KINDLIMANN, S., *Die Eroberung von Konstantinopel als politischen Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreiches in Byzanz*, Zürich, 1969.
 LAMMA, P., *Comneni e Staufeni. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vol., Roma, 1955—1957.
 LE GOFF, J., *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970.
 MILLER, W., *The Latins in the Levant*, London, 1908.
 OHNSORGE, W., *Das Zweikaiserproblem im frühen Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, 1947.
 IDEM, *Abendland und Byzanz*, Weimar, 1958.
 PRAWER, J., *Histoire du royaume latin de Jerusalem*, I. Paris, 1969.
 RUNCIMAN, S., *A History of the Crusades*, 3 vol., Cambridge, 1951—1954.
 THIRIET, Fr., *La Roumanie péninsulaire au Moyen Âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XII-e — XIII-e siècles)*, Paris, 1959.
 VAN DEN BRINKEN, A. D., *Nationes Christianorum Orientalium*, Köln-Wien, 1973.

RELATIONS OCCIDENT, BYZANCE ET MONDE ISLAMIQUE AUX XIe — XIIIe SIÈCLES. LES CROISADES.

Résumé

Le grand événement qui domine l'Histoire du moyen-âge des XIe — XIIIe siècles en est la part par le Byzance et l'Islâm de leur primauté économique, politique et culturelle en faveur de l'Occident dans le cadre du grand mouvement des croisades.

Phénomène controversé au moyen-âge de même que dans la science moderne, les Croisades sont le produit des conditions matérielles et spiri-

tuelles des XIe XIIIe siècles, favorisées, certes par le déclin du monde byzantine et arabe. Loin de demeurer toujours les mêmes le long de deux siècles, les croisades ont évolué au fur et à mesure de l'évolution des conditions qui les ont engendrées. La dimension populaire, mystique de la première croisade est le résultat des contraintes d'ordre matériel et de la pression démographique du XIe siècle. Les deux croisades suivantes se distinguent de la première par la part du caractère populaire et l'initiative décisive des facteurs d'ordre politique. Le IVe Croisade prend fin par affaire politique et économique. Les quatre dernières expéditions traduisent douloureusement la dégénération du phénomène.

Mais au-delà de leur échec, les Croisades ont mis en contact trois sociétés ayant vécu jusqu'alors dans l'isolement. Les affrontements militaires n'ont pu étouffer les rapports économiques et culturels entre trois mondes d'où l'Occident est sorti enrichi sur tous les plans. Au contraire, par un réflexe de défense, le Byzance et l'Islâm playent dans l'isolement ce qui est plein de conséquences pour le Byzance.

L'amère expérience de l'année 1204 n'allait pas être oubliée à Constantinople, pas même au cours des moments tragiques précédant l'année 1453, lorsque le monde byzantin refuse la main tendre par l'Occident.

UN SIGILIU* NECUNOSCUȚ DE LA RADU ȘERBAN VOIEVOD

* MARIA DOGARU, FILOFTEIA RÎNZIȘ

Cîteva documente datate cert între 22 iulie 1641 și 6 iunie 1665 sînt validate în calitate de emitent¹ sau martor de un personaj feminin, care de fiecare dată utilizează o titulatură în care ținea să-și prezinte succint genealogia și anume ; „Ilinca fata lui Pătrașcu Vodă” „nepoata lui Mihai Vodă”.

Faptul că nu este vorba de adaptarea nereală a unei descendențe ilustre, de revendicarea pe nedreaptă a unei origini domnești, cum este aceea a personajului amintit, este probat prin unele acte de cancelarie sau zapise, emise în special, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Sînt concludente din acest punct de vedere hrisovul domnesc din 1646 martie 10², prin care voievodul Matei Basarab dăruiește lui Constantin vel postelnic moșie în statul Mircești, moșie ce a fost a Elinei „panița boiarului nostru Jupan Eustratie al doilea vistier, nepoată răposatului Mihai voievod” și cel din 1710 martie 15 pentru moșia Măcești, din județul Buzău, în care se pomenește de „doamna Ilinca; fata lui Pătrașcu vodă, nepoata lui Mihai vodă”³.

Pentru a înțelege sensul elementelor însumate în titulatura pe care Ilinca a utilizat-o și mai ales pentru a desprinde mai profund semnificația sigiliului folosit la autentificarea actelor la elaborarea cărora a participat, ne oprim succint asupra principalelor date genealogice⁴ ale acestei jupinițe apreciată de cei care s-au aplecat asupra vieții sale drept „una din rarele femei ale vremii sale care știa carte și posedea oarecare cultură”⁵.

Așa cum reiese din iscălitura sa⁶ Ilinca este descendentă din familiile domnitoare ale Țării Românești. Tatăl său, Nicolae Pătrașcu, fiul marelui Mihai, a ocupat în perioada noiembrie 1599 — septembrie 1600 tronul Valahiei. Mama Ilincai, doamna Anuța, era una dintre cele două fiice ale domnului Radu Șerban, viteazul oștean care în zilele tulburi ale anului 1601, după tragica moarte a lui Mihai Viteazul⁷ a fost chemat să, urce pe tronul Țării Românești pentru a-i asigura independența.

Căsătoria celor două vlăstare domnești, Anuța și Nicolae Pătrașcu, datorită împrejurărilor acelor vremi a avut loc în Cehoslovacia, la Timavia la 10 iulie 1618⁸, apoi aceștia au continuat să trăiască în Ungaria, fiind nevoiți să suporte anii grei de pribegie.

Din căsătoria acestora au rezultat trei copii : Gavril, mort de copil, o fată, Ilinca⁹ născută la 20 ianuarie 1624 și un alt fecior care în amintirea bunicii lui său, a purtat numele de Mihai.

Deși în 1620, la numai cîteva luni după moartea lui Radu Șerban, văduva acestuia și fiica sa Elena, viitoarea soție a postelnicului Constantin Canăcauzino, s-au reîntors în țară, familia lui Nicolae Pătrașcu a conți-

nuat să rămână departe de pământul natal. După moartea lui Nicolae Pătrașcu, survenită în 1627¹⁰ Anruța avea să treacă peste multe încercări, făcând față cu mare greutate cheltuielilor necesare întreținerii celor doi copii. Cuprinsul unor documente de epocă ne descrie ani grei de pribegie. Astfel Ilinca mărturisește într-un zăpis din 1644 iunie 25 despre „multe sărăcii și nevoi și lipsa ce au tras în țări străine și în pribegie în atita multă vreme”¹¹.

Abia după ce Matei Basarab a devenit domn al Țării Românești, cele două femei, Anruța și Ilinca se pot întoarce din pribegie, nu însă și Mihai Pătrașcu¹² desemnat ca succesor la tronul Țării Românești, care a rămas în Imperiu pentru a-și continua studiile. Soarta însă nu i-a hărăzit acestui frate al Ilincăi să-și revadă țara sau să-i conducă destinele întrucit s-a stins din viață încă de tânăr¹³. După revenirea în țară Anruța și fiica sa Ilinca, cu sprijinul Elenei Cantacuzino, sora și mătușa lor, reîntră în posesia averii strămoșești. Referindu-se la acest fapt Ilinca preciza într-un document că „după ce m-a adus Dumnezeu din pribegie, din Țara Nemțescă, împreună cu maica mea, doamna Anca, aici în Țara Românească, făcutu-mi-s-au judecata la Măria sa domnul nostru Io Matei Basarab voievod și de la Sfatul Măriei Sale cum să-mi iau și eu ceva de la satele și moșiile ce se trag de la răposatul moșu miu Mihai voievod”¹⁴.

Pentru a depăși greutățile financiare și a duce la îndeplinire poruncile domenești, Ilinca a fost nevoită să îngăduie unele răscumpărări de sate. Amintim în acest sens slobozirea satelor Mircești¹⁵ din județul Ialomița, Porumbreni¹⁶ județul Vilcea și Depusa¹⁷ din județul Telcorman.

Avera provenită din domeniul lui Radu Șerban va fi stăpînită, după întoarcerea Anruței în țară, de cele două fiice ale fostului voievod, iar după moartea Ilincăi care după propria-i mărturisire „a rămas fără feciori”¹⁸ și a mamei sale, satele și moșiile acestora vor fi întărite de Radu Leon, prin hrisovul său din 1668¹⁹, Elenei Cantacuzino și fiilor ei.

Ilinca s-a căsătorit cu Eustratie Leurdeanu²⁰, fiul vistiernicului Stroe Fierea Leurdeanu²¹ (1644)²², dar n-au avut copii și, potrivit aceluiași hrisov, al lui Radu Șerban voievod, din 7 februarie 1668 la această dată, nepoata lui Mihai Viteazul era decedată²³.

În calitate de jupîneasă Ilinca a emis mai multe acte pe care le-a semnat precizindu-și numele și semnția cu litere latine și le-a validat cu un sigiliu mic²⁴) imprimat în tuș negru²⁵.

Ilinca a acordat o grijă deosebită validării actelor la emiterea cărora participa. Pe lângă sigiliu și semnătură ea ținea să precizeze uneori: „mărturisesk și ku știrea noastră ieste această tokmeală”²⁶, iar alte ori atesta „pusu-mi-am pecetea și iskălitura cu mina mea”²⁷. Cercetînd documentele în care Ilinca este prezentă ca emitent sau martor se constată că pe o perioadă de două decenii aceasta a scris cu litere latine. Înclusă în lista celor care au contribuit „la reformarea scrierii românești”²⁸, Ilinca a avut meritul de a fi rezolvat unele din dificultățile scrierii limbii române cu litere latine. Ea a găsit soluții bune pentru transpunerea unor slove, care de regulă au creat greutăți celor care au manifestat astfel de preocupări (u = ș, ɳ = ă, k = k, ɥ = ci²⁹). În textele ce-i aparțin se regăsește marea majoritate a literelor alfabetului actual, (18 semne), ceea ce dovedește că scria curent în acest mod.

Revenind la titulatura Ilincăi, întilnită în documentele amintite, se constată că asocierea numelui lui Nicolae Pătrașcu și a lui Mihai voie-

vod la numele Ilincăi apare de fiecare dată în actele ce se referă la satele provenind din domeniul acestora.

Menționăm faptul că în unele acte, contemporanii referindu-se la mama Ilincăi, Anca au denumit-o „doamnă”³⁰, aceeași calitate i-a fost atribuită uneori și Ilincăi, după cum se precizează într-un hrisov din 15 martie 1710³¹.

Sigiliul folosit de Ilinca la autentificarea actelor pe care le-a emis, sau la a căror elaborare a participat, are forma ovală, dimensiuni de 11,13 mm și a fost realizat cu o matrice gravată în incizie spre a fi utilizată la sigilarea cu ceară. În emblema sa identificăm un scut dreptunghiular cu baza rotunjită, cuprinzând acvila într-o poziție mai puțin uzitată, respectiv purtând în cioc o cruce de dimensiuni mai mari, plasată perfect vertical în centrul scutului. Scutul este timbrat de o pasăre cu zborul deschis, în profil spre dreapta. Spațiul sigilar este măginit de un cerc continuu; legenda în limba slavonă: М(Н)А(О)СТЮ К(О)ЖЮ Юв РАДШ КОЕКОДА (Cu mila lui Dumnezeu, Io Radu voivod).

Sigiliul descris mai sus a fost utilizat de Ilinca de la întoarcerea sa în țară timp de 19 ani, prima atestare fiind 1641 iulie 24³² iar ultima 1660 februarie 23³³.

În ceea ce privește modul în care nepoata lui Mihai Viteazul a intrat în posesia acestui sigiliu, există două posibilități: prima, să-l fi recuperat din mormântul bunicului ei cu ocazia deshumării osemintelor acestuia, iar cea de a doua posibilitate ar putea fi moștenirea inelului sigilar de către Ilinca.

Indiferent de mijlocul prin care tiparul inelar amintit a parvenit Ilincăi, prezența sa pe actele menționate mai sus constituie o dovadă în plus în combaterea teoriei conform căreia matricele sigilare domnești se distrugau o dată cu moartea posesorului^{33 bis}.

Constatăm deci, că sigiliul folosit de Ilinca Leurdeanu este de fapt unul dintre sigiliile mici ale bunicului ei, Radu Șerban vodă. Înfrățirea acestui sigiliu, diferită de compoziția pecetilor mici folosite de voievozii români, precum și titulatura restrinsă din care lipsește titlul „gospodin” ne face să credem că este vorba de un inel sigilar confecționat în perioada în care Radu Șerban se afla în exil³⁴.

Este de subliniat și faptul că Ilinca, diferit de alte persoane din înalta societate a vremii sale, a folosit la validarea actelor emise un sigiliu confecționat pentru un înaintaș al ei și probabil utilizat și de către acesta. Este de fapt singurul caz cunoscut de noi până în prezent în care o descendentă utilizează sigiliul bunicului ei, evocând astfel și prin însemnele din cîmp familia ilustră din care provenea.

După opinia noastră această preluare a inelului sigilar domnesc se explică prin sentimentele de venerație pe care acest vlăstar domnesc le-a avut față de înaintașii săi. Neîndoielnic Ilinca și-a stimat la fel de mult ambii bunici, dar din întâmplare a dispus doar de unul din inelele sigilare aparținând lui Radu Șerban voivod, știut fiind faptul că obiectele personale ale lui Mihai Viteazul, inclusiv inelele, au fost confiscate după asasinarea lui, de către imperiali. O dovadă a considerației deosebite față de înaintași este faptul că „doamna” Ancuța și Ilinca la plecarea către țară cu toate dificultățile pe care le presupunea o astfel de călătorie, au solicitat și au obținut aprobarea împăratului să aducă osemintele lui Radu Șerban și Nicolae Pătrașcu în pământul natal.

Utilizarea de către Ilinca Leurdeanu a inelului sigilar aparținând lui Radu Șerban, coroborată cu titulatura și semnătura despre care am vorbit mai sus oglindește preocuparea acesteia de a evidenția rangul social pe care-l avea și considerăm că ne aflăm în situația de a se marca descendența domnească printr-un alt mijloc decât cel tradițional, atributul teoretic „IO”³⁵. În această epocă când se lărgeste folosirea lui „IO”, de către doamne și domnițe, Ilinca își precizează descendența domnească prin abăugarea la propria denumire a numelui părintelui și bunicului ei și prin folosirea unui sigiliu a căru compoziție și legendă amintea filiația sa pe linia lui Radu Șerban voievod.

S-a aplecat cu interes asupra acestui izvor sfragistic și cunoscutul cercetător D. A. Sturdza³⁶ care a remarcat semnătura originală a Ilincăi, dar nu a descifrat legenda sigiliului și a afirmat că pasărea care timbrează scutul este acvila bicefală a Cantacuzinilor.

Cercetarea izvorului la care ne referim cu mijloace tehnice moderne ne-a permis să descifrăm legenda sigiliului al cărui conținut explică pe de o parte legăturile de rudenie ale Ilincăi, iar pe de altă parte ne informează asupra unui nou tip sigilar folosit de Radu Șerban de la care de altfel păstrăm o zestre sigilografică săracă, întrucât impresiunile sigilare ce se află pe actele emise în cancelaria acestuia sînt foarte prost conservate. Practic nici unul dintre sigiliile mici și mijlocii întîlnite pe suportul înscrisurilor de cancelarie păstrate în țară nu se pot descifra.

Două dintre acestea sînt octogonale. Primul, imprimat pe o scrisoare a sa din 22 mai 1616³⁷ aflată în arhivele de la Viena, are în imagine un scut oval încărcat cu acvila cruciată, conturantă; scutul timbrat de o coroană (probabil deschisă) este sprijinit de doi lei afrontați. În jurul acestei compoziții se află un text, care, însă, este reprodus într-un mod defectuos și face aproape imposibilă citirea tuturor cuvintelor — parțial ar putea fi: . . . РАДША КОРКОДА . . . (. . . Radu voievod . . .)

Al doilea tip sigilar individualizîndu-l pe Radu Șerban, autentică o scrisoare a sa din 3 octombrie 1616³⁸ și are imaginea foarte asemănătoare cu primul sigiliu menționat (deosebirea constînd în faptul că acvila este în poziția uzuală). Sînt prezenți aștrii (în dreapta soarele, în stînga semiluna), iar legenda este descifrabilă. (Io Radu voievod și domn) ІУРАДЪ КОЕКОДА НГ<О>СН<О>ДННА.

În fine, al treilea tip de sigiliu cunoscut de la Radu Șerban (1604)³⁹ are forma rotundă, în centrul cîmpului sigilar este reprezentată acvila conturnată însoțită de semilună la dextera, soarele la senestra; în exerga, formată din două cercuri prelate, legenda: ІУРАДЪ КОЕК<ОД> Г<ОСНОДН<Н К<А>Ш<С>К<ОН> (Io Radu voievod și domn al Țării Românești).

Remarcăm faptul că și Mihai⁴⁰ (fiul lui Nicolae Pătrașcu și al Ancuței, fratele Ilincăi, a folosit în scurta sa viață un sigiliu a cărui emblemă ni-l prezintă ca descendent de domn. Pe suprafața acestuia se află un scut oval, cuprinzînd acvila cruciată, însoțită de soare și semilună. Scutul timbrat de o coroană deschisă, cu fleuroane înalte și elegante, are ca suport doi lei. În partea superioară în dreapta și stînga coroanei literele „M” și „W” (Mihai voievod). Acest sigiliu este foarte apropiat de unul⁴¹ din sigiliile tatălui său Nicolae Pătrașcu.

Comparînd compoziția sigiliului folosit de Ilinca Leurdeanu cu reprezentările din pecetile mici ale domnilor Țării Românești, constatăm că există unele diferențe. Sigiliul utilizat de Ilinca este unul dintre puținele sigilii domnești al cărui timbru este constituit dintr-o pasăre cu zborul

deschis (mai des se utiliza ca timbru coroana). De asemenea, acest sigiliu se deosebește de sigiliile mici utilizate de Radu Șerban în 1616, precum și de cele aparținând lui Nicolae și Mihai Pătrașcu și prin faptul că îi lipsesc sprijinitorii scutului — cei doi lei.

În concluzie, apreciem că sigiliul utilizat de Ilinca, fiica lui Nicolae Pătrașcu vodă și nepoata lui Mihai Viteazul este de fapt sigiliul personal al domnului Radu Șerban.

Existența acestui izvor sfragistic avînd în cîmpul sigilar stema Țării Românești desemnînd posesorul atestă o dată în plus faptul că „acel vestit Șerban Voievod care s-a luptat de multe ori cu turcii” și-a păstrat pînă la moarte crezul politic, lupta antiotomană, neatîrnarea țării și a poporului său.

NOTE

* Prin sigillu definim impresiunea rămasă în ceară, fum sau tuș pe suportul actului ca urmare a aplicării matricei sigilare. Termenul tipar sigilar (matrice sigilară, inel sigilar) deține obiectul, confecționat din material dur, cu care s-a efectuat sigilarea.

¹ Arh. St. Buc., fond M-rea Sf. Apostoli, III/1 orig., III/2 copie; colecția Documente istorice CDXXX/41, MDLI/3, copie.

² Ibidem, fond M-rea Brincoveni XVIII/2 orig.

³ Ibidem fond M-rea Sf. Apostoli IV/2 orig.

⁴ Ștefan Greceanu *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. II, București, 1916, p. 597—598; Em. Kretzulescu, *Un interesant zăpis de la domnița Ilinca, fiica lui Pătrașcu Voievod, nepoata lui Mihai Viteazul, din 10 ianuarie 1642* în „Revista pentru istorie, arheologie și filozofie” XVI(1922), p. 195—197 (reproduce documentul cu sigiliul și semnătura Iincăi); Ștefan Nicolaiescu, *Diata Iincăi Eustratoaia nepoata lui Mihai Viteazul (23 februarie 1660)*, în „România Nouă”, I (1907) nr. 1, p. 35—43 (reproduce de asemenea documentul cu sigiliul de care ne ocupăm).

⁵ Emil Virtsu, *Paleografia româno-chirilică*, Edit. Științifică, Buc., 1968, p. 200.

⁶ Trașcîrînd în 1782 zăpisul semnat de Ilinca, din 20 noiembrie 1641, referitor la moșia Depusa, Constantin „dascăl slovenesc” menționează „fiind iscălit latinește am lăsat loc”. Arh. St. Buc., colecția Documente istorice, CCCCXXX/41

⁷ În legătură cu împrejurările morții acestuia vezi C. Rezachievi, *Tăbăra de lângă Turda (de pe Cîmpia Turdei) și sfârșitul lui Mihai Viteazul*, în vol. „Mihai Viteazul și Sălașul. Guruslău 375, Zalău, 1976, p. 441—470.

⁸ C. Rezachievi, *Fenomene de criză social politică în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IX, (1978) p. 70; vezi și A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV București, 1937, p. 168

⁹ C. Rezachievi, *Radu Șerban și epoca sa*, cap. Descendenții, manuscris; vezi și Ștefan D. Greceanu, *op. cit.* vol. II, p. 393

¹⁰ Ștefan D. Greceanu, *ibidem*.

¹¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 54.

¹² Idem, *Despre Cantacuzini*, Buc., 1902, p. LVIII

¹³ A. Veress, *op. cit.* vol. X, Buc. 1938, p. 302 (la 17 noiembrie 1615 era decedat)

¹⁴ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 54

¹⁵ Arh. St. Buc. M-rea Sf. Apostoli, III/1. orig. În legătură cu succesiunea averii lui Mihai Viteazul vezi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV. 1960 p. 498 și în continuare.

¹⁶ Ibidem, colecția Documente istorice, MDLI/3 copie vezi și I. Donat *op. cit.*, p. 499.

¹⁷ Ibidem, CDXXX/4 copie; vezi și I. Donat, *op. cit.*, p. 491

¹⁸ Arh. St. Buc. *ibidem*, LI/23 orig.

¹⁹ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 72—75, vezi și C. Rezachievi, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban* în „Studii”, XXIII (1970), nr. 3, p. 484.

²⁰ Arh. St. Buc. colecția Documente istorice, D/7 orig.; M-rea Brincoveni, XVIII/18 orig 21; vezi și Ilie Nicolescu, *Din genealogia familiei Golescu, Eustrăție vistierul*, în „Noua revistă română”, 1 nov. 1901, p. 335; N. Stoicescu, „Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII”, Buc. 1971, p. 206—207.

²¹ Ibidem, XXIX/17; orig. și N. Stoicescu, *loc. cit.*

²² Stoica Nicolescu, *op. cit.*

²² N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 72—75

²⁴ Arh. St. Buc. fond., M-rea Sf. Apostoli, III/1 orig ; M-rea Brncoveni, XVIII/2 orig ; colecția Documente istorice, LI/23 orig

²⁵ Unul din documentele astfel validate a fost reprodus și de T. Cipariu în „Organul luminării” nr. LXII din 3 martie 1848.

²⁶ Arh. St. Buc. fond M-rea Brncoveni, XVIII/23 orig, (actul dn 1656 martie 3).

²⁷ *Ibidem*, colecția Documente istorice LI/23 orig. (actul din 1660 febr. 23).

²⁸ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 201.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arh. St. Buc. colecția Documente istorice D/7, orig. Vezi. N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 54—56 și *Despre Cantacuzini*, p. 72—75.

³¹ Ștefan D. Greceanu, *op. cit.* p. 395 și 397

³² Arh. St. Buc., fond M-rea Sf. Apostoli III/1 orig.

³³ Rm. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în Documente privind istoria României, Buc. 1956, vol. II, Introducere, p. 385—390

^{33 bis} *Ibidem*, Colecția Documente istorice, LI/23

³⁴ Este știut faptul că Barbu Știrbei, voievod, în perioada în care nu a domnit efectiv datorită ocupării țării de către trupele rusești, a utilizat un tipar, sigilar în care de asemenea lipsește calitatea — termenul „domn”. Vezi E. Vîrtosu, *Tipare sigilare domnești din secolul al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I, 1952, p. 312.

³⁵ P. S. Năsturel, *O întrebuintare necunoscută a lui „IO” în sigilografie și diplomatică*, „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I, 1957, p. 367—371.

³⁶ D. A. Sturdza, *Din arhivul Colecțiilor. Incercări de ortografie româno-latină rațională ale Domniei Ilincă, nepoata lui Mihai cel Viteaz*, în „Columna lui Traian”, Buc., 1877, nr. 2, p. 81—82

³⁷ A. Vereas, *Op. cit.*, vol. IX, București, 1938, p. 88.

³⁸ *Ibidem*, p. 123.

³⁹ *Ibidem*, vol. VII, Buc. 1934, p. II. Apreciem că matricele sigilare cu care s-au validat documentele din 1604 și din 3 oct. 1616, au fost gravate anterior emiterii acestor acte, în perioada cînd Radu Serban era domn efectiv al Țării Românești, reflectînd de fapt realitatea politică a epocii respective.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. X, 1938, p. 223

⁴¹ *Ibidem*, vol. IX, p., 138

UN PERIODIC EUROPEAN DESPRE RĂSCOALA LUI HOREA: ZIARUL PORTUGHEZ „GAZETA DE LISBOA”

CONSTANTIN ȘERBAN

În urmă cu mai bine de un deceniu, cu prilejul publicării știrilor privind răscoala lui Horea existente în ziarul spaniol „Gazeta de Madrid” ajungeam la concluzia că aria geografică în cuprinsul căreia a fost cunoscută răscoala, se lărgea tot mai mult pe continentul nostru pe de o parte iar pe de alta această arie geografică trecea și oceanul Atlantic în cele două Americi, deoarece ziarul respectiv ca și cele engleze și franceze erau distribuite și în coloniile marilor puteri din acea vreme; mai mult știrile din aceste ziare erau apoi preluate de presa din Statele Unite ¹.

În toamna anului trecut aria geografică europeană s-a extins prin semnalarea existenței unor asemenea știri despre răscoala lui Horea și în peninsula Scandinavică prin periodicele suedeze și daneze: „Dagelica Tidningar”, „Göteborgska Nöheter”, „Stockholms Post Tidningar”, „Köbenhavnske Tidender”². Continuând cercetările privind ecoul internațional răscoalei din Transilvania din 1784 în special în presă și fiind convins că acest ecou a fost cunoscut în toată peninsula Iberică deci și în Portugalia am avut plăcuta surpriză de a constata că într-un ziar portughez aflat la Biblioteca da Ajuda din Lisabona (cota B.N. — J, 2510 M) intitulat „Gazeta de Lisboa” se aflau știri de acest fel în numerele cuprinse între 11 ianuarie și 17 mai 1785. Este vorba de un ziar guvernamental care a apărut săptăminal numai marțea, pe baza unui privilegiu regal, tipărit fiind în „Regia officina Typografica” cu aprobarea curții regale „Com Privilegio de Sua Magestade” începând din august 1715 ³. Ziarul a avut și un supliment care apărea când vinerea când sîmbăta, uneori chiar în aceste ambe zile în cazul în care știrile erau mai numeroase, mai interesante și necesitau să fie cunoscute de marele public; așa se explică de ce erau și două suplimente săptăminal.

Știrile publicate în ziar se refereau la aproape toate statele europene în general și la coloniile lor din alte continente, ele aveau un caracter politic, economic, administrativ și cultural. Pe lângă cele privind relațiile diplomatice și politice dintre state se întilnesc unele privind reorganizarea armatei de ex. în Polonia, desfășurarea lucrărilor din Camera Comunelor din Anglia, numirea guvernatorilor în India, situația forțelor armate ale statelor europene, iar altele se referă la mișcarea vaselor cu pînze în marile porturi europene de ex. Anvers, evoluția cursului monetei portugheze la bursele din Amsterdam, Paris, Genova, Londra, Hamburg în fine numirea în funcție a cadrelor din armata portugheză etc.

În acest ziar primele știri despre răscoala lui Horea au apărut în numărul din 11 ianuarie 1785; ele se referă la „dezordinile din Transilvania” „provocate de circa 20000 țărani răsculați împotriva nobilimii, a stă-

pînilor de pămînt (senhores territoriaes), în cursul cărora s-au dat lupte între răsculați și armată încheiate cu pierderi de ambele părți, (de ex. 19 răsculați și 50—60 dragoni). Corespondentul din Presburg care relatează evenimentul la 10 noiembrie 1784 indică și numele conducătorului răscoalei anume „un țaran român numit Horiah sau Horiak (hum camponez Valacco chamado Horiah ou Horiak’’, (Anexa 1). O săptămîină mai tîrziu la 18 ianuarie 1785 printr-o corespondență din Cluj se relatează că răsculații se deplasau în cursul luptelor pe trei coloane și că transformau totul în calea lor în singe și foc, fiecare coloană avînd un conducător de ex. pe Horea, celelalte două pe contele Salis și contele Walenstein, două personaje imaginare potrivit cercetărilor specialiștilor⁴; de fapt la data respectivă nu erau cunoscute numele reale ale celorlalți conducători ai răscoalei Cloșca și Crișan. De asemenea se mai arată că după declarațiile unor nobili răsculații nu mai voiau să plătească dările pentru înregistrare; se referă la faptul că acei dintre țărani care se înscriseră în regimentele de grăniceri refuzau să se mai considere iobagi și să-și plătească dările față de stăpînii de pămînt, (Anexa 2). În numărul din 1 februarie 1785 al ziarului se dau noi știri provenite din Sibiu din data de 8 decembrie 1784. Ele precizează că răscoala ar fi fost potolită, că țăranii răsculați se imprăștiaseră, și că nu cunoșteau prea bine arta militară, în fine că cu două săptămîni mai înainte fusese publicat un edict imperial privind măsuri pentru înăbușirea răscoalei (Anexa 3).

Într-un supliment al ziarului din 5 februarie erau reproduse integral două documente foarte importante; primul decretul imperial din 18 noiembrie prin care Iosif al II-lea, promitea o mare recompensă de 30 florini aceluia care ar fi prins pe conducătorii răscoalei și iar fi predat autorităților, și totodată amenința cu tragerea în țepă a oricărui care ar fi tănuit pe răsculați. (Anexa 4). Al doilea material era de fapt un articol din ziarul care apărea la Sibiu „Siebenbürger Zeitung’’ din 2 decembrie 1785, care cuprindea o expunere analitică a cauzelor și izbucnirii răscoalei din Transilvania din toamna anului 1784. (Anexa 5).⁵ O anexă la acest articol de ziar cuprindea amănunte asupra persoanei enigmaticului contele Salis, care se mai întîlnesc de altfel și în alte ziare europene din această vreme (Anexa 5), apărute în Germania, Cehia, Ungaria, Italia.

Dar dacă știrile publicate la 8 februarie 1785 provenite din Alba Iulia (11 decembrie 1784) se referă la retragerea în munți a răsculaților după lupta pe care au dat-o cu trupele imperiale conduse de maiorul Stranich (în realitate Stoianich) în urma căreia au suferit mari pierderi (este vorba de lupta de la Mihăileni), (Anexa 6), cele provenite din Sibiu la 16 decembrie 1784 cuprind amănunte despre Horea conducătorul răsculaților (chefe dos rebellados), care s-ar fi intitulat rege al Daciei (rei de Dacia), în fine că răsculații sînt români care alcătuiesc o națiune de 600 000 oameni (os Valacos compoem huma Naçao de 600 000 humens) (Anexa 7). În alt număr din ziar din 18 februarie sînt menționate localitățile unde se desfășurau lupte între răsculați și armată de ex. la Poarta de Fier, Brad, Crișcior, Rîbița, și că într-una din lupte un regiment de croați ar fi ucis 30 de răsculați (Anexa 8).

Un supliment al ziarului din 18 februarie 1785 cuprinde de asemenea știri privind încercările autorităților austriece de a înăbuși răscoala pe cale pașnică, prin încheierea armistițiilor, în timpul cărora urma să înceapă ancheta comisariilor imperiali pentru a se stabili cauzele izbucnirii răs-

coalei și numele vinovaților. În acest sens printr-un decret imperial acești comisarii fuseseră numiți în persoana contelui de Iancovici, a contelui de Fabris și a generalului Palilla care se și deplasaseră la Deva. Corespondentul de presă respectiv arăta apoi că regiunea Zarand arăta după mai bine de o lună de lupte „devastată și ruinată“. (Anexa 9), în timp ce Horea care nu renunțase la răscoală, deși retras în munți își completa efectivele oastei sale cu noi forțe. În fine în ultimul supliment din luna februarie, din 25 se da o știre senzațională și anume prinderea lui Horea de către trupele de husari secui și a lui Cloșca, considerat a fi unul din principalii tovarăși de luptă al acestuia (Anexa 10).

Ultimele știri din ziarul portughez despre răscoala lui Horea provin din lunile martie, aprilie și mai. Cele din mai arată că în Transilvania au fost trimise noi trupe de croați pentru pacificarea provinciei pe de o parte iar pe de alta că Imperiul otoman a impus la granițele sale un embargo pentru împiedicarea răspîndirii răscoalei, desigur este vorba de frontiera dintre Transilvania și cele două principate românești vasale Înaltei Porți. (Anexa 11). În două articole din luna aprilie (12 și 19) sînt relatate condițiile prinderii lui Crișan al, treilea conducător al răscoalei, și mai ales că acesta la interogatoriul ce i s-a luat a făcut declarații deosebite de ale celorlalți doi conducători ai răscoalei. De asemenea se arată în ce condiții a murit Crișan, spinzurîndu-se cu o curea, în închisoare, înainte de a afla sentința tribunalului de judecată. Totuși se adaugă că trupul lui a suportat rigorile sentinței și anume cadavrul lui a fost tăiat în bucăți și expus în mai multe locuri din Transilvania la Alba Iulia, Deva, Hunedoara (Anexa 12 și 13). În ultimul număr al ziarului din luna aprilie (26) se prezintă pe larg executarea celor doi conducători ai răscoalei în fața unei mulțimi de țărani (cite 6 aduși din comunele învecinate Albei Iulia), care au fost uciși prin tragerea pe roată de vii. Cu acest prilej se fac unele caracterizări asupra personalității lor în sensul că Horea se dovedise pînă la sfîrșit a fi „mai hotărît și mai îndirjit“ iar Cloșca a fi „mai violent. (Anexa 14). În fine ultima știre din ziar (17 mai 1785) privește prinderea unui al patrulea conducător al răscoalei numit Inezar probabil Ion fiul lui Horea și amănuntul că executarea lui Horea și Cloșca ar fi fost grăbită din cauza unei epidemii izbucnite în acea vreme precum și recompensarea celor care au contribuit la prinderea conducătorilor răscoalei (Anexa 15).

În încheiere se cuvin unele aprecieri asupra acestor materiale de presă; mai întîi semnălăm faptul că terminologia folosită pentru răscoală și răsculați se apropie de cea existentă în alte materiale documentare de ex. pentru răscoală se folosesc termenii : *rebeliao, amotinacao, levantada, sedicao, motim* iar pentru răsculați : *rebellados, sediciosos*; de asemenea *Horeh, Hore, Horia, Nikola Ursz*, pentru Cloșca : *Kloschka Juan*, pentru Crișan : *Krischan Gyosg, Jorge Krisan*. Remarcăm apoi informația potrivit căreia atunci în Transilvania trăiau 600 000 români care formau o națiune, desigur numărul românilor era mult mai mare, apoi faptul că declarațiile lui Crișan nu se potriveau cu cele făcute de Horea și Cloșca etc. Ca și în cazul ziarului spaniol „Gazeta de Madrid“ și ziarul portughez „Gazeta de Lisboa“ trebuie considerat un mesager european care a răspîndit nu numai în Lumea nouă astfel de știri dar și în celelalte continente unde Spania și Portugalia dețineau colonii deci și în Africa și Asia de vreme ce știm de ex. că primele periodice portugheze din colonii apar abia în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea de ex. Maçao 1834, Timor 1837, Capul Verde 1842, Angola 1845, Mozambic 1854, Guineea 1878 ?.

¹ Vezi „Revista de istorie”, 10/1974, p. 1523

² E. Glück, *Răscoala în documente europene inedite*, în „Magazin istoric 11/1984, p. 19—25.

³ Formatul ziarului 20,5 X 15 cm. pînă în 1820, numărul de pagini aproximativ 12, în cursul vremii însă a variat, mai mult sau mai puțin. După 1820 ziarul și-a schimbat numele în „Diario do Governo” pînă tirziu.

⁴ M. Auner, *Participarea lui Salis în răscoala din Ardeal*, în „Revista istorică, 1937, p. 13—25; C. Göllner, *Existența și activitatea lui Salis*, în „Revista istorică, 1934, p. 44—49.

⁵ vezi *Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B. Izvoare narative*, vol. 3, *Presă, broșuri 1784—1785*, București, 1984, p. 5—6

⁶ Depistat personal la Biblioteca de Ajuda din Lisabona materialul documentar al articolului ne-a fost procurat prin bunăvoința prof. Luis E. Lindley Cintra de la Universitatea din Lisabona și dr. Marius Sala de la Institutul de Lingvistică din București, cărora le aducem ținurile noastre pe această cale.

⁷ B. Arania, *Mouvement de la presse periodique en Portugal de 1894 à 1899*, Lisabonne, 1900, 55 p.

ANEXELE

cuprinzînd fragmente din ziarul „Gazeta de Lisboa” relativ la răscoala țaranilor din Transilvania de la 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

1

Presburgo, Na Hungaria 10 de Novembro 1784

As desordens da *Transylvania* tem chagado a hum ponto, que causa bem desassocego. Os quatro Regimentos, enviados contra os rebellados, nao sendo sufficientes para os subjugar, ha ordem oara hum maior numero de Tropas se por em marcha. O Tenente Feld Marechal Conde de *Fabris*, natural de *Veneza*, foi tomar o commando em chefe a *Hermanstadt*, em lugar do General Barao de *Preiss*, demittido do serviço por causa dos seus crescidos annos. Os amotinados tem ja crescido ao numero de 20 milos homens, e achao-se entrincheirados sobre altas montanhas, a aue se nao pode chegar, sem a maior difficuldade. Queixando-se dos seus Senhores territoriaes, elles vao devastando e destruindo tudo o que a estes pertence, enao ha especie de crueldade, que nao ponhao em execucao contra os Nobles, suas mulheres e fillios, que cahem em seu poder. Os exemplos de furor e barbaridade, que se contao a este respeito, sao demaziadamente horriueis para se descreverem. Desde que esta levantada gente se abalançou a saquear varios Palacios, e outras Casças senhoriaes, ella se tem seito mais terrivel pelas armas, que ahi tem achada. Ha algum tempo que hum dos seus Corpos de 8 milos *Valacos* foi rechaçado or 200 Dragoes do Regimento de *Savoya*, os quaes 1 hes matarao 19 homens, e fizerao 50 prisioneiros. Agro dizem que'elles acabao de matar 50 a 60 destes, mesmos Dragoes. Tem-se promettido hum premio de mil ducados aquelle, que entregar a cabeça da sedição. Estê he, segundo se diz hoje, hum camponez *Valaco* chamado *Horiah*, ou *Horiak*. Precedentemente havia-se fallado, que elle era hum certo Conde de *Salins*, o qual sendo Major de *Hussares*, foi expulso do serviço em 1774 por causa da sua ma conducta. Em geral se deve assentar, que pelas precauções que o Governo toma para encubrir o verdadeiro estado das cousas, como igualmente pela distancia dos lugares, e a difficuldade das commnicações, reina muita incerteza em tudo o que se annuncia a respeito dos negocios do interior da *Hungaria* e da *Transylvania*.

Gazeta de Lisboa, nr. 2 din 11 ianuarie 1785

2

Coloswar, Em Transylvania 15 de Novembro (1784)

Os *Valacos* rebellados, em numero de 20 milos homens, marchao em tres columnas, e vão pondo tudo a fogo e sangue, havendo inteiramente destruido o Condado de *Huniad*. O Chefe d'uma destas columnas he hum certo Conde de *Salins*, que foi Major nas Tropas Imperiaes, e o qual o Imperador mandou enfurcar em estatua por se retirar do seu serviço sem obter a sua demissão. O Chefe do segundo Corpo he hum certo Conde de *Wallenstein*, que deixou o serviço Imperial por mitivos quasi semelhantes. Finalmente o terceiro Corpo he capitaneado por hum *Valaco* chamado *Horek* ou *Horiak*. Havendo-se juntado na *Transylvania* os amotinados, tem dalli ido fazer incursões ao Condado d'*Arad* na *Hungaria*. O seu objecto, segundo declaraões

seus Chefes, he vongar se dos Nobres, e por-se fora da dependencia dos seus Senhores territoriaes recusando pagar-lhes tributos por assentarem, que so o devem fazer immediatamente ao Imperador. Ellea vao queimando e estragando todas as quintas, casas e terras dos Fidalgos e Nobres; mas não offendem os edificios publicos, nem tocão no que pertence ao Imperador. Ao contrario elles, segundo mostram, professão a maior affeição ao Monarca; e hum dos seus Corpos leva sempre na frente a imagem do Imperador pintada ao natural em huma das suas bandeiras. Com tudo parece que elles se oppoem as Tropas, a fer verdade como se falla, que rechaçarao tres Regimentos, que se mandarão contra elles; que neste encontro o General d'Alvinzi perdeu a vida. Mas este facto carace ainda d'authenticidade para se dar por certo. Os Nobres se tem retirado pela maior parte das suas terras, e vao-se acolhendo as cidades, onde lhes custa achar habitações. Dizem que os rebellandos se achão em marcha para esta icidade, e para *Hermanstadt*. A'manha toda a Nobreza falhira ao seu encontro; e todos aquelles, qe puderem pegar em armas, devem achar-se promptos, antes do fim da semana, a marchear contra esta, alvada gente. Gazeta de Lisbon, nr. 3 din 18 januarie 1785

3

Hermanstadt, Em Transylvania 8 de Dezembro (1784)

A sedição dos *Valacos* e d'alguns districts *Hungaros* não esta ainda de todo apaziguada. Os rebellados tem fido dispersos em diversos lugares; mas immediatamente sao substituidos em numero ainda mais consideravel. Posto que esta malvada gente nao tenha em geral disciplina alguma, e ignore inteiramente a Arte militar, para se oppor as Tropas mandads ara a subjugar, ella todavia tem tido nesta parte a vantagem de se lhe unirem muitos Officiaes inferiores e soldados, que se achavão com licença, e que se aproveitarao da occasiao para se eximir do serviço, a que tem repugnancia, os que para elle sao allistados. A 29 do mez passado se publicou em todas as Igrejas hum Edicto do nosso Governo, que assas mostra estar a rebelliao ainda longe de se apaziguar; e a Gazeta, que se imprime nesta cidade, contem na folha de 28 do passado hum Artigo a respeito da primeira origem destas desordens e do seu progresso. A *extensao destas Pecas, alias interessantes, nos obriga a deixallas para o segundo Supplemento.*

Gazeta de Lisboa, nr. 5 din 1 februarie 1785

4

Edicto do Governo de Transylvania contra os seductores e amotinadores.

Nos, formando da parte de S.M. Imp. e R. JOSE II. Imperador dos *Romanos*, Rei de *Hungria*, Arquidaque d'*Austria*, Grao-Principe de *Transylvania*, o Governo Real, a todos aquelles, que as presentes virem, SAUDE. Durante a rebelliao actual de plebe *Vallaca*, que se abalança a toda a casta d'excessos, tem-se observado que o bando inquieto dos sediciosos espalha diariamente o mal de hum lugar a outro, enviando por entre o povo ignorante de villa em villa seductores, que procurão attrahillo a sua companhia audaz, representando-lhe cousas absolutamente falsas e mentires perniciosas para huns e outros. Portanto, para impedir que estevenno mortal da rebelliao se espalhe mais e inficione tambem aquelles, que nestas infaustas circumstancias tem permanecido fieis ao seu Principe e a Patria, se notifica por este Edicto, a todos em geral, e a cada hum em particular, em nome do Governo Real, que todo aquelle, que apprehender algum destes seductores e o entregar ãos Magistrados do Condado mais proximo, recebera por este acto de fidelidade para com o seu Soberano e a Patria huma recompensa de 30 florins por cabeça, logo que depois do interrogatorio do prezo e das proveas produzidas se fizer certo, que elle he realmente hum seductor ou alliciador desta qualidade. Se ao contrario alguma Corporação, chegar a tal ponto de iniquidade, que de asylo a hum tal seductor e alliciador, ou se se deixar levar dos seus embustes, o Juis de simihantelugar e dous Jurados serão empalados, sem merce, nem misericordia, conformemente de Leis do Paiz.

Feito pelo Governo do Principado de TRANSYLVANIA a 18 de Novembro 1784.

Segundo supplemento a Gazeta de Lisboa numero V din 5 februarie 1785.

5

Artigo da Gazeta de Hermanstadt em Transylvania, a respeito da primeira origem, e pro gressos dos desordens susciatdas naquella Provincia.

A 28 d'Outurbo ainda se nao tratava de movimentos alguns na *Transylvania*. Mas nesse dia *Hore* ou *Horia* (nome singido, por quanto o Verdadeiro nome deste Chefe dos rebellados se ignora) veio a *Brud* a feira, que ahí se faz todas as semanas. Elle induzio os *Vallacos*, que **correrão** a dita feira em grande numero, a ajuntarem-se na villa de *Mosstaken*, onde tinha con-sas importantes que communicar-lhes de parte do Imperador. O *Vallacos* apparecerao nos tres dias seguintes no lugar indicado, achando-se cada *Pope* (ou Cura) na frente dos seus paroquianos

Alli *Horia* Thes mostrou huma fingida Ordem ou Carta Imperial, pela qual se Ihes determinava que exterminassem todos os Nobres a Cavalheiros, e que se livrassem do jugo da escravidão. Esta Carta se achava escrita em letras d'ouro : e em virtide do seu supposto theor, *Horia* fez jurar aos *Popcs*, pondo as mãos sobre huma Cruz d'ouro, ou pelo menos d'hum metal amarello (que elle traz ao peçoço) que verteriao ate a ultima gotta do seu sangue pela execução do projecti, que elle acabava de Ihes propor.

Apenas o Vicegespana (ou segundo Intendente) di Comidado de *Zarand* teve noticia desta conjuração, elle mandou dous Vice-Juizes e 5 soldados, para lançarem mao do abeça de motim *Horia*. Elles effectivamente o prenderao, e estavam a ounto de o conduzir comfigo, quando, por effeito dos gritos horriveis que elle, dava, acudio hum tropel dos *Vallacos* para o libertarem. Os dous Vice-Juizes forao assassinados, e os soldados apedrejados. Isto aconteceu a 31 d'Outubro. No dia seguinte os rebeldos destruiroa tres villas, que se achavao cheias de Cavalheiro ; e destes Nobres apenas finco puderao evitar, fugindo, huma morte cruel. O furor chegou a tal ponto, que nem se quer a tenra criança escapou no ventre de sua mai ; os Sarcedotes forao assassinados nas Igrejas ; e entre as demais crueldades, que estes desamados commetterao, elles cortaroa as maos, pes, e peitos a huma donzella d'esclarecido nascimento. Todos os moveis dos Nobres forao saqueados, destruidos e queimados e o seu gado mort. Esta furiosa gente exerceo particularmente o seu rancor contra todos os livros e papel, tanto impresso, como escrito, e ainda mesmo em branco, que Ihe cahio nas maos, rasgando-o em migalhas. Assim o Condado de *Zarand*, o de *Hunyad*, e huma parte do d'*Albe*, onde os *Huns*, conduzidos por *Attila*, soltarão antigamente o seu furor, forao ainda huma vez a scena das mais horriveis atrocidades. Desde estes primeiros excessos diariamente vão apparecendo novos bandos, que como cabeças de Hydra *Lerneanna*, substituem huns aos outros, a medida que sao destruidos. Sabbado passado passou por aqui hum Destacamento dos *Hussares Siculos* para reforçar o cordão da milicia fronteira, que marchou contra estes rebeldos. *Horia* se trasportou, segundo dizem, para sa partes de *Coleswar* (ou *Clausemburg*). Aquelles, que se tem retirado para as montanhas, fazem a miudo correires para faquer ; e não he ja so contra os Senhores territoriaes, que elles se tornão, por quanto estao tambem descontentes do Governo. O imperador mandou dar huma recompensa de 400 ducados a dos Recebedures das suas Alfandegas, os quaes falvarao os respectivos cofers de oerigo da sua vida.

Anexo ao referido se le o seguinte

Não se trata neste Artigo do Conde de *Salins*, que ao principio se dusse fer chefe dos rebeldos, e que depois se representou, como seu motor secreto, de quo *Horia* nao era mais que o instrumento. Hoje se assegura que elle desapareceo a suagente, e que se retorou para os Estado *Ottomanos* com o despojo que pode juntar. Quanto ao nascimento e ao estado deste Conde de *Salins*, conta-se que elle he d'huma familia de *Lorena* ; que seu pai commandou as Tropas do falecido Imperador com quantu Grao-Duque de *Toscana* ; que sua mal era da antiga familia nobre dos *Andrazzi* de *Hungria* ; que na guerra de 1756 elle servio como Tenento no Regimento d'Infanteria d'*Esterhazy*, e que nesse serviço elle ficou alcijado da mao esquerda ; que ao mesmo tempo da creação dos quatro Regimentos de milicia fronteira, ellefoi nomeado Capitão em hum destes, particularmente em attenção ao seu merecimento durante a guerra : que sendo adiantado depois an posto de Sergento Mor, a sua vida devassa e as suas libertinagens o induziraõ a gastar em seu proprio uso huma somma de 4 milas florins, que recebera aqui na Caixa Militar ; por cujo crime foi expulso do serviço. Dizem que elle tem quasi 62 annos d'idade, e que he baixo a grosso d'estatura, sunnamente valeroso e resoluto ; mas homem dado a boa vida e dissipador no mais alto grao. Os seus filhos sao Officiaes muito estimados nao Tropas imperiaes.

Segundo supplemento a Gazeta de Lisboa numero V din 5 februarie 1785

6

Carlsburg, Em Transylvania 11 de Dezembro (1784)

A tranquillidade ainda esta longe de se restabelecer nestas partes, e o Edicto de 18 de Novembro, nenhum terror tem causado aos rebeldos ; por quanto o numero destes parece ir crescendo cada vez mais ; e elles nao fahitao das planicies, senao para se retirarem a montanhas inacessiveis, achando nas villas deses arredores refugio, mantimentos, e ate meimo individuo, que seguem o seu partido. Esta terrivel gente nao so maltrata aõs Nobres, que se oppoem as, suas iniquas emprezas, mas ainda aos Militares.

Neste momento coega a nova, que o Major *Stranich*, depois d'haver retrocedido para buscar reforços, atacou os rebeldos com vigor, e constrangeo 5 milos destes malignos individuos, a depor as armas, debaixo da condição dq que serao comprehendidos no perdão geral. Com todo o numero de 5 milos parece muito exaggerado. Nos arredores de *Thorda* e de *Therezko* permanece ainda hum bando de 9 milos rebeldos

Gazeta de Lisboa nr. 6 din 8 februarie 1785

www.dacoromanica.ro

Hermanstadt, Em Transylvania, 16 de Dezembro (1784)

A nossa infeliz Provinvia nao cessa de fer o thetro das mais horriveis crueldades, e da desolucão mais afflictiva. Todo o paiz, que *Horia* (Chefe dos rebellados) corre com milhares dos seus adherentes, tem experimentado successivamente o excesso da sua barbaridade; e feja qual fer a justiça das queixas desta gente, nada pode desculpar os horrores, que ella commette. Agora se assegura que o principal cabeça da sedição ousou intitular-se Rei da *Dacia*, de cuja Provincia intenta senhorear-se, ou morrer eom as armas na mão; e quasi 30 milos revellados se vão entrincheirando em montanhas inacessiveis, donde fazem correrias pelos Paizes vizinhos. Os *Valacos* compoem huma Nação de 600 milos humens, d'ordinario multo ignorantes e ferozes.

Gazeta de Lisboa nr. 6 din 8 februarie 1785

Alemanha, Erlang no Circulo de Franconia 1 de Janciro.

Hum dos principaes Cabeças do motim de Transylvania chamado *Salins*, se ausentou, levando comfigo 300 milos florins da caixa, ou arrecadação das minas de *Zalashna*, que faqucou, havendo igualmente causado grande perjuizo as d'ouros desse lugar. Os outros dous Chefes dos rebelladosao *Horiah*, *Valaco* tao rico, como astuto, e *Soffrori*, clerigo d'hum caracter sedicioso e turbulnto. Assegura-se que esta concidada gente se senhoreou ja da passagem chamada a *porta de ferro*, por meio da qual ella se pode comunicar com a Hungaria; e de outra, que lhe facilita a correspondencia com a Provincia de *Temeswar*; e que em hum destes encontros cahirao em seu poder 8 peças d'artilheria.

As cartas de *Groswardin* estao cheias dos horrores commettidos pelos *Valacos*. No 1 de Novembro hum bando destes malvados assassinou 4 officiaes de Justiça, que queriao prender hum dos seus Chefes. A 2 elles tirarao cruelmente a vida a 25 Nobers, como tambem ao Balio *Brad*, o qual havia fugido para a villa de *Krister*. O Pastor desse lugar e sua mulher forao degollados com hum machado. A 3 os inhumanos rebellados incendiarao as casas do Recebedor da Alfandega na villa e *Rabitze*, ae Madama *Bulogh* sei lançada do ultimo andar das suas casas sobre agudos ferros espetados para cima na rua por estes barbaros. Mr. *Balogh*, e hum consideravel numero d'outros Cavalheiros e suas mulheres forao igualmente assassinados. Depois de pegarem fogo as casas de *Geo Kolona*, pregador reformado, os desalmados lançarao dous filhos seus nas chammas. Mr. *Crisgar* foi enforcado, e depois cortado em pedaços; e sua mulher e filhos nao puderao escapar a morte. Ao tempo que estas atrocidades se continuavao, chegou huma Partida do Regmento de *Crossi*, a qual matou a 30 dos rebellados, e faz fugir aos outros.

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero VII din 18 februarie 1785

Vienna, 8 de Janeiro (1785)

... Consta pelus ultimas cartas da *Transylvania*, que o Tenente Fed Marechal Conde de *Fabris*, CommandanteGeral das Tropas naquelle Principada, chegou a *Hermanstadt* a 13 de Dezembro. O Conde de *Jankovicz*, c o Maior General Papilla, que se achao encarregados pelo Imperador d'averiguae a causa e as circumstancias da rebellião, chegarao quasi ao mesmo tempo a *Deva*. Os Edicatos publicados pelo Governo, e as exhortações do Clero *Grego* fizerao tornar ao seu dever a huma parte dos *Valacos* rebellados, faceis de se seduzir pela suna ignorancia e estupidez quasi incrivel. Havendo diversos Corpos marchado contra os que nao quizerao submeterse, esta terrivel gente se retirou para as montanhas da *Transylvania*; e para tornar maiores as difficuldades quasi insuperaveis, que havera para a subjugar, *Horiah*, seu Chefe, não so proseguiu nas suas atrocda des, mas ate mesmo havia conseguido augmentar as suas forças com novos partidistas. Todoo Condado de *Zaranad* ja não he maios que huma scena continua de devastação e ruina. Tods os Nobres a Magistrados, que ahi residiao, forao assassinados, ou postos na necessidade de oivar c sua vida fugindo.

Supplemento a Gazeta deLisboa numero VII din 18 februarie 1785

Vienna, 15 de Janeiro

. . . Segundo as noticias da *Transylvania* publicadas em huma des ultimas Gazetas desta cidade, os *Valacos* rebellados, que se juntarao nos Condados unidos de *Hunyad* e *Zarand*, se tñhão separado por effeito das acertadas providencias militares, que se derão; pelo

feliz successo das exhortações, que os seus Bispos Ihes tem feito; e pelo procedimento do Governo para os affastar das más ideas, que se Ihes haviaõ excitado; que elles se tinham submettido, sem que se usasse de meios violentos, ou houvesse effusao de sangue; que elles tinham voltado cada hum a sua respectiva habitação, depois d'entregarem as poucas armas que tinham; que elles se mostravaõ summamente arrependidos do seu iniquo procedimento; e procuravaõ descrebrir, e ate mesmo preder o seu seductor. o infame *Horiah* e seua companheiros, que se ausentaraõ, e se achavaõ errantes pelos bosques e montes.

Noticias posteriores nos daõ agora fundamento para nos lisongearmos de vers as desordens da *Transylvania* inteiramente apaziguadas e a tranquillidade restabelecida. Hum dos dias passados o Imperador recebeu por hum Proprio a agradavel noticia, que a famoso *Horiah*, Chefe dos rebellados, fora prezo com hum dos seus principaes adherentes pelos *Husares Siculos*. S. M. mandou immediatamente communicar esta noticia a Chancellaria Aulica de *Hungaria*; e esperamos com toda a brevidade saber as particularidades deste desejado successo.

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero VIII din 25 februarie 1785

11

Alemanha, Vienna 30 de Janeiro

. . . Quanto a paz, o haver se feito voltar huma parte aos *Croatos* nada prova em seu favor. Esta determinação he motivada pela necessidade, em que agora se ve o Governo, de conservar hum Corpo de Tropas mais numeroso, do que anteriormente na *Transylvania*, tanto por causa da desconfiança, em que se esta a respeito dos *Ottomanos*, como em razão das desordens e sedições, que ainda se receao, sem embargo de tudo se mostrar applacado naquelle desgraçado paiz . . .

Supplemento a Gazeta de Lisboa numero X din 11 martie 1785
Carlsburg, Em *Transylvania* 8 de Fevereiro (1785)

O 1º deste mez chegou aqui prezo humterceiro Chefe dos rebellados, chamado *Krischan Gyosg*, com sua mulher e filhos. Este Chefe era o principal emisario de *Horiah*, que Ihe havia feito as mais vantajosas promessas, se sahisse bem dos seus projectos, assegurando-Ihe nesse caso as terras de *Korosch* com o titulo de Principe, etc. Este he hum factõ que elle, segundo dizem, depoz an seu primeiro interrogatorio. *Krischan Gyosg* revelando voluntariamente tudo quanto sabe, se distingue dos outrss dous Chefes *Horiah* e *Kloschka*, que continuão a esta-prezos com todo o aperto. Quanto aos outros rebellados, que forao ao principio apprehendidos a Junta da Averiguação mandou soltar a 250, sem Ihes impor castigo algum; o que faz pres, umir, que a sua culpa não foi tao grave, como se havia representado. Alguns dos mais delinquentes tem passado pelo ultimo supplicio, ao qual elles se tem submettido com a maior resolução; resolução que se attribue em grande parte aõs Discursos dos seus *Popes* ou Clerigos, o quaes não tem cessado de os corroborar nos principes da revolta. Como agora a tranquillidade se acha inteiramente restabelecida nestes paizes, a maior parte dos Nobres e Senhores territoriaes, que desampararaõ as suas terras e habitações, vai voltando a ellas.

Gazeta de Lisboa nr. 15 din 12 aprilie 1785

13

Carlsburg, Em *Transylvania* 17 de Fevereiro

O terceiro Chefe dos *Valacos* rebellados, chamado *Krischan Giosg*, ou Jorge Krisan, que foi prezo por hum effeito das acertadas providencias do Conde de *Puckler*, poz elle mesmo termo aos seus dias, enforcando-se hontem ne cadeia por meio d'huma cinta que trazia. O seu cadaver foi esquartejado hoje sobre hum cadafalso, que se formou nesta cidade. Hum dos quartos se pora junto d'huma das nossas portas; e os outros tres feraõ enviados respectivamente a *Deva*, *Hungad*, e ao lugar do seu nascimento, para ahí igualmente se exporem ao publico.

Gazeta de Lisboa nr. 16 din 19 aprilie 1785

14

Carlsburg, Em *Transylvania* 28 de Fevereiro (1785)

Depois de varias semanas, gastas no exame mais rigoroso, os dous Authores e principaes Chefes da rebelliao dos *Valacos*, *Nikola Ursz*, por appellido *Horiah*, e *Ivan Klotschka*, soffreraõ hoje, diante das portas desta cidade, a pena devida a suas atrocidades. A Junta Imperial havia precedentemente expedido ordem aõs Juizes, ou Sentssaes de todos os Condados da *Transylvania*, para que de cada hum dos seus respectivos districtos enviassem aqui 6 homens, a fim de presenciarem a execução destes reos. Sete dias antes da epoca aprazada, *Klotschka* adoeceo perigosamente; e havia pouca apparencia de que elle escapasse da molestia, que os dous sclerados forão coduzidos ao supplicio. Este se principiou em *Kotschaka*; e *Horiah* foi

www.dacoromanica.ro

testemunha dos tormentos do seu companheiro que elle mesmo hia logo padecer. *Horiah* mostrou ate ao fim a maior resoluçao ou a indifferença mais obstinada. *Klotschka* deo os mais violentos gritos. Elles ambos foraõ rodados vivos e esquarterados ; as suas cabeças se enviarão logo aos lugares da sua respectiva habitaçao para se porem ahi em altos postes, e os quattros dos seus corpos aos districtos, onde commetterao os seus maiores excessos, para estarem expostos a vista dos seus compatriotas. Foi necessario accelerar a execuçao dos ditos reos por causa da epidemia, que continua a fazer aqui os maiores estragos.

Gazeta de Lisboa, nr. 17 din 26 aprilie 1785

15

Hermanstadt, Em Transylvania 20 de Março

Apenas os tres principaes Chefes da rebelliao dos *Valacos* acabarao a sua vida, dous sobre a roda, e terceiro pelas suas proprias mãos na cadeia, se lançou mao d'hum quarto por appellido Inezar. Alguns Popes ou Curas o haviaõ denunciado ao Governo. Depois que hum destes foi gratificado com huma cadeia d'ouro, em recompensa sa sua fidelidade, os outros fervorosamente procurão dar mostra do feu zelo.

Gazeta de Lisboa nr. 20 din 17 mai 1785.

MEMORII CORESPONDENȚĂ ÎNSEMNĂRI

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU — MARTOR ȘI CRONICAR AL TIMPULUI SĂU (II)

După ce în numărul trecut am prezentat paginile din capitoul I — *Războiul de independență* — al volumului al III-lea din memoriile lui Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața mi*, care înfățișau preliminariile războiului și rolul major jucat de șefii liberali în angajarea țării alături de Rusia pentru obținerea neatrării, de data aceasta oferim însemnările asupra desfășurării luptelor de la reduta Grivița, din ziua de 30 august 1877.

Cum Candiano, în fruntea renumitului său batalion 2 de vânători, s-a acoperit de glorie în această bătălie, considerăm că nu este lipsit de interes să facem publice și însemnările personale ale „eroului de la Grivița”.

Parcurgând aceste pagini nu se poate să nu fi impresionat de căldura cu care Al. Candiano-Popescu ni-l înfățișează pe adevăratul făuritor al României independente, *soldatul român* care a stîrnit admirația întregii lumi prin eroismul său ieșit din comun. Lui, acestui soldat care a plătit cu singele său scuturarea lanțurilor robiei seculare, îi închină Candiano un adevărat imn de slavă „Lauri, onoruri, statui, răsplătiri naționale, nouă, ofițerilor. Soldatul ce murea alături cu mine, suindu-mă la înălțimea inimii sale, nu-l știa nimeni. Murea și tăcea”. Murea însă încredințat că nu face altceva decît să-și împlinească datoria față de neam și țară, așa cum o mărturisea: „— D-le maior, eu mor, dar priviți românii cum înaintează spre Grivița. Grivița e lucru mare”. Lucru ce-l făcea, pe bună dreptate, pe Candiano să noteze: „Cînd ai fost martor la atîta iubire de țară și de datorie, cum să nu te pironesti pe cîmpul de bătae, cum să nu ataci cu aceeași oameni de trei ori la redută? Cum poți să nu izbîndești?”

Impresionantă este și descrierea aducerii steagului turcesc în Capitală, entuziasmul ce cuprinsese întreaga populație: „Unii plîngeau de bucurie, alții rideau, dar toți admirau vitejia armatei . . . Bucureștii, călcat de atîtea ori de copitele cailor invaziilor străine, fuse chemat să guste fericirea de a vedea reîntorcîndu-se vechile vremuri strălucite și cu dinsele puterea și fala națională”. Ca și multe alte notații de pe cîmpul de luptă sau din „culisele zeilor”.

Radu-Dan Vlad

E drept că războiul a fost condus cu noroc și cu iscusință, dar că de urmările lui n-am știut că beneficiem în destul și mai cu seamă chestiunea Basarabiei n-am minuit-o astfel ca să tragem dintr-însa toate foloasele. E drept, prin urmare, că s-au făcut multe și mari greșeli. Dar cine din noi s-ar fi aflat în fruntea guvernului și ar fi avut să se strecoare sau să înfrunte asemenea evenimente, venite peste noi prin surprindere, și nu ar fi săvîrșit greșeli și mai numeroase și cu mult mai mari? După bătălie mulți viteji se scoală, zice proverbul.

După ce evenimentele s-au desfășurat, după ce chestiunile au fost tratate și deslegate mulți vin de își formulează părerile de critică greșelile, de își arată soluțiile, aceasta spre a dovedi că una este lumea vorbelor și alta lumea faptelor, iar critica este de domeniul vorbelor.

Barbu Catargiu, fala partidului conservator, un luptător aprig în vremea redeșteptării noastre naționale, orator însemnat, președinte al consiliului sub Vodă Cuza, murind, lasă executor testamentar al său pe consulul rusesc, atît nu avea încredere în țara sa, atît vorbele nu-i semănau cu faptele, atît era de înrăurit și de stăpînit de atmosfera regulamentului organic în care trăise.

Ion Brătianu își petrecuse copilăria tot sub regulamentul organic, ce otrăvise viața nenorocitei Valahiei și nenorocitei Moldovei cu ciurata-i duhoare. El luase parte la revoluția de la 1848, înăbușită sub intrigi boierești și zdrobită apoi sub călcîiul moscovit. Rătăcise ca pribeag prin Europa, înfruntînd toate greutățile și luptînd cu credință nestrămutată pentru menținerea patriei. Intrase în țară și urmasa fără preget lupta pentru propagarea opiniilor sale, fiind adeseori crîncen prigonit de potrivnicii săi politici. Ajungînd însă președinte de con-

siliu sub principele Carol, războiul veni peste dinsul și în mijlocul acestor mari evenimente el se înalță cit și evenimentele, sprijini cu popularitatea sa tronul domnitorului străin, de curind înființat și așezat încă pe slabe temelii, conduse țara prin peripeții furtunoase, dete încredere și mijloace oastei române să se arunce în război și să biruiască, îndrumă ani întregi peste cinci milioane de oameni, exercită o dictatură morală fără seamăn în istorie. Prin ce minune săvârșise acestea? Prin încrederea nemărginită ce aveau în națiunea română și pentru că viața sa fusese călăuzită totdeauna de un mîndru ideal.

Iată cine a fost Barbu Catargiu, iată cine a fost Ion Brătianu. Laudele interesate să piară, maiestatea faptelor să stea în picioare și după fapte judecăm bărbații noștri de stat.

O altă pildă.

C. A. Rosetti se afla în exil. Locuia în Paris unde sta și Gheorghe Costaforu, ce studia dreptul. Rosetti și Costaforu fiind prieteni, se duseră într-un stabiliment să ia băi calde. Aleseră o cameră cu două băi. Băile erau așezate cap la cap. Intrînd fiecare în cite o baie, începură a vorbi politică, privitoare la țară. Era în anul 1855.

C. A. Rosetti :

— Mult a fost, puțin a rămas. Acum cînd ne desgroapă împăratul Napoleon al III-lea din mormîntul regulamentului organic și cînd România este chemată la o viață nouă prin convenția de la Paris, avem să ne punem pe lucru cu multă bărbăție și stăruință. Trebuie, pe lângă alte reforme, să punem la regulă pe Poartă și să pregătim Unirea Munteniei și a Moldovei.

Gheorghe Costaforu, nervos din fire, ascultă cu neastîmpăr cuvintele lui Rosetti. Cînd îl auzi însă că vorbește cu atîta siguranță să pună la regulă pe Poartă și să pregătească și Unirea, Costaforu sări din bae, în pielea goală, și ducîndu-se la Rosetti, îi zise :

— Ce, ești nebun, Costache, de vorbești asemenea lucruri peste cîmp, cu o siguranță de o soartă mai bună?

— Întră în bae, ascultă și potolește-te :

Costaforu atunci, băgînd de seamă că a eșit din bae, se întoarce repede și reintră în bae, iar Rosetti urmă :

— Pe Rusia am biruit-o căci convenția din Paris este o biruință, a noastră, a celor de la 1848, în contra împărăției moscovite. După aceasta, noi proscrisii, ne vom întoarce în țară și dacă boierii ne vor face greutăți, îi vom birui și pe dînșii, deoarece avem poporul și dreptul de partea noastră.

Costaforu, cuprins de neastîmpăr, iar sare din bae, iar se duce la Rosetti, despuiat, iar îl face nebun.

Rosetti :

— Bagă de seamă, Iorgule, că ai să răcești. Intră în bae, potolește-te și ascultă, că ce-ți vorbesc sînt lucruri serioase și înțelepte.

Apoi urmă :

— Ca să realizăm Unirea, vom viola chiar convenția de la Paris, vom alege un singur domn român peste amîndouă țările surori și mai tîrziu vom da jos chiar pe acest domn pămîntean spre a-l înlocui cu un principe dintr-o dinastie străină, ca să ne aducem astfel programul național la îndeplinire chiar în contra voinței Europei.

Costaforu, exasperat, din nou sare din bae despuiat, se duce la Rosetti și furios îl apostrofează :

— Dar, Costache, ești nebun de legat cînd susții cu atîta convingere asemenea absurdități.

— Bagă de seamă, Iorgule, să nu răcești. Intră în bae, potolește-te și ascultă, că n-am sfirșit încă.

Costaforu constatînd că iarăși eșise din bae și că nervii săi nu-i dădeau voie să asculte cu sînge rece spusele lui Rosetti, revenindu-și în sine și văzîndu-se în așa situație caraghioasă, se puse pe ris cu hohote, declarînd că nu mai face bae, deoarece o astfel de bae în loc să-i întărească sănătatea, îl inebunește. Costaforu se îmbracă, Rosetti se îmbracă și dinsul și pleacă împreună.

Că scena aceasta într-adevăr se petrecuse astfel, ne-o mărturisea Costaforu pe la 1868, în Cameră, la un grup de deputați, printre care mă aflam și eu, fiind față și Rosetti.

Toate spusele lui Rosetti, socotite de Costaforu, cu toată deșteptăciunea sa, ca alucinățiile unui creier dezordonat se însărcinară să se îndeplinească. Și Costaforu era un membru însemnat al partidului conservator, un ministru distins, un orator de frunte, un om de duh, un avocat iscusit. Ce-l făcea, prin urmare, să fie așa de miop și să nu înțeleagă nimic din ceea ce-l spunea frunțașul liberal? Gheorghe Costaforu era un sceptic inteligent, fără adevărat patriotism și fără ideal, de aceea nu înțelegea și nu prevedea nimic. C. A. Rosetti era un mare patriot, cu o înflăcărată credință și avînd un ideal, de aceea ghicea și prevedea viitorul țării sale.

Politica nu se face numai cu inteligență, ci cu inteligență luminată și întărită de credință. Iată cauza pentru care partidul conservator a fost inferior partidului liberal: conservatorii, cu toată pretenția lor de a fi mai capabili decât liberalii, au purtat în sinul lor o mare infirmitate, lipsa de adevărat patriotism.

Fără patriotism nu este încredere în țară, fără încredere în țară n-ai avut nici îndrăzneală, fără avut și îndrăzneală nu săvârșești fapte mari.

Ca om privat și ca om public nu datorez nimic nici lui Rosetti nici lui Brătianu. Nu m-au ajutat nici să mă ridic politiceste, nici să fac stare.

Eram căpitan și luasem o parte serioasă la revoluția de la 11 Februarie, când i-am cunoscut. Aș avea dreptul chiar să mă pling de Brătianu și chiar să-l acuz. Dînsul m-a împins cu precugetare, după 1877, să reintru în armată temîndu-se de caracterul meu independent și de greutățile ce-i le-aș putea ridica în urma succeselor ce dobîndisem în război. Mi-a zdrobit deci cariera politică, cu toate că-l alesesem deputat la Craiova și la Ploiești, înfruntînd cele mai crîncene amenințări din partea conservatorilor. Dînsul a lucrat pe sub mînă, prin Teodor Văcărescu, ca să mă ia domnitorul adjutant, cu scopul de a-mi neutraliza acțiunea politică.

Către apusul puterii sale ministeriale¹, spunîndu-i la palat că Radu Mihai e pișicher, că este o măciucă prin care opoziția va sparge capul și lui Brătianu și partidului liberal, dînsul se sui furios la rege și se plînge că eu sînt primejdiosul și dușmanul palatului, la care acuzare regele mi-a spus că li răspunsese:

— Să dca Dumnezeu, d-le Brătianu, să am eu un prieten statornic și deștept cum ai d-ta pe Candiano.

Regele mi-a spus aceasta plîmbindu-se în trăsura pe cheiul Dîmboviții, în dreptul institutului Babeș, în ajunul căderii lui Brătianu de la guvern.

M-am plîns lui Brătianu și nu a contestat exactitatea necalificabilei sale urșurinți.

Am pus însă faptul pe socoteala scleroziei ce începuse să-i ruinceze și trupul și inteligența și voința. Tot pe seama scleroziei trebuie pusă și fraza dc la Senat că „am tolerat asasinatelor” etc.

Brătianu m-a băgat în mișcarea de la 8 august 1870 și, cînd n-am izbutit, a lăsat să mă maltrateze „Românul”, numindu-mă nebunul de la Ploiești.

Cu toate acestea nu mă plîng împotriva-i și îmi este scumpă memoria lui, pentru că a fost creatorul României de astăzi.

Cît a fost Brătianu de încropit prieten, atît Rosetti fuse sclavul prieteșugului. Împingea slăbiciunea pînă acolo încît un Grigore Eliad, un Corneliu Lapatti îi exploatau nobilele simțiminte. Bun, generos, îndatoritor, afabil, în ziaristică un luptător fără pereche, fără pereche în a organiza opoziția, patriot, adorîndu-și nevasta și copiii, fermecător, era însă exagerat și înclina spre demagogie, cu toate că foarte bine crescut. Avea polițeșca buzelor și polițeșca inimii.

Rosetti a fost contra adiutănției mele și contra reintrării mele în oaste.

Întorcîndu-se din străinătate, unde lipsise fiind bolnav, și văzîndu-mă îmbrăcat în uniformă de adiutant, se mlîni:

— Cine și-a bătut joc de tine astfel?

— D-l Brătianu, îi răspunsei.

— Îi seamănă, îmi replică dînsul. Eu totdeauna am împărtășit părerea să eși din oaste, ca în 1867, cînd ți-ai dat demisia, pentru că ai calități de om politic, dar Brătianu era de părere să fii ostaș. Nu știu cine din doi ți-a dovedit adevărat prieteșug.

Rosetti a fost un om politic rar, și piedestalul pe care i l-au ridicat meritele sale va fi trainic, că servicii nepieritoare adus-a țării. El a creat burghezia noastră și „Românul” fuse la început educatorul politic al națiunii. Înțeleg ca Rosetti și Brătianu uniți au schimbat fața și fondul lucrurilor în România. Brătianu a însemnat mai mult decît Rosetti în guvern. Rosetti a însemnat mai mult decît Brătianu în opoziție.

De la 11 Februarie am început să mă leg cu Rosetti și cu Ion Brătianu. În toate serile mă duceam la Rosetti, care avea casă deschisă. Prînzeam des la dînsul, precum și la Brătianu. D-na Rosetti îmi arăta multă simpatie. Era o femeie superioară, cu toate că fără ordine în menaj.

Îndată ce mi-am dat demisia din armată (1867), fundai ziarul „Perseverența”. Rosetti mă rugă să intru la „Românul” ca să lucrez împreună cu dînsul și sub direcția lui. Eu, prezențios, nu am vroit să-l ascult. Îmi ziceam: Cum, eu care am fost căpitan de artilerie și am luat parte la răsturnarea Domnului Cuza să mă pun acum sub ordinele altuia?

Greșită socoteală. Dacă ascultam pe Rosetti, pe care îl răni cu refuzul meu, astăzi aș fi fost de sigur șeful partidului liberal. Fondind „Perseverența”, deși mă prenumăram în partidul

liberal, mă impusei prin gazetă din cînd în cînd cu „Românul”. Sămînța unei oarecare desbi- dere se împlîntă în inima lui Rosetti și a lui Brătianu față de mine. Mă bănuiau că țin mai mult la Ion Ghica decît la dînsii. Lingusitorii care îi înconjurau făcură din țințar armăsar.

Îmi era drag Ion Ghica ca om, căci era foarte plăcut, nu aprobam însă sistemul său prin care vroia să împace și varza și capra și lupul.

Am avut totdeauna un defect : m-am bizuit prea mult pe mine însumi. Nu mi-am format alianțe sau, mai exact vorbind, legături cu oamenii spre a merge ajutat și de alții. Avînd adînc săpat în suflet simțămîntul patriotismului, fiind dezinteresat și lipsit de o meschină ambiție nu am căutat să alcătuiesc o societate de sprijin reciproc, politicește vorbind. Mi se părea că aș fi constituit o gașcă și am avut groază și scribă de gașcă și de intrigi. Am avut totdeauna aparența unui om practic și, în realitate, am fost omul cel mai nepractic și cel mai visător din România.

Cînd scriam în „Perseverența” și în „Democrația” eram așa de convins și de mișcat încît adeseori scăldam în lacrimi foaia de hîrtie pe care scriam articolele ce trebuie să le public a doua zi.

Chiar cînd eram adiutant al regelui mulți mă taxau un neîntrecut șiret ambițios. De rege nu m-a apropiat decît tactul meu din parlament și purtarea mea în război. Nu m-a menținut pe lîngă dînsul atîta timp decît lealitatea cu care l-am slujit și puținul preț ce am pus totdeauna pe favoarea de a fi adiutant.

Am făcut un sacrificiu de a intra la palat și cei doisprezece ani, cît am stat acolo, i-am presărat tot cu sacrificii.

A avea în mîna libertatea, mijlocul de a face în chip cinstit avere, a avea o situație strălucită și un viitor și mai strălucit, și a le schimba toate acestea pe situația neînsemnată de adiutant și a vegeta într-o asemenea situație zecimi (sic!) de ani, dezbrăcat de orice acțiune, dacă o asemenea combinație se chiamă ambiție și șiretlic, mă proclam cel dintîi șiret și cel dintîi ambițios din lume.

Am o singură mîngiere : această falsă poziție nu mi-am făcut-o, singur, ci mi-a fost creată de Ion Brătianu în unire cu regele. Eu n-am avut decît slăbiciunea că, prins într-o asemenea pînză de păianjen, să nu o rup ca să ies dintr-însa cu orice preț. Cîte odată a fi slab și delicat este mai a te sinucide.

Las amintirile mele privitoare la Rosetti și Brătianu și trec iarăși la armată. La Calișovăț divizia 4-a stătu puțin. Am plecat spre Breslenița și apoi la Verbița. De la Verbița, ca să ne punem în fața redutei de la Grivița, am făcut un marș de flanc noaptea, în condiții foarte rele. Dacă ne-ar fi atacat zecă bașibuzuci în acea noapte, întreaga divizie ar fi de-ființat-o.

Țăranul român este bun de multe. Este deștept și milos. Dar mai bun decît orice, este soldat. Este vesel și brav. N-are trebuință să-l ducă ofițerul la foc, căci merge alături cu ofițerul și adese ori înaintea lui, nu ca să-i dea curaj, ci ca să-i facă pavază din pieptul lui. Este cel mai generos soldat din lume. Apoi este și ostaș-cetățean. De cîte ori n-am auzit pe dorobanți, cînd impresurau Plevna :

— Domnule, ce ne pierdem vremea pe aici degeaba, că ne mor copiii de foame acasă. Să dăm piept cu vrășmașul mai iute. Cine o fi să moară, să moară, cine o fi să scape, să scape, ca să mergem acasă mai timpuriu. Într-altfel mi se prăpădește porumbul pe cîmp și n'avem ce mîncea de iarnă.

Nu pentru un blid de linte ca Esau, ci pentru un știuleț de porumb românul își jertfește viața bucuros. Cînd vine la corp, are pe jumătate educația militară formată. Este disciplinat și puțin pretențios. Se mulțumește cu ce-i dai.

Cîți dorobanți răniți grav căutau pe caporal pe cîmpul de bătăe să-i dea pușca în primire să nu intre în belea cu stăpînirea. Într-un cîmp acoperit cu răniți, muscali și români, pe român nu știai că este acolo, decît cînd dădeai peste el, că nu se văita. E un filosof stoic.

Ștefan Bleau, un negustor mic din Tirgoviște, mă întovărășă adesea la vînătoarea cu copoi. Avea o energie de speriat și un glas asemenea. Îmi făceam șocoteală în gîndul meu că din asemenea aluat trebuie să fi fost plămădiți ofițerii lui Napoleon I. Șezînd cu dînsul de vorbă în pădure, pe cînd goneau copoi, și întrebîndu-l cu ce s-a mai îndeletnicit, afară de negustorie, îmi răspunse :

— Am fost, d-le, și sergent în garda națională. Dar am făcut o slujbă de b-a dus po-mina, căci totdeauna mi-a plăcut miliția. Cînd era cîte unul al dracului de nu venea la gardă, pe mine mă trimitea căpitanul să-l aduc. Plecam însă cu un gardist și îmi luam și o bucă-țiță de sfoară în buzunar. Îmi era mult pînă dam mîna cu el. Apucîndu-l de mînă, îi trîm-team pîedica și-i aruncam sfoara de gît ca să-l mai moi. Apoi mi-l legam fedeeș, îl puneam legat pe un par, îl luam la spinare eu și cu tovarășul meu și-l duceam plecon domnului căpitan care îmi mulțumea, zicîndu-mi : bravo, Ștefane. Maică-maică. Duminica viitoare, cînd suna

trîmbița, cine venea cel dintîi la slujbă, tocmai de la marginea orașului? Negustorul cel pe care îl adusesem în par.

Colonelul Lăzărescu, comandant de brigadă, căpitanul Negoescu și Georgescu, cu care mă aflam la vinătoare, au auzit povestea.

Îmi pare rău că n-a auzit-o și Rosetti, înfocat partizan al gărzii naționale. Păcat că a murit Rosetti și nu a văzut cum se aplica această liberală și democratică instituție sub dominația constituțională a domnitorului Carol I, în orașul Tîrgoviște, pe timpul guvernului liberal, fără ca nimeni să se revolte.

Într'atît nu numai milităria, ei chiar abuzul milităriei este încarnat în poporul nostru. Cine ca gardist național face asemenea acte de autoritate, ca sergent de linie, face minuni.

La august, în 30, anul 1877, s-a luat Grivița. Solicitasem onoarea de a comanda batalionul al 2-lea de vînători de asalt. Colonelul Alexandru Anghelescu, comandantul diviziei a 4-a, mi-o încredințase.

La cartierul general de la Poradim, Văcărescu, Bărcănescu, Blaremburg n-au știut, căci ar fi lucrat de sigur pe lîngă Domn și mi s-ar fi retras comanda.

Bine au calculat, dar cînd am plecat de la Poiana, mi-au pierdut urma. Pîndind prilejul ca să pun mina pe un batalion, cînd prilejul mi s-a ivit, m'am aruncat pe el și nu l'am scăpat.

La unii toate le vin chilipir: avere, favoruri, glorie. Alții chiar pentru a merge la moarte trebuie să întrebunțeze discreție, stăruință, prevedere.

În multe am isbutit, dar toate le-am dobîndit cu multă greutate. O ghicitoare țigancă, uitîndu-se la trăsăturile palmei mele, mi-a prezis astă soartă, fiind copil.

30 august 1877 (ziua luării Griviței):

Încă de la ceasul 5 de dimineață, trupele diviziei a 4-a se adunaseră într-o vale, aflate pe dreapta redutei Grivița. Se așezaseră acolo spre a nu deștepta pe vrășmaș asupra mișcărilor noastre și pentru ca soldații să nu fie atinși de foc pînă la începerea luptei.

La orele 12, colonelul Grigore Borănescu mă prezintă batalionului 2 de vînători². Batalionul neavînd scf, solicitasem încă din ajuni favoarea de a comanda această trupă (cu toate că eram ofițer de cavalerie), favoare ce mi se aprobase în ziua asaltului, la ora 8 dimineața.

Îndată după prezentare, ținui soldaților cuvîntarea ce urmează³, trecută în istoricul batalionului 2 de vînători.

„Ofițeri, subofițeri, caporalii și soldați.

Într-o zi mare, dar zi de primejdie, am fost numit comandantul vostru. Sînt mîndru de această încredere a șefilor mei, încrederea lor înșă în mine este întemciată pe încrederea mea în voi.

Sînt veacuri de cînd românii n'au văzut o zi mai frumoasă decît cea de astăzi. În fața noastră e dușmanul păgîn, alături de noi avem aliați ce cred în cruce ca și noi, avem pe ruși.

Să ne batem vitejește pentru ca lumea să vadă că sîntem vrednici de strămoșii noștri, sîntem adevărați oșteni a unei țări ce luptă pentru apărarea căminelor patriei și ncaltîrarea sa.

De moarte să nu vă sfiți, soldați. Pentru mine e o fericire de a muri astăzi, căci mă bat pentru țară, pentru lege și pentru iubitul nostru Domnitor, ce este înalța și eroica noastră căpetenie. Să nu vă sfiți de moarte, soldați, căci ursita a scris pe fiecare glonț și ncaltîrarea sa. Oriunde te vei ascunde, dacă îți este hotărit să mori de glonț, el te găsește, și te poți plîmba priure o ploaie de gloanțe, niciunul nu te va atinge, dacă nu-ți va fi scris să mori de glonț.

Voi, soldați ai batalionului 2 de vînători, ați fost cei dintîi în timp de pace. Să fiți cei dintîi în timp de război.

Nu uitați că mulți din voi, pe lîngă aceea că sînt români, sînt și ploieșteni. Atrîrnă dar de voi a da încă un titlu de mîndrie acestui mîndu oraș.

Cu încredere în Dumnezeu și în soarta noastră, cu voință de fier și cu inima bărbătească să ne facem datoria pe acest vitejesc cîmp de luptă.

Murind, vom trăi în aducerea aminte a neamului nostru, căruia îi vom asigura viața prin sîngele ce vom vărsa. Trăind vom fi răsplătiți și cinstiți de țară”.

Dîndu-se semnalul atacului, căpitanul Grozea, de la statul major al diviziei a IV-a active, avea însărcinarea să arate drumul, pe care urmează să meargă trupele din această divizie, pînă ce vor ieși deasupra dealului de unde se și vedea erata.

Eu eram călare. Ajunși aci, Groza îmi zise:

— Iată reduta. Pe dînsa și cu Dumnezeu în ajutor.

Ne aflam la o mie de metri departe de Grivița. Vreme rea, posomorită, picura de ploaie. Pămîntul aluneca sub picioarele noastre.

Promisem spre redută cu pas bărbătesc. Urcam la deal, fiind cu totul descoperiți. Mersul era greu și din cauza tărîmului și din pricina focului, revărsat asupra-ne, în fața din redută iar în coaste dintr-o baterie turcească așezată pe șosea. Ordin primisem ca nici un soldat din batalion să nu descarce o pușcă, pînă ce nu vom ajunge la șanțul întăririi, unde trebuia să începem focul. Ordinul s-a împlinit întocmai.

La câțiva pași departe de redută, stegarul batalionului, sergentul Șavopol, acum maior în regimentul Vlașca, căzu, rănit grav. Locotenentul Filip Georgescu se repezi îndată și îi luă steagul.

Ciudată învîrtire și schimbare a lucrurilor omenești! Dacă acest vîteaz ofițer, acum căpitan în retragere, n-ar fi avut prevederea și avîntul să ia steagul, cum turcii respingîndu-l, ne-au urmărit mai multe sute de metri, desigur că ar fi găsit steagul vîntătorilor și atunci, la apusul acestei sîngeroase zile, în loc să ne mîndrim noi că am cuceri un șteag de la dușman, dușmanul s-ar fi mîndrit cu un trofeu românesc.

Ajunsesem în sfîrșit pe marginea șanțului redutei, dar moartea secerase o însemnată parte din batalion. Șanțul era înșesat de turci care trăgeau fără ostenire. Hafuz-bei, comandantul Griviței, sta în picioare pe parapet, încurajînd pe ai săi.

Ne aflam față în față și ne amenințam unul pe altul. Cum a scăpat și dînsul și eu de moarte nu pricep.

Turcii apărau întărirea cu o îndrăzneală și îndărătnicie nemaipomenită,

Cu toate că Grivița fusese bombardată de artileria noastră neconștient în timp de trei zile, apropiindu-ne de dînsa constatarăm că nici nu era pișcată de ghiulele. Ea sta impunătoare și trufașă, aruncînd ca un vulcan foc din pîntecul ei, ceea ce aprindea și mai mult energia aprigilor săi apărători.

Creștință și vitejie erau în turci, creștință și vitejie erau în români,

Dar turcul era adăpostit de întărirea de pămînt, pe cînd românul avea drept scut piop-tul său.

Vînătorii înaintară cu o disciplină și cu un dispreț de moarte neîntrecute, dar pînă să sosească la șanțurile redutei, rîndurile lor se răriră mult, astfel că, deși atacul se făcuse cu hotărîre, totuși dușmanul ne respinse.

Cea mai mare parte în trupele noastre se retrăseseră către știnga, unde se afla o movilă, adăpost firesc și prețios, ce ne ferea de împuscăturile vrăjmașului.

Numai atunci știurăm că se află în apropierea redutei o asemenea movilă.

Mult sînge s-ar fi scutit, dacă am fi fost înconștințați de așa ceva înainte de a da asaltul.

Trupele au mers la atac descoperite, iată un adevăr ce nimănui nu-l poate tăgădui.

Mare a fost avîntul și îndrăzneala cu care batalionul de vînătoare porni la acest asalt.

Locotenentul Filip Georgescu, pe linia tiraliilor, un chipeș ofițer, ce îndemna cu glas bărbătesc compania sa, îmi va rămîne totdeauna în amintire, ca modelul ofițerului viteaz, nu numai pentru sine, dar și pentru cei care îl priveau.

Voi ați muriți, locotenent Niculescu și sublocotenent Mihăescu, voi, neașoi moștenitori ai eroismului străbun, îndeplinindu-vă cu osirdie datoria.

Nu te voi uita nici pe tine, căpitan Cocos, nici pe tine căpitan Maican, vrednic căpitan, prin semeța pildă ce ați dat soldaților voștri, fiind răniți în învîlmășeala luptei.

Dar sublocotenentul Albu, ce copil și ce viteaz! Venise la război după băncile școlii militare ca elev, venise la moarte ca la petrecere. Avea 17 ani!

Văzîndu-l mai înainte de a începe bătălia, voios și voinic, rîzînd de primejdie, părea că aveam înaintea mea îngerul biruinții.

Dar un fior rece îmi străpunse inima, uitîndu-mă la acest tînăr.

Păcat de dînsul, dacă va muri, îmi ziceam în mine.

Și deodată desmetîcîndu-mă, îmi schimbai cugetul;

— Mare zi este cea de astăzi. După două veacuri românul și turcul se înțulesc iarăși pe cîmpul de luptă, cu sabia în mînă. Turcul a fost. Grivița va fi sfîrșitul stăpînirii sale. Românul va fi. Grivița are să fie pragul viitorului său.

Un epizod:

Mergeam la întîiul atac. Mă găseam pe linia tiraliilor. Zării un soldat care se retrăgea. Alergal la dînsul. N-avea arma. Unde ți-e pușca? Unde mergi?

— Nu mi-e frică, d-le maior, îmi zise soldatul liniștit, dar sunt rănit, de aceea am rămas înapoi.

— Nu-ți adevărat, îi răspunsei cu asprime.

— Nu mă crezi? Privește...

Cînd își desfăcu tunica, îi era coșul pieptului sburat de o spîrtură de obuz. Măruntaiele se băteau în el. Cum mergea acest om? Cum avea atîta liniște? Cum nu murise încă? Numai voința înai trăia într'însul.

Desigur că aceasta era un vlăstar al filosofiei stoice, transplantat de pe marginele Tibridului pe marginea Dunării.

Mare poate fi puterea intrigii! Mai mare însă este puterea omului cu inima încălzită de nobilele simțăminte.

Multe pierderi pricinuiseră batalionului de vînători bateria turcească așezată pe șosea. Am văzut o ghiulea luînd în coastă un pluton întreg și douăzeci de oameni — poate — într-o clipă dobîrși la pămînt ca spicele tăiate de tocoasă.

Pe cînd războiul ne bătea cu biciul primejdiei, Dumnezeu ne trimise sublîma mîngîiere și neîfărmurita putere de suflet : un soldat mergînd la asalt, a fost rînit tot de o spîrtură de obuz, alături de mine. Mașele îi atîrnau afară, dar dinsul nebăgînd în seamă moartea, stringîndu-și mașele în mînă cum ai stringe o basma, arătîndu-mi Grivița, îmi zise :

— D-le maior, eu mor, dar priviți românii cum înaintează spre Grivița. Grivița e lucrul mare.

Cînd ai fost martor la atîta iubire de țară și de datorie, cum să nu te pironesti pe cîmpul de bătea, cum să nu ataci cu aceeași oameni de trei ori reduta? Cum poți să nu isbîndești?

Acest erou a mai făcut cîtiva pași și a murit. Cine era omul acesta? Din ce sat era? Cum îl chema? N-am putut să aflu. În groaznicul virtej ce ne ducea spre redută cine băga în seamă un mort într'atîția morții, un viteaz într'atîția viteji?

Lauri, onoruri, statui, răsplătiri naționale, nouă, ofițerilor. Soldatul ce murea alături cu mine, suîndu-mă la înălțimea inimii sale, nu-l știa nimeni. Murea și tăcea.

Întîiul atac al coloanei de asalt, deși respins, sufletul oștenilor tot din oțel rămăsese. După un ceas de așteptare, neprimînd nici un ordin, adunaram din nou trupele și ne pregătiram pentru al doilea asalt.

Una din companiile batalionului al 2-lea de vînători, însărcinată a duce gabioanele, nu avusese pierderi mari. Ordonai acestei companii să lase gabioanele, o formal pentru atac, grupînd împrejuru-i sfîrîmăturile batalionului, cum și alte sfîrîmături de trupe din restul coloanei de asalt a diviziei a IV-a, și la ceasurile 4,30 ne aruncaram din nou asupra redutei.

Puterile turcilor sporiseră. Cei din Grivița Nr. 2 au alergat în ajutorul celor din Grivița Nr. 1, astfel că nu ne-am putut apropia, de rîndul acesta, decît pînă la 100 de metri de redută și am fost respinși spre movilă cu pierderi însemnate.

De la movilă, românii schimbară neconținut pînă seara focuri cu vrășmașul.

Către cesul 6, viteazul nostru domnitor a inspectat cîmpul de bătea, îmburbătînd pe luptători cu cuvinte înflăcărâte. Șeful de stat major al diviziei a IV-a, locotenent colonelul Serghe Voinescu îi raportă despre mersul nenorocit al luptei. Noi însă, încrezători în steaua neamului nostru, n-am vroit să părăsim cîmpul de luptă, nădăjduind în sprijinul neprevăzutului și știind că în bătlăii, cel cu stăruință îndărătnică izbutește adesea. Pe cînd trupele se retrăgeau către movilă, eu mă așezai pe un bolovan de piatră, descoperit chiar în fața Griviții. Pe de o parte speram, pe de alta mă încinsese durerea și descurajarea. Cîte idei negre nu-mi sunau prin creierii mei.

După sute de ani ne ridicasem contra turcilor, ca să zdrobim lanțurile umilînții și eram biruiți : Turcii biruitori vor trece Dunărea și sărmana țară va fi pradă jafurilor și cruzimilor lor. Ce va fi de cei ce au împins oastea în război? Vor fi copleșiți de blestemele celor ce aveau copii morți și răniți în Bulgaria și li se va arunca piatra de toți acei care osîndesc fără mîlă de cei care n'au isbutit.

M-aș fi împușcat chiar pe piatra pe care am stat două ceasuri, dacă n-aș fi scăpat din mînă revolverul în luptă, fiind atins de un glonț, chiar la încheietura mînei drepte.

Pe cînd frămîntat și umilit de aceste gînduri, doriam moartea ca o mîntuire, deodată mă trezii și speranța renăscu în inima mea : două companii de ruși, avînd în frunte pe colonelul Schlitter, cavalier al ordinului Sf. Gheorghe, se îndreptau către movila unde se aflau adăpostite trupele române. Pe cînd rușii se apropiau de movilă, eu părăsi piatra pe care stam și pornii spre dinșii. Apropiîndu-mă, zisei colonelului rus, în franțuzește, care îmi răspunse tot în franțuzește :

— Colonele, sunt comandantul trupei românești.

— Sunt colonelul Schlitter, comandantul regimentului Arhanghel Gorod. Țineam cu camarazii mei un mic sfat de război.

— Fiîndcă e vorba de sfat de război, îi răspunsei, acela nu-l poți ține decît cu mine. Și părerea mea este că niciodată n-a fost prilejul mai nemerit pentru atacul redutei ca cel de față.

— Tot așa gîndesc și eu, îmi replică colonelul.

— Să atacăm dar cit mai degrabă,

Și îndată noi, ofițerii români, ne zvîrliram în mijlocul soldaților noștri, stringînd :

— Înainte copii ! Dumnezeuul creștinilor e mai puternic decît Dumnezeuul păgînului. Rid muscalii de noi și ne iau reduta din mînă. Nu vă lăsați, copii.

Vînătorii, dorobanșii, soldații din regimentul al V-lea de linie, pătrunși de cuvintele șefilor, se amestecau cu pușinii soldați ruși și formează din nou un zid de piepturi oțelite. Cu o îndrjire ce nu se poate descrie, ne repezim către groaznica redută, care mai mult decît totdeauna varsă foc împotriva-ne.

Distanța dintre movilă și redută fiind mult mai scurtă decît cea de o mie de metri ce o străbătusem descoperiți, la întîiul atac, avîntul nostru nu a putut fi împiedicat, oricît de crîncenă a fost îndărătnicia vrășmașului.

Morții și răniții au presărat cîmpia de la movilă pînă la redută.

Cînd, în strigătele înflăcărâte de ura porniram la al treilea asalt, un ofițer rus era lângă mine. L-am înhățat de braț, zicîndu-i în franțuzește :

— Să mergem la asalt braț la braț, ca aliați ce suntem.

Azvrîlindu-ne în șanț, am dat cartea mea de vizită acestui ofițer, adăugîndu-i;

— Fiindcă nu știți, domnule, cu cine ai fost la asalt, iați cartea mea de vizită.

Și ne despărțirăm.

Deși coborîsem în șanț, nu puteam să mă urc pe parapet, fiind de felul meu cam greoi. Atunci un soldat de vînătoare înfipse baioneta în redută, pusei un picior pe pușca sa, iar un alt vînător mă ajută să mă ridic și îmi făcu vînt pe parapet.

În momentul acela s-a suit pe parapet și colonelul Schlitler, comandantul regimentului Arhanghel Gorod.

Schlitler strigă în rusește;

— Să trăiască țarul!

Eu strigai în românește:

— Să trăiască România, să trăiască domnitorul Carol!

Ne-am îmbrățișat.

Pe cînd eram îmbrățișați, un glonț trecu prin creierii lui Schlitler. Cînd ne despărțirăm, căzu mort alături de mine. Nici nu-mi puteam închipui că Schlitler murise pe cînd ne îmbrățișam.

Soarta dete voie acestui erou, ca și generalului Desaix la Marengo, să zărească biruînța, nu-i îngădui însă să se bucure de ea.

Maiorul rus Quidka, încălcedînd în redută pe un tun, fuse greu rănit, tocmai în minutul cînd mă poftea să încalec și eu pe alt tun.

Colonelul Schlitler era al treilea comandant pe care regimentul Arhanghel Gorod îl pierdea la Grivița, atacată încă în două rînduri de armatele țarului în zilele de 8/20 și de 18/30 iulie.

Oasta româno-rusă pătrunzînd în redută, Grigore Ion, soldat din batalionul 2 de vînători, ajutat de sergentul Stan Gheorghe și de caporalul Nica Vasile, smulse un steag de la vrăjmaș.

Grigore Ion avu pălăria străpunsă de trei gloanțe și chiar pomponul pălăriei rupt de un glonț.

Trupele năvălitoare urmărîră pe turci afară de redută și numai focul înfricoșat ce ei asvîrleau asupra noastră din Grivița Nr. 2 și din celelalte întăriri, precum și întuacricul nopții ce sosise, fură piedicile ce ne-au oprit de a mai înainta, silindu-ne a ne retrage în Grivița Nr. 1, peste care puseseăm stăpînire.

Moralul nostru fusese mai puternic decît moralul lor și moralul este regele bătăliilor. Pentru ce nu s-a isbutit atacul Rahovei și nici atacul Griviței Nr. 2 de la 6 septembrie și 6 octombrie? Și acolo au fost români și acolo au fost morți și răniți și acolo a fost bravură.

Dar a lipsit ceva. A lipsit credința în isbîndă. A lipsit dorința de a birui.

Cu această întărire, pe care soldații lui Osman pașa o apăraseră cu atîta înverșunare, ei pierdură cinci tunuri, dintre care trei au fost împărțite românilor și două rușilor, fiindu-se socoteală de numărul trupelor noastre și de jertfele cele mari făcute de noi în ziua de 30 august.

Din unul din aceste trei tunuri s-a făurit coroana de oțel a regelui.

Pierderile suferite de amîndouă diviziile românești, în această zi, se urcă la 1338 morți și 1176 răniți. Morții au fost mai numeroși decît răniții, ceea ce dovedește înverșunarea luptei.

Printre morții erau:

Căpitanii Bușilă și Romano, locotenentul Mihăescu, sublocotenentii Hristodorescu, Botescu, Niculescu.

Printre răniți:

Căpitanii Maican, Cocos, Popovici, Costin, Samurcaș, Codrescu, Dimitrescu, locotenentii Pastia, Mateescu, Georgescu Filip, sublocotenentii Nenițescu, Macarescu, Dimitriu, Marcu, Aurelian, Handoca, Mănescu, Georgescu, Ionescu, Fotache, Dimitrie Constantin, Bălteanu, elevul Albu.

Batalionul al 2-lea de vînători a avut 112 morți și 118 răniți dintr-un număr de 500 oameni. Doi ofițeri morți, 3 răniți, 2 contuzionați din 9 aflați în luptă.

Eu fusei atins de un glonț și avui cizma tăiată de o spărtură de obuz. Numai căpitanul Gussi și sublocotenentul Iordan Constantinescu au scăpat teferi.

Această întărire, cuib de vitejie a închinătorilor coranului, cu adevărat a fost scaldată în singele creștinilor.

Îndată ce puserăm stăpînire pe redută, cercarăm să facem puțină ordine în confuzia legitimă ce domnea în batalioanele decimate de atîtea pierderi și căutarăm să organizăm apărarea Griviții contra vrennui atac probabil din partea turcilor. Ne gîrdeam la înfruntarea unei noi primejdii, iar nu să ne așezăm cu veselie la banchetul învingătorilor. Grijă, iar nu bucurie fierbea în sufletele noastre. Grivița nu începuse să fie pentru noi o sărbătoare, ci loc de primejdie era.

În umbra acestei fioroase nopți, afundați în sinul acelei negre întărituri de pământ, părea că ne aflăm duși pe o altă lume. Toți însă luaserăm hotărârea să apărăm reduta pînă la cea din urmă picătură de sînge.

Pentru acest scop vestirăm îndată pe colonelul A. Anghelescu, comandantul diviziei a 4-a active, că întărirea fiind căzută, să trimeată, fără întîrziere, puteri proaspete ca să înlocuiască pe cele care luptaseră în ziua de 30 August. D-sa dete ordin ca regimentul 13 dorobanți, un batalion din al 14-lea de dorobanți și al 7-lea de linie să intre în redută și să ne schimbe.

Noile trupe sosind pe la ceasurile 11 noaptea, cele vechi se retrăseseră în cea mai desăvârșită tăcere, pentru a nu deștepta băgarea de seamă a turcilor.

Dispozițiile, luate cu grabă de comandantul diviziei a 4-a, fură nemerite. În zorii zilei de 31 August, turcii încercară să reia reduta. Atacul lor, deși, furios, n-a isbutit.

Luarea Griviții. Episod.

Trupele române atacase reduta Grivița de mai multe ori. Viteazul batalion al 2-lea de vînători era decimat. Către seară sosește și un batalion din regimentul Arhanghel Gorod din armata rusă.

Maiorul Candiano-Popescu luă brațul unui căpitan rus și repezindu-se departe înaintea trupelor, ce în mare majoritate erau române, mergînd la atac, zise ofițerului :

Pentru că suntem aliați, să mergem la asalt braț sub braț și coastă lingă coastă.

Iar coborîndu-se în șanțul redutei, sub ploaia infernală de fier și de foc, se întoarse către ofițerul străin și, punînd mîna în buzunar, scoase o carte de vizită pe care o dete căpitanului rus, zicîndu-i :

— Căpitane, pentru că nu știu cui ai dat brațul în această ocazie și fiindcă este probabil că am să mor aci, permite-mi să-ți dau cartea mea de vizită.

Căpitanul surprins de locul și de ocazia în care se aducea acest tribut etichetii, luă cartea de vizită și o băgă, cu o mișcare nervoasă, în buzunar.

După luarea redutei, acest ofițer, ce din întîmplare era adiutantul generalului Krudner, comandantul corpului al V-lea, din care făcea parte și batalionul rus ce participase la asalt, sbură la generalul său spre a-i da fericita năvălă. Generalul Krudner pornește imediat pe acest adiutant la marele duce Nicolae spre a-i anunța luarea Griviții. Marele duce sta la Bogot, la 8 kilometri, cel puțin, departe de generalul Krudner.

Prezentîndu-se înaintea fratelui țarului, căpitanul rus, după ce îi mărturisise despre vitejia cu care se purtase armata română în această zi, îi adăugă că el însuși a fost în capul coloanei de asalt la braț cu un maior român, care coborîndu-se în șanțul redutei i-a dat cartea sa de vizită. Marele duce făcînd un semn de îndoiță, replică, zîmbînd cu familiaritate :

— După cu se vede, căpitane, vînătorii și biruitorii sunt mai totdeauna lăudăroși.

— Cer iertare Alteței Voastre Imperiale, dar îi afirm încă odată că faptul s-a petrecut astfel, răspunse căpitanul.

— Atunci aș fi curios să văd și eu acea carte de vizită ca să știu și eu numele aceluia om care ți-a dat-o, zise fratele împăratului rușilor.

— Iată-o Monsignore, răspunse căpitanul, prezentîndu-i cu mare respect cartea de vizită.

Marele duce luă cartea, o citi și zîmbînd zise, cu o aspră glumă, ofițerului :

— Dar pe această carte scrie : Alexandre Candiano Popesco docteur en droit. Prezenta carte trebuie să fie, căpitane, a vre unui domn, ce ai cunoscut prin Paris sau pe aiurea. Trebuie să fie vre un profesor sau vre un avocat domnul acesta, dar nu poate fi maiorul, cu care te lauzi că ai fost braț sub braț la asaltul Griviții.

Căpitanul palid și zăpăcit murmură :

— Aceasta pentru mine este o mistificare, Monsignore. Cu toate acestea citez a afirma înaintea Alteței Voastre Imperiale că prezenta carte îmi a fost dată în șanțul redutei de către maiorul român.

Colonelul Gaillard, așa mi s-a afirmat, ce era de față la această scenă, văzînd falsă și compromițătoarea situațiune a sărmanului, își permise să zică marelui duce Nicolae :

— Monsignore, dacă ați binevoi să ordonați a veni generalul Zefcari, ce este atașat pe lingă Alteța Voastră Imperială. Poate că dînsul ar fi în stare să dea oarecare explicațiuni asupra acestei cărți de vizită.

— Să vie generalul Zefcari, ordonă comandantul trupelor din Bulgaria.

Generalul Zefcari venînd îndată, marele duce îi arată cartea și îi zise :

— Cunoști acest nume, generale ?

— Da, Monsignore, răspunse generalul. Acesta e un deputat român, un avocat. E doctor în drept și actualmente e maior.

— Generale, ciudată țară e a D-voastră, în care ministrul de război este un civil* și doctorii în drept iau redate, replică Aliețea Sa Imperială. Acest doctor în drept merită crucea lui Sfântul Gheorghe, adause marele duce, cerînd șampanie spre a bea în onoarea eroilor de la Grivița și în sănătatea mesagerului ce se chema Kwastoff.

Bivuacul dinnaintca redutei Nr. 1 432, Septembrie 1877,
Domnule General,

Maiorul Candiano-Popescu, atașat la statul major div. 4-a activă, a solicitat onoarea de a conduce batalionul de vînători Nr. 2 la asaltul redutei Grivița, și cum acest batalion se arătase în două rinduri slab în foc, din cauză puținei energii a comandatului său, am prezentat pe numitul ofițer batalionului, în ziua asaltului.

Acest batalion a fost pus în capul de asalt și, sub comanda maiorului Candiano-Popescu, a înaintat viguros în contra redutei. Deși primele atacuri au fost respinse, cum era natural să fie, toluși maiorul Candiano a readus de mai multe ori batalionul la atac și a arborat, în fine, în redută, drapelul român.

Din partea unui om care avea o poziție însemnată în țară și care nu era nevoit să fie în armată**, această conduită este mai mult decît meritorie. Maiorul Candiano a dat dar probe de o abnegație și de un devotament fără margini.

Cred că e de un bun exemplu pentru armată de a se recompensa imediat actele de eroism. Acestea sunt chiar prescripțiunile D-voastră, domnule general.

În consecință, vă rog să binevoiți a înainta la gradul de locotenent-colonel pe maiorul Candiano-Popescu.

Cu această ocazie, îmi permit să vă aduc la cunoștință că batalionul al 2-lea de vînători, care era corpul pe care contăm mai puțin pînă aci, din cauza a două greșeli consecutive, a recîștigat stima întregii divizii și îi poate servi chiar de exemplu.

Com. Div. a 4-a Col. A. Anghelescu

Locotenent-colonelul Voinescu, șeful de stat major al diviziei a 4-a activă, a scris oficial că d-l Candiano-Popescu, știind că batalionul al 2-lea de vînători e în capul coloanei de asalt, știind că merge la moarte aproape sigură, a solicitat onoarea de a comanda acel batalion în ziua atacului.

Prea Înălțate Doamne,

Maiorul Candiano-Popescu, din miliție, a fost [citat] la ordinea de zi a armatei pentru eroica conduită ce a avut conducînd batalionul al 2-lea de vînători la asaltul redutei Grivița, în două rinduri consecutive, și intrînd, în fine, în redută cu oamenii ce-i mai rămăsese din batalionul ce comanda, odată cu celelalte trupe ce au luat reduta, și în capul lor.

Pentru a recompensa asemenea fapte, săvîrșite mai cu seamă de un ofițer, de milițieni, care, singur, de bună voie, s-a oferit a conduce acel batalion la luptă nefiind chemat la comandă activă, ci numai ca ofițer de ordonanță, pentru aceste cuvînte, rog pe Măria Voastră să binevoiască a-l înainta la gradul de locotenent-colonel în miliție, ca ajutor al comandantului milițienilor din divizia a IV-a Teritorială.

Nr. 15755

Sunt cu cel mai profund respect,
Prea Înălțate Doamne,
Al Măriei Voastre
Prea plecat și prea supus servitor
Ministru secretar de stat la departamentul de rezbel
Ad-interim. I. C. Brătianu

Ostași,

În bătălia de la 30 august ca în luptele care au precedat și urmat această memorabilă zi, voi ați dovedit că virtuțile străbune n-au pierit din rîndurile ostașilor români.

* Ion Brătianu

** Fiind deputat

Sub focul cel mai viu al inamicului, ați înfruntat moartea cu bărbăție, ați luat o redută, un drapel și trei tunuri.

Țara vă va fi recunoscătoare de devotamentul, de abnegația voastră. Iar Eu, Domnul și Comandantul vostru sînt mîndru de voi și vă mulțumesc.

Deși am avut simțitoare pierderi, deși depling împrenă cu voi pe vitejii camarazi căzuți pe cîmpul de onoare, dar singele vărsat nu va fi în zadar. Dintr-însul va rodi mărirea și independența Patriei.

Dat în Domnescul nostru Cuartier General al armatei de Vest.

Poradim, în 5 septembrie 1877.

Carol

Dintr-un discurs al domnitorului:

Seara bravii vînători au luat în reduta de la Grivița steagul turcesc, aducîndu-l la picioarele mele drept semn de biruință.

Îndată după luarea Griviții, un client, Odissea Vasalopoulos, grinar din Bechet, mi-a trimis cinci zeci de lire, chiar la Grivița, cu următoarea scrisoare:

„Domnule Candiano,

Fiindcă te ai bătut-o și mi ai plăcut-o ți trimișo tinți zeți lire.

Odissea Vasalopoulos”

Singura răsplată materială pe am primit-o, în urma luării Griviții. Se vede că acest inimos și generos grec avea ceva din sufletul vechilor noștri stăpînitori, care împărțeau pămînturi la cei ce se deosibeau în lupte.

Fratele meu, locotenent-colonelul Serghie Candiano, pe vremea aceea, era comandantul etapelor cu reședința la Turnu-Măgurele. Se răspîndise șovonul că murisem la Grivița. Pornind rîniții la Turnu, Serghie le eși înainte la Muselîn-Selo. Află că n-am murit și se bucură. Rîniții batalionului al 2-lea de vînători erau numeroși. Fratele meu îi întrebă:

— Cine v-a comandat băieți?

— A eșit, d-le, în ziua asaltului, răspunse un rînit, nu știu de unde pe un cal alb, unul Candiano. Ne-a vorbit de ne-a smintit, asigurîndu-ne că el nu moare, că Dumnezeu românilor e mai puternic decît Dumnezeuul turcului. Noi l-am ascultat, ne-am luat după dînsul și am ajuns cum ne vezi.

— Ați luat reduta? Ați luat-o. Mare cinste.

— Foarte mulțumesc de așa cinste, răspunse tot acel rînit. Ne-a omorît și ne-a rînit mai pe toți. N-au scăpat decît dînsul și cu cițiva, căci el era „dres”.

Serghie se puse pe ris și-mi spuse astă convorbire, întîlnindu-mă la Turnu-Măgurele peste cîteva zile.

Steagul cucerit de la vrășmaș de batalionul al 2-lea de vînători, comandantul diviziei a 4-a lmi ordonă să-l înfățișez M. S. domnitorului, însoțit de soldatul Grigore Ion, din comuna Mălăești, județul Prahova, viteazul ce-l cucerise, de sergentul Stan Gheorghe și caporalul Nica Vasile ce li daseră ajutor pentru a săvîrși această vitejie. Am înfățișat steagul domnitorului și l-am aruncat la picioare, drept semn de biruință, fiind față și marele duce Nicolae.

Domnitorul mișcă mi-a zis în franțuzește:

— Acest steag e o punte pe care treci nu în stîma mea, deoarece ai avut-o întotdeauna, dar în inima mea. De astăzi înainte nu vroi să mă mai despart de d-ta.

Cuvintele din urmă nu le-am înțeles, atunci, le-am înțeles tocmai în 1880, noiembrie 1, cînd m-a luat ca adjutant.

Înalta Căpetenie a oastei decoră pe soldați și pe mine cu Virtutea Militară.

A doua zi am înfățișat steagul și împăratului Alexandru. Eram însoțit de aceeași trei soldați vînători.

Un episod:

Acești trei soldați trebuiau să doarmă noaptea, în ajunul mergerii noastre la împărat, în lagărul rusesc de la Poradim.

Grigore Ion, auzind că a doua zi vom prezența steagul împăratului, peste noapte, plecă din tabăra ruscască la bivouacul de lângă Grivița, unde era tăbărit batalionul de vînători, și rugă pe un soldat să-l împrumute o pălărie mai nouă.

Din norocire pe a lui n-a lăsat-o acolo, ci a luat-o cu dînsul,

A doua zi mai înainte de a ne lufălișa împăratului, pun cei trei soldați la front ca să-i inspectez. La Grigore Ion văd o pălărie nouă, în loc de a sa, cea ciuruită de gloanțe,

— Ce ai făcut, Grigore, pălăria? îl întrebai cu mirare.

www.dacoromanica.ro

— Mi-a fost rușine să mă arăt împăratului cu zdreanța aceea în cap și astă noapte m-am dus la bivouac și mi-am ales una mai curată și mai bună.

— Bine, Grigore, nu pricepi că pălăria ta ruptă de gloanțe este podoaba ta și a batalionului întreg? Ii strigai supărat.

— Nu vă supărați, d-le maior, am și zdreanța cealaltă cu mine. Dacă îmi ordonați o schimb îndată, numai să nu dăm de vre un pocinog la inspecția împăratului.

Auzind aceasta, mă însemnai și îi porunci ca îndată să-și ia pălăria lui cea ruptă.

Trupe rusești fură scoase în front ca să dea solemnității o mai mare pompă.

Pe cind prezentam steagul țarului, întovărășit și de cei trei soldați, dînsul aruncîndu-și ochii spre Grigore Ion și văzînd plăria sa pătrunsă de trei gloanțe, se apropie de vînător și, luîndu-i-o din cap, cuprîns de adîncă simțire, zise A. S. Principelui Carol

— Monseigneur, le chapeau vaut le drapeau. (Monsignore, această pălărie prețuește cît și steagul).

Apoi cerînd voie supremei căpetenii a oastei române, decoră pe acești trei viteji cu crucea Sf. Gheorghe, iar mie strîngîndu-mi mîna, îmi spuse :

— Ai comandat un batalion, nu de carne, ci de oțel. L-am privit cum înainta spre redută, fără a da un singur foc. Îți string mina gîndindu-mă la viteza armată română.

Aici îmi vine în minte o convorbire. După ce am prezentat steagul turcesc M. S. Împăratului, am fost pofțit la masa imperială. Suita țarului m-a primit cu multă cordialitate. Bătrînul conte Adlersberg, ministrul curții imperiale și prictenul Împăratului, a fost cel mai afectuos cu mine:

Vorbînd cu dînsul despre ale războiului, între altele îmi spuse :

— Scumpe maiorule, mă înspăimînt cînd mă gîndesc cîtă ticăloșie poate să încapă într-un suflet omesc. Nu-ți poți închipui ce infamii sînt silit să aud în toate zilele, atît în privința armatei române, cît și a celei rusești. Cîte manopere n-au fost întreprinse de ai D-voastră, ca să nu ți se dea d-tale crucea Sf. Gheorghe. Unii spuneau marelui duce Nicolae că ar fi să se insulte Principele Carol în fruntea armatei sale, D-ta revoluționarul de la Ploiești. Alții că ar fi să se nesocotească armata permanentă, dacă s-ar da această înaltă distincție unui milițian, unui gardist național, cum ești D-ta. Eu, un străin, mă miram cum unii români puteau să fie așa de nedrepti cu un alt român, numai pentrucă bătuse și reușise. De cîte negre calomnii și de cîte nedemne manopere este înconjurată și gloria soldatului.

— Am mulți dușmani politici, răspunsei bătrînului conte, căci sînt soldat, dar sînt și deputat în parlament.

— Prefer dușmanii pe cîmpul de război, decît pe tărîmul politic. Cei dinții mi se par mai leali.

Lunga sa experiență nu-i slujise la nimic. Se înșela prietenul împăratului, iar cuvintele sale rostite cu multă bunătațe, dar și pline de o legitimă revoltă, le ascultai cu o desăvirșită filosofie.

După ce prezentarăm steagul împăratului, Domnitorul mă chemă la cartierul său general și îmi ordonă să plec îndată la București, însoțit de cei trei soldați vînători, ca să înfățișez trofeul M. S. Doamnei și capitalei. Dulce mîngîiere, ce vitejia războinică trimitea. Aceleia care îngrijea de răniți ca de copiii ei și tuturor aceluia care aveau ființe scumpe pe cîmpul de luptă, chemate de glasul țării pentru a-și îndeplini o primejdioasă, dar mare datorie.

Pornind de la Grivița cu steagul turcesc la București, în dimineața zilei de 4 septembrie, și oprindu-mă cîteva ceasuri în Turnu-Măgurele, m-am dus îndată să văd răniții batalionului.

Cu ce bătaie de inimă întrai în camera unde zăceau căpitanii Maican și Cocoș, pe care li îmbrățișai cu adîncă emoție. Dar dintr-un pat vecin zării o figură energică și surzătoare.

— Sînt și eu aici, d-le maior, copil de ani, dar am hăgaț pe dracu în turci.

Era tînărul Albu rănit. Mă apropiai de dînsul cu lacrimile în ochi și îl sărutai ca pe un frate.

Apoi mersei în camerele soldaților răniți din batalionul 2 vînători. Ce bucurie pe dînșii, cînd mă văzură. Mă sorbeau cu privirile lor de șoimi și zîmbirile le împodobeau fețele. Mă simteam așa de mîndru și de fericit că sînt român și că Dumnezeu îmi dase zile să fiu martor la așa de neașteptate evenimente.

La sosirea steagului turcesc, Bucureștii se ridicară în picioare ca un singur om, și o singură inimă înflăcărată de cel mai curat entuziasm bătea în toate piepturile. Pe strade furnicar de lume. Balcoanele pe unde treceam împodobite cu flori și coroane. Cei trei vînători fură sărbătorii de populația întreagă. Unii plîngeau de bucurie, alții rîdeau, dar toți admîrau vitejia armatei. Primăria capitalei dăruie cîte un ceasornic la cei trei soldați, întru amintirea acestei memorabile zile.

24 Ianuarie 1859, Unirea. 10 Mai 1866, sosirea Dîmnului Carol în țară. 7 Septembrie 1877, înfățișarea drapelului turcesc capitalei, sînt poate zilele cele mai scumpe ale redestep-tării noastre naționale.

Trecind în fața statuei lui Mihai Viteazul, ne-am oprit și i-am închinat steagul turcesc Un fior de mândrie și de respect pătruns-a mulțimea.

Bucureștii, călcat de atâtea ori de copitele cailor invaziilor străine, fuse chemat să guste fericirea de a vedea reîntorcându-se vechile vremuri strălucite și cu dinsele puterea și fala națională.

Cu așa alai triumfal am înfățișat trofeul Doamnei românilor care felicită delegația oastei, cu cuvinte rostite din fierbîntea sa inimă.

Apoi am purces la aresenal unde am depus steagul, în mijlocul celui mai inflăcărat entuziasm al unui popor îmbătat de isbîndă.

Cu acest prilej grațioasa Suverană mă mișcă cu următoarea povestire :

Un biet soldat încins, în jurul Plevnii, de dorul familiei, ispita îl puse la cale să se rănească singur la un deget. Transportat la București, rana se agravează și dă în tetanos. Principesa era aceea care-l îngrijea. Agonia începe. Suferințele soldatului erau strașnice, dar nu putea să moară. Atunci rănitul chiamă pe suverană lingă patul său.

— Măria Ta, dă pe toată lumea afară, zise dînsul. Am o spovedanie să-ți fac. Am făcut un mare păcat și fără astă spovedanie nu pot să mor.

Doamna îl ascultă și rămase singură cu el.

— Măria Ta, urmă soldatul, am pe suflet un mare păcat. Crezînd că mă voi întoarce acasă la nevastă și la copii mai de grabă, necuratul m-a îndemnat să mă împuşc singur la mină. De atunci nu mai găsesc liniște pe lume. Mă muncesc fel de fel de vedenii. Păcatul îngrozitor mă urmărește și mă chinuște. Mi-e spaimă de mine și mi-e rușine. Sînt un mare vinovat. Nimeni însă, Măria Ta, să nu știe de crima ce am săvîrșit decît Dumnezeu, pușca și Măria Ta. Și acum că m-am mărturisit, Dumnezeu, Măria Sa Vodă și frații mei să mă ierte.

A mai trecut puțin și a murit.

Cum se vede că nu de frică a fugit de pe cîmpul de bătăe acest sărman sătean, ci atras de magnetul puternic al dorului de familie.

Un fricos nu s-ar fi chinuit astfel.

Vitejia, puterea sufletului său nu-l lăsau să moară.

Să te simți viteaz și să știi că ai săvîrșit o lașitate ! Ce chin cumplit ! Ce luptă !

Cu prilejul ducerii la București a steagului l-am cunoscut pe generalul Skobelev al 2-lea. Mergînd la Broft* ca să mînc, acest tinăr și vestit general veni înaintea mea, mă felicită de felul cum m-am purtat la Grivița și desprinzîndu-și de la butonieră crucea Sfîntului Gheorghe, mi-o puse la piept, afirmîndu-mi că împăratul m-a decorat cu acest ordin. Îi mulțumii cu recunoștință, fără a pricepe însemnălatea decorației, cu toate că dînsul îmi dete explicații amănunțite asupra-i.

A doua zi generalul căzu greu bolnav de niște friguri îngrozitoare. Locuia în hotelul Broft. Alergai la doctorul Marcovici. Îl adusei. Găsi starea bolnavului foarte gravă. Veghiai lingă patul său tot timpul cît a ținut criza. Avea niște friguri pe care doctorul la numea frigurile singelui. Accesul l-a muncit treizeci și șase de ore. Un înspăimîntător delir îl cuprinse, ce a durat cît și accesul. Nu vedea înaintea sa decît scene din lupta de la Grivița. „Singe, singe” era fiorosul său cuvînt și vroia să se năpustească din pat, ca și cum ar fi dorit să se arunce în luptă.

Mizerabilii, zicea adesea eroul în accesele frigurilor, m-au acuzat că am fost călăul diviziei mele. Eu să fiu călăul soldatului rus pe care îl iubesc ca pe un frate ? Divizia mea, sărmana mea divizie, striga dînsul cu deznădejde. Am intrat în Plevna și nu mi s-au trimis ajutoare la vreme ca să păstrez redevalele ce cucerisem. Ah ! mizerabilii, au vroit mai bine să nu cadă Plevna, dar să cad eu.

Apoi se liniști o clipă pentru a se lăsa delirului cu mai multă furie.

Doctorul era peste măsură de îngrijat. Din norocire, starea bolnavului se îmbunătăți și astfel celebrul general fuse scăpat de orice primejdie. Admirabil și de o frumusețe marțială chiar în boală, căldura frigurilor îl aprindea atît încît îl transfigura, și atît era de impunătoare agitația sufletului său, căci sufletul îi era mai bolnav decît trupul, încît, dacă l-au fi văzut detractorii săi în acele momente s-ar fi pus în genunchi înaintea-i și i-ar fi cerut iertare.

N O T E

¹ la 1888

² care era capul coloanei de atac.

³ Colonețul Borănescu și maiorul Candiano veniseră călări. Candiano a ținut cuvîntarea călare.

⁴ Teribila împuşcătură a armatelor superioare din Grivița îi decimă pe români în vale ce erau nevoiți să străbată. Românil au atacat pe turci la Grivița crezînd că au în față o singură redută, pe cînd ele erau două. Această necunoaștere ce a costat pe țară atîția morți degeaba provenea de acolo că statul major nu făcuse recunoașteri conștiințioase.

* Actualul Hotel Bulevard

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”

În zilele de 7—8 iulie 1987 a avut loc la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” tradiționala sesiune științifică anuală a Institutului.

Sesiunea din acest an — a arătat în deschiderea lucrărilor prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului — are o însemnătate deosebită Institutul împlinind în acest an o jumătate de secol de existență pusă în slujba științei istorice.

În 1987 se împlinesc de asemenea 70 de ani de la marile bătălii din vara anului 1917 de la Mărăști, Mărășești și Oituz în care — a subliniat în continuare vorbitorul s-a forțat oțelul care dă tărie unității noastre.

Marcind acest moment de seamă al istoriei poporului român comunicările din prima zi au adus noi contribuții științifice despre marea înclăștare militară din iulie-august 1917 din sudul Moldovei.

Primele două comunicări *Mărăști, Mărășești, Oituz în contextul evenimentelor militare din vara anului 1917* de Paul Oprescu cercetător științific principal și *Franța și situația de pe frontul românesc în vara anului 1917* de Nicolae Dascălu, cercetător științific și Daniela Bușă, istoric au evidențiat importanța confruntării româno-germane din 1917 în evoluția operațiunilor militare din primul război mondial. Ambele s-au tipărit într-o formă mai amplă în numerele (7—8) 1987 din „Revista de istorie”.

Folosind presa vremii și lucrările memorialistice Radu-Dan Vlad istoric principal, în intervenția sa *Nicolae Iorga și marile bătălii din vara anului 1917*, a evidențiat marea contribuție a ilustrului istoric la refacerea moralului armatei și populației civile după insuccesele militare din anul precedent, factor de maximă importanță în obținerea strălucitei victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz. În comunicare s-a schițat un interesant portret din acei ani al controversatului om politic care a fost Nicolae Iorga.

Nicolae Liu, cercetător științific principal a prezentat în continuare comunicarea *Oameni de cultură români și rezistența împotriva coteropitorilor în 1917* arătând că deși rolul principal în rezistența națională revine maselor o însemnată contribuție au avut-o și intelectuali patrioți în frunte cu prestigioși oameni de cultură.

În viața politică, în guvern și în parlament, în presă și propagandă, cu mijloacele specifice ale literaturii și artei, în activitatea sanitară și de ocrotire socială, oamenii de cultură au dovedit marel lor patriotism încadrându-se în uriașul efort național al rezistenței împotriva coteropitorilor germani. În final s-a insistat asupra prezentei unor oameni de știință și cultură în marile bătălii de pe frontul românesc precum și a contribuției la lupta de rezistență a intelectualilor din legunile de voluntari transilvăneni și bucovineni și asupra activității intelectualilor patrioți peste hotare în sprijinirea cauzei românești.

Comunicările din ziua de 8 iulie 1987 au pus în circuitul științific o serie de noutăți, rezultat al investigațiilor întreprinse de autori în arhive relevind auditoriului diverse laturi ale bogatei activități de cercetare din Institutul „Nicolae Iorga”: epigrafia medievală, heraldică, istoria naționalităților colocoitoare.

Pornind de la informațiile oferite de surse contemporane care arată că în anii 1412 și 1413, Chilia se afla în stăpânirea Moldovei, Virgul Ciociltan, cercetător științific în comunicarea *Semnificația geografică a expresiei „către părțile tătarești” din titlul lui Mircea cel Mare* consideră că titlatura lui Mircea nu a acoperit o realitate politică teritorială pe care ea o implică (stăpânirea pe ambele maluri ale Dunării pînă la vărsarea în Marea Neagră) „Părțile tătarești” corespunzând părții de sud-teritoriul dintre sud și Nistru (Bugeac).

În comunicarea *Contribuții la cercetarea instituțiilor feudale. Adunarea generală a secuilor* prezentată de Kinga Tudos istoric, și L. Demeny cercetător științific principal s-a făcut o primă încercare de a înfățișa evoluția adunării generale a secuilor în sec. XIV—XVII. Bazându-se și pe izvoarele selectate pentru volumele III și IV din noua serie a colecției *Diplomatariu secuiesc (Szekely Okleveltar)* autorii demonstrează că adunarea din expresia autonomiei secuiești s-a transformat într-o instituție feudală încadrată sistemului de instituții constituite pe bază de privilegiu. Corespunzător acestei transformări au evoluat și funcțiile ei care spre sfârșitul existenței ei

s-au limitat la atribuții judecătorești. Dacă pînă la începutul secolului al XVII-lea, cînd avem un ultim ecou al adunării generale a bărbaților purtători de arme instituția avea încă o bază socială largă (cu toate că adunările se întruneau doar incidental) după aceea s-a transformat într-o adunare a privilegiaților sau mai restrîns, a dregătorilor scaunelor secuiești.

Ileana Căzan-Neagu în comunicarea *Realități ideologice și socio-culturale reflectate în simbol heraldic. Abordări specifice spațiului românesc* demonstrează strînsa corelație între heraldică și ideologia medievală studiind raportul simbol-simbol heraldic. Ideia centrală se axează pe aportul conceptual al omului medieval a cărui gândire simbolică este o treaptă care face legătura între gândirea mitică și naționalismul de tip modern. Oprindu-se asupra simbolului calului și haurului comunicarea a relevat originile mitice ale unor însemne heraldice, funcția lor de semn distinctiv dar și de ce conferă, proclamă și consolidează virtuți morale și asigură invincibilitatea pe cîmpul de luptă.

În comunicarea *Repere istorice și realități sociale în ținutul Muscelului. Considerații pe marginea surselor epigrafice locale din sec. XVI—XVIII*, Constantin Bălan, cercetător științific principal a arătat că la o cercetare globală inscripțiile muscelene fac posibilă nu numai cunoașterea unor aspecte importante din istoria locală, ci și evidențierea acelor date necesare lărgirii cadrului informațional, corelarea acestora la problematica existenței zbuciumate a poporului nostru în Evul mediu.

Pe acest culoar de legături trainice cu Transilvania și de-a lungul cursurilor de apă — Rîul Doamnei și pînă la acela al Dîmboviței, care au favorizat evoluția neîntreruptă a numeroase așezări, vestigii și monumente dau expresia procesului complex al viețuirii populației de aici, structurile produse în sînul diferitelor clase și păături sociale — de la afirmarea din sec. al XVI-lea a puternicilor stăpînitori locali (de la Piscani, *Hirtești*, *Buceșenești-Lotași*, *Suslănești*, *Siliște*, *Retevoiești* ș.a.) și pînă la ascensiunea tot mai vizibilă din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea a locuitorilor din straturile active ale lumii orașelor și satelor Muscelului.

Slovele dăltuite odinioară în piatra de Albești constituie o mărturie de preț și pentru domnia lui Mihai Viteazul, figura marcantă a voievodului Unirii politice a românilor oferind urmașilor un valoros model.

Pe baza jurnalului lui Sir Henry Chauman, diplomat englez, jurnal recent publicat Andrei Busuioceanu, istoric, în comunicarea *Incidentul Tiles, o nouă ipoteză* arată că la baza acestui faimos incident diplomatic s-a aflat o comunicare a lui Armand Călinescu către Martha Bibescu care a transmis știrea despre „presuniile” germane subsecretarului de stat de la Ministerul Sănătății R. Bernays care la informat la rîndul său pe lordul Halifax care știa deci despre presiunile Reichului înainte de venirea lui Tilea la Foreign Office. Vansittard — arată autorul — a folosit știrea în acțiunile lui de torpilare a politicii de conciliere a guvernului britanic.

În ambele zile pe marginea comunicărilor susținute s-au purtat substanțiale discuții în cadrul cărora au luat cuvîntul: Dan Berindei, Florin Constantiniu, Nadia Manea, studentă, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Paul Oprescu, Stan Apostol, Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, Gheorghe Buzatu, Carol Vekov, Emil Lazea, Ileana Neagu.

Luînd cuvîntul în încheierea lucrărilor sesiunii prof. univ. Ștefan Ștefănescu a subliniat valoarea comunicărilor prezentate fapt ce demonstrează calitatea muncii de cercetare desfășurate în Institut. În istorie — s-a arătat în continuare — orice amănunt este important, activitatea în arhive și biblioteci aduce permanent în circuitul științific noi informații de valoare, aspect pus în evidență și de lucrările sesiunii științifice din acest an.

Mihai Opreșcu

A XIV-A EDIȚIE A SIMPOZIONULUI ANUAL AL MUZEULUI JUDEȚEAN IALOMIȚA DEDICAT ANIVERSĂRII A 110 ANI DE LA CUÇERIREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI

În zilele de 30—31 mai 1987, sub egida generoasă, de largă respirație patriotică a festivalului național „Cîntarea României” s-au desfășurat lucrările simpozionului anual al Muzeului județean Ialomița, ajuns la a XIV-a ediție.

Manifestarea, care a grupat activiști de partid și de stat, cadre didactice din învățămîntul superior și mediu, cadre de specialitate din institutele de cercetări științifice și rețeaua

muzeală, un numeros public, a fost dedicată aniversării a 110 ani de la cucerirea independenței de stat a României, 80 de ani de la marea răscoală a țărănilor din 1907 și a unui sfert de veac de la încheierea cooperativizării agriculturii.

Ședința plenară de deschidere a lucrărilor s-a desfășurat în amfiteatrul Direcției generale pentru agricultură, unde au prezentat cuvinte de salut din partea organelor locale de partid și de stat Dumitru Laurențiu, directorul cabinetului județean de partid, a organelor culturale locale (prof. Gheorghe Antonescu, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă), a instituției organizatoare (dr. Răzvan Ciucă, directorul Muzeului județean).

În continuare în ședința plenară au fost susținute comunicările: *Dava getică de la Piscu Crăsani — noi descoperiri arheologice, argumente ale devenirii noastre* de Nicolae Conovici, Institutul de arheologie București, Gheorghe Matei, Elena Rența, Virgil Nițulescu. Muzeul județean Ialomița; *Argumentul etnic în cultura populară (spiritualitatea Cimpiei Bărăganului)* de Vasile Vetișanu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București; *Terminologia agrară — argument al unității limbii române* de Nicolae Saramandu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București; *Cercetări științifice și realizări practice privind rolul și tehnica perdelelor de protecție a câmpului în Bărăgan de Ioan Lupu, membru al Academiei de științe agricole și silvice; Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României în contextul european de conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, Facultatea de istorie-filozofie, Universitatea din București.*

Cele peste 60 de comunicări prezentate în cadrul simpozionului au abordat o variată gamă de aspecte privind relația agricultură-silvicultură (secția I), probleme diverse referitoare la terminologia agrară (secția II-a), istoria agriculturii; relații instituții și ideologii agrare; etnologie rurală (secția a III-a).

În secția a IV-a, consacrată problemelor de arheologie-istorie, au fost prezentate următoarele comunicări: *Probleme ale paleoliticului din Cimpia Română și Dobrogea* de Emilian Alexandrescu, Muzeul județean Giurgiu; *Unele date cu privire la uneltele agricole în epoca neolitică în sudul României* de Eugen Comșa, Institutul de arheologie, București; *Ceramica bolintineană de la Piscu Crăsani* de Marian Neagu, Muzeul județean Călărași; *Cercetările arheologice din așezarea eponimă a culturii Costogeni* de Marian Neagu, Muzeul județean Călărași; *Dan Nanu Basarab, Muzeul județean Galați; Așezarea getică din secolele IV—III î.e.n. de la Grădiștea-Stelnică (jud. Ialomița)* de Matei Gheorghe, Muzeul județean Ialomița, Ion Munteanu, depoul CFR Fetești; *Podoabele descoperite la Orașul de Floci (jud. Ialomița)* de Anca Păunescu, Muzeul de istorie al R.S.R. București, *Cîteva piese inedite de la Orașul de Floci (jud. Ialomița)* de Tudor Papasima, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța (secția Medgidia); *Colecția de monede „Gherontian”* de Virgil Nițulescu, Elena Rența, Muzeul județean Ialomița; *Broșteni. File de cronică de Mioara Ordeanu (Com. de cultură și ed. socialistă Alba); Noi mărturii externe despre revoluția condusă de Tudor Vladimirescu* de Marian Stroia, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.

În cadrul aceleiași manifestări, în ziua de 30 mai 1987 numeroși participanți la simpozion au luat parte la simpoziunea desfășurată sub genericul „Memoria pămîntului românesc”. Ținute în cîteva din localitățile județului (Fetești, Urziceni, Tândărei, Vlădeni, Munteni-Buzău, Căzănești, Scînteia, Gh. Doja) ele s-au constituit într-o fecundă și rodnică întîlnire cu oamenii muncii din localitățile amintite, în spiritul cultivării respectului și prețuirii pentru valorile perene ale trecutului patriei — așa cum ne recomandă cu căldură în cuvîntările sale secretarul general al Partidului Comunist Român tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Marian Stroia

EXPOZIȚIE OMAGIALĂ CONSACRATĂ ROLULUI ȚĂRĂNIMI ÎN ISTORIE

Cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii și a 80 de ani de la marea răscoală a țărănilor din 1907, la Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România a fost deschisă o interesantă Expoziție foto-documentară „Țărănimea forță socială revoluționară în lupta poporului român pentru libertate, unitate națională și progres social, pentru edificarea socialismului în România; „Epoca Nicolae Ceaușescu” — epoca celor mai grandioase împliniri socialiste din munca și viața țărănimii, a întregului popor”, în care, prin intermediul documentelor, al imaginilor fotografice, al unor obiecte tridimensionale avem posibilitatea să cunoaștem importante aspecte din viața și lupta țărănimii române de-a lungul veacurilor pînă în prezent. În primele imagini grupate sub titlul „Țărănimea făuritoare a bunurilor materiale și

puritate' se atestă vechimea și existența în spațiul carpto-danubiano-pontic a unei puternice civilizații, a materiilor prime necesare realizării uneltelor, armelor, podobeilor, fiind expuse fotografii înfățișând vase de ceramică, reproduceri după monumentul de la Adamclisi, iar într-o vitrină unelte agricole de la Bratei, județul Sibiu, din secolele XII—XIII. Cercetările arheologice efectuate în complexul daco-roman de la Bratei (sec. IV—V e. n.) ne demonstrează continuitatea populației autohtone pe aceste meleaguri. Într-o vastă secvență „Țărănimea forță socială revoluționară în lupta poporului român pentru libertate, unitate națională și progres social“ sînt marcate evenimente legate de principalele aspecte ale dezvoltării țărănimii în evul mediu și epoca modernă cu imagini concludente, sugestive despre rolul țărănimii ca forță socială de bază a luptei pentru libertate socială și națională, pentru neatințare și unitate națională. Sînt evocate marile revolte și răcoale țărănești, puternica revoluție țărănească de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan de la 1784. Un spațiu amplu dedicat exponatelor cę reflectă „Marea răcoală țărănească din 1907“, a întinderii acesteia și ecoul ei în lumea timpului. În continuare sub titlurile: „Lupta țărănimii pentru apărarea pămîntului strămoșesc 1916—1918“, „Contribuția țărănimii la făurirea statului național unitar român“ și „Țărănimea în condițiile consolidării statului național unitar român“ sînt prezentate documente, imagini, materiale despre participarea României la primul război mondial în 1916—1918, eroismul românilor în apărarea patriei în marile bătălii de la Mărășești și Mărăști, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile romănești ce au culminat cu Marea Adunare Populară de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 care a consfințit făurirea statului național unitar român, reformele înfăptuite după 1918 dintre care semnalăm Legea pentru reforma agrară adoptată în anul 1921, în baza căreia au fost expropriate peste 6 milioane hectare de pămînt, Constituția României din anul 1923 care prevede egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor țării în fața legii, fără deosebire de naționalitate, de limbă sau religie. Alte exponate se referă la ilustrarea temelor „Problema agrară în teoria și practica P.C.R. în perioada interbelică“, „Țărănimea în lupta contra fascismului“, „23 August 1944. Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă“, În subcapitolul „Consolidarea alianței muncitorești-țărănești“ sînt expuse documente de epocă privitoare la înfăptuirea Reformei agrare din anul 1945, o interesantă lozincă a P. C. R. cu textul: „Muncitori! ajutați pe țărani, ajutați întreg poporul!“ prin care muncitorii erau mobilizați să sprijine noile eforturi ale țărănimii în organizarea vieții sale, în repararea uneltelor agricole, sub semnul închegării tot mai puternice a alianței muncitorești-țărănești. În secvența „Organizarea socialistă a agriculturii — necesitatea istorică a făuririi socialismului“ sînt expuse fotografii și documente de la constituirea primelor cooperative agricole de producție în țara noastră. Deosebit de realizat este momentul referitor la „Încheierea cooperativizării agriculturii — 1962“ care cuprinde interesante imagini fotografice, documente, grafice privind realizarea și însemnătatea înfăptuirii revoluției în agricultură romănească.

Sub genericul „Epoca Nicolae Ceaușescu“ — epoca de aur a României socialiste, înfăptuirea noii revoluții agrare, sînt cuprinse documente, fotografii, grafice de sinteză despre lucrările Congresului al IX-lea al P. C. R. — eveniment crucial în istoria țării, despre făurirea unei puternice baze tehnico-materiale a agriculturii, structura ei, tabele cu principalii indicatori ai dezvoltării economice a României în perioada anilor 1950—1965—1985. De o mare atenție se bucură și temele „Știința factor determinant al progresului societății“. „Sporirea producției de cereale — obiectiv prioritar al agriculturii romănești“. În vitrine sînt expuse brevete de „Erou al Noii Revoluții Agrare“, ale ordinului „Meritul Agricol“, Decretul privind instituirea titlului de „Erou al Noii Revoluții Agrare“ din Republica Socialistă România, tabele cu unitățile agricole cooperatiste distinse cu titlul de „Erou al Noii Revoluții Agrare“ medalii și plachete. În secvența „Construim socialismul cu poporul pentru popor“, în care sînt sintetizate principalele realizări ale societății socialiste multilateral dezvoltate, întâlniri ale conducătorilor de partid și de stat cu oamenii muncii, vizite de lucru în unități industriale, agricole, de știință și învățămînt, este inclusă tema „Înflorirea și dezvoltarea multilaterală a satului romănesc în „Epoca Nicolae Ceaușescu“, cu imagini elocvente ale dezvoltării satului romănesc contemporan, ale noi civilizații, participări la marile manifestări din cadrul Festivalului muncii și creației „Cîntarea României“, la concursurile organizate în cadrul „Daciadei“, la acțiuni social-obștești. Ultima secvență a expoziției „Perspectivele dezvoltării agriculturii în cincinalul 1986—1990“, subliniază principalele sarcini și obiective ale noi revoluții agrare în România, transformările calitative din agricultură, contribuția acesteia la amplul proces de dezvoltare a unei economii naționale moderne. Expunerea unor vitrine cu opere ale tovarășului Nicolae Ceaușescu și lucrări ale tovarășei Elena Ceaușescu, ale unor machete, obiecte, utilaje agricole, întregeste suita de exponate, bogatul conținut de idei al acestei interesante expoziții omagiale, dedicată unor evenimente de maximă însemnătate în evoluția materială, socială și spirituală a țărănimii romăne.

Gelcu Maksutovici

A intrat în tradiția institutelor de cercetare cu profil istoric ca, paralel cu studiile analitice asupra unor teme tratate tot mai detaliat, să treacă și la elaborarea unor sinteze menite a înmănușia strădanii ce s-au desfășurat, nu o dată, de-a lungul mai multor ani.

Istoriografia noastră este azi în măsură să dea marile sinteze, atât de necesare, care să ofere imaginea deplină a capacităților ei creatoare.

Sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, a Academiei de Științe Agricole și Silvicultură și a Institutului de istorie „N. Iorga” urmează să se realizeze o amplă sinteză consacrată agriculturii. *Este prima mare lucrare din istoriografia românească* ce-și propune să reconstituie fresca amplă a acestei străvechi indeletniciri.

Cercetători de la Institutul de Arheologie din București, Academia de Științe Agricole și Silvicultură, Institutul de Economie Agrară, Institutul Central de Economie și Facultatea de istorie alături de colegii lor de la institutul „N. Iorga”, vor colabora la întocmirea lucrării ce se dorește nu numai o primă sinteză dar, în același timp, și o deschidere spre un întreg program de noi direcții de investigație în domeniul istoriei agrare.

La 15 iunie 1987, la sediul Institutului „N. Iorga” a avut loc o masă rotundă la care au participat specialiști din institutele menționate. În cursul discuțiilor s-a arătat că această lucrare va fi realizată în două volume. Un prim volum cuprinde perioada de la începutul societății omenești până în mijlocul veacului al XIX-lea. Volumul următor tratează profunde transformări care au avut loc în agricultura românească de la mijlocul secolului al XIX-lea și până în zilele noastre.

Totodată, pornindu-se de la un proiect de sumar s-a stăruit asupra problemelor ce trezesc uie abordate, ca și a terminologiei ce urmează a fi folosită. S-a relevat că se va pune accentul pe cadrul geografic, climă și sol, culturi, tehnici agricole, ameliorarea soiurilor și a raselor, instruirea și calificare producătorilor, dar, nu mai puțin, și pe relațiile de producție, structurile sociale, teoriile și reformele agrare, etc. Se are în vedere în primul rând, alcătuirea unei lucrări unitare, la nivelul întregii țări. De asemenea, se preconizează o tratare comparativă cu situațiile existente în alte țări europene.

În cursul schimbului de păreri au fost apreciate simpoziunile de istorie agrară, devenite tradiționale, și care se bucură de o largă audiență în rândul specialiștilor. S-a propus ca orientarea tematică a acestor simpoziune să fie în concordanță cu tematica lucrării avută în vedere,

S-a desprins concluzia că numai conjugarea și coordonarea perfectă a eforturilor depuse de arheologi, istorici, agronomi și economiști vor putea duce la împlinirea deplină și într-o formă de aleasă ținută științifică a sintezei propuse.

Jolanda Țigăliu

CARTEA ROMĂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CONSTANTIN PREDĂ, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprincenata*, Edit. Academiei, București, 1986, 200 p.

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în bazinul inferior al Oltului, au pus în valoare numeroase vestigii, deosebit de interesante ale geto-dacilor. Un loc central revine davei getice de la Sprincenata, județul Olt, care constituie obiectul principal al lucrării *Geto-dacii din bazinul inferior Dava de la Sprincenata* aparținând arheologului Constantin Preda în colaborare cu Mihai Butoi.

Lucrarea este structurată pe patru capitole mari. Primul capitol îl constituie „Dava getică de la Sprincenata”. În scurtul istoric sint prezentate datele pedoclimatice ce au favorizat dezvoltarea vieții omenești în zona comunei Sprincenata situată la 50 km spre sud de Slatina, pe partea stângă a văii Oltului. Din antichitate și pînă astăzi acest teren a fost unul dintre cele mai propice pentru agricultură și creșterea vitelor, pentru practicarea vinătorii, procurarea și prelucrarea lemnului. Toate satele comunei Sprincenata se înșiră continuu, pe o distanță de circa 2 km., de-a lungul terasei Oltului. În dreptul fostului sat „Gilmee” în partea lui de sud, impresionează un pînten de teren care s-a desprins din terasă printr-o viroagă naturală. Are o formă ovală și este înconjurat, pe toate laturile, cu excepția părții de este, de pereți foarte înclinați, greu accesibili. Din acest punct, vizibilitatea văii Oltului permitea o supraveghere aproape perfectă. O asemenea poziție oferă condițiile ideale ca loc de stabilire a unei așezări antice în general și a unei dave geto-dacice în special.

În continuarea capitolului ne este prezentată dava geto-dacică de la Sprincenata. Așa cum se specifică la începutul monografiei în partea de est, unde se făcea legătura cu restul terasei, s-a creat o viroagă naturală, cu o deschidere la suprafață, variind între 40—50 m. Aceasta a fost apoi adîncită de locuitorii așezării, transformînd-o în șanț de apărare pe o înălțime care măsoară astăzi 1,90 m. Între fundul șanțului și culmea valului este o diferență de nivel de aproape 9 m. Cu un asemenea sistem de apărare și cu pantele înalte și foarte înclinate așezarea se prezintă ca una dintre cele mai bine apărate dave. Aceasta se înscrie, fără nici o îndoială, printre așezările geto-dacice cu cea mai sigură poziție defensivă. La condițiile prielnice de apărare se adaugă poziția dominantă a acesteia. Suprafața relativ mică de locuit a promotoriului a fost suplinită de condițiile cu totul speciale de apărare.

Săpăturile efectuate în perioada 1976—1983 s-au soldat cu săparea a 20 de secțiuni. S-a ajuns la concluzia că suprafața așezării este oarecum redusă, 1.110m. lungime și 20—30 m. lățime, dar cu o locuire foarte intensă. Așa se explică de ce depunerile de cultură ajung să măsoare pînă la 2 m. grosime. Urmele de locuire încep de la poala interioară a valului de pămînt (a doua jumătate a sec. al II-lea), iar pe măsură ce depunerile de cultură sporesc, ajung în ultima fază de locuire (nivelul IV aparținînd mijlocului sec. I e. n. n.) la nivelul superior al valului, încît astăzi nu se mai observă nici o diferență de nivel în interiorul așezării.

În cursul săpăturilor efectuate au fost sesizate urme de locuințe care permit stabilirea tipului lor și doar în unele cazuri oferă date asupra formei și dimensiunilor acestora. S-a putut astfel stabili că geto-dacii de la Sprincenata au utilizat deopotrivă atît locuințele de suprafață, cît și bordeiele. Pe baza cercetărilor întreprinse s-a stabilit că *locuințele de suprafață* de la Sprincenata erau construite în genul tipului, tradițional binecunoscut, dintr-un schelet din pari și cu împletituri de nuiele peste care s-a aplicat o lipitură de chirpici. Dată fiind lipsa de indicii mai complete nu a fost posibilă o estimare asupra frecvenței și numărului de locuințe de suprafață. Ceea ce ar constitui indicii, oarecum demne de luat în considerație, în această direcție ar fi vetrele descoperite. Pornind de la legătura ce trebuie să existe între vetre și locuințe și faptul că locuințele de suprafață apar în toate nivelurile de locuire, autorul face precizarea că nu trebuie să se considere ea reală o identitate numerică între vetre (25) și locuințele de suprafață.

Al doilea tip de locuințe este reprezentat de *bordeie*. Ca și în cazul locuințelor, nici despre bordeie nu s-a dispus de suficiente date și observații menite să ofere detalii asupra dimensiunilor, formei etc.

În așezarea getică de la Sprincenata, ca și în celelalte dave de același tip, cunoscute și cercetate, s-au descoperit numeroase gropi, care se deosebesc total prin forma, dimensiunile și destinația lor de cele care sint considerate bordeie. În privința destinației, dacă nu în toate ca-

zurile, în majoritatea lor, sînt considerate gropi de provizii (cereale), care, după folosire au fost umplute cu tot felul de reziduri. Cercetătorul este de părere că nu se poate vorbi despre gropi rituale, deși unele, în care s-au găsit vase întregi, unele așezate cu oarecare grijă ar fi putut avea și oastfel de destinație.

O descoperire cu totul inedită o constituie un mormînt de înhumație apărut în plin centru al așezării. Aceasta constă mai înfii dintr-o groapă surprinsă la adîncimea de 1,90 m. de formă rectangulară neregulată, extinsă în semicerc, spre vest, pînă la adîncimea de 3 m. În pămîntul din interiorul gropii s-au găsit cîteva fragmente ceramice dacice, iar către fundul gropii un radius și cîteva falange dintr-un schelet uman de adolescent. Partea de jos a gropii, respectiv de la prag, a fost special amenajată ca o cameră funerară, fiind prevăzută ca un acoperiș de lemn. Aceasta constă în patru pari fixați aproape de cele patru colțuri ale gropii, pe care se sprijineau grinzii laterale și transversale, acestora revenindu-le probabil, rolul de susținători ai întregului acoperiș. Pe fundul gropii s-a descoperit, păstrîndu-și încă forma inițială, un coșciug constînd din scobirea unei jumătăți de trunchi de copac, asemănător unei albi mari, mai înguste către sud, acolo unde se aflau picioarele (0,25 m) și mai lată către nord, în regiunea trupului și a capului (0,50 m). Deși mormîntul este lipsit de inventar, descoperirea ca atare se dovedește a fi unică pînă în prezent în toată lumea geto-dacică. Ineditul acestei descoperiri constă în primul rînd în tipul de mormînt, cu groapă în trepte și cu amenajarea ei specială cu acoperiș de lemn a camerei funerare, precum și în tipul de coșciug, constînd din trunchi de copac scobit. În al doilea rînd apare ca nou faptul că un asemenea mormînt s-a săpat chiar în centrul așezării. Cercetătorul este de părere că ar aparține unui cetățean de vază a așezării. Rămîne greu de explicat dispariția inventariului și a scheletului. Constantin Preda nu este de acord cu ipoteza unei eventuale prădări a acestuia. În acest caz — se afirmă — ar fi fost firesc să rămîna pe loc scheletul răvășit. Ca și în celelalte așezări geto-dacice cercetate pînă în prezent și în dava de la Sprincenata s-au descoperit o mare varietate de materiale arheologice. Locul principal în rîndul acestuia îl ocupă *ceramica*. Aceasta se evidențiază prin numărul, varietatea și frecvența ei destul de mare atît în cadrul general al așezării, cît și în cuprinsul fiecărui strat de cultură în parte. Sînt prezente cele două mari categorii și principalele tipuri ceramice locale specifice epocii „clasice” ale civilizației geto-dacice, la care se adaugă și unele tipuri de vase de import din epoca elenistică trzie. Din prima categorie aceea a ceramicii lucrate cu mina, se înfîltesc toate tipurile reprezentative: vase mari de tip „sac” sau „borcan”, ceașca „dacică” (cătuia), cană, castron, strachină, fructieră, capace de vase. În ceea ce privește ceașca deoarece autorul monografiei nu împărtășește recenta ipoteză emisă cum că asemenea tipuri de cești, care se aseamnă cu țestul actual, ar fi fost utilizate la coptul pîinii în scop ritual. Printre produsele ceramice lucrate cu mina se numără și o cupă de tip „megarian”. Aceasta se remarcă prin decorul în relief cu măști umane, volute, rozete. Piesa este unică prin motivele decorative și combinația acestora, ca și prin tehnica de lucru. A doua mare categorie ceramică din dava de la Sprincenata o formează, vasele lucrate la roată. Tipul de vas cel mai frecvent, dar și cel mai caracteristic îl reprezintă fructiera cu picior înalt. Găsim însă alături de aceasta: cănille și ulcioarele, străchinele, castroanele, vasele de tip „bol”, vasele de provizii, cîteva exemplare de tip Kautharos, cruzete etc. Alături de ceramică, uneltele și obiectele de metal, piatră, os și lut reprezintă o doua mare categorie de descoperiri din așezarea de la Sprincenata. Se pot enumera: topoare de fier, cosoare de tip sica, cuțite, fier de plug, pinteni, de fier, zale, cuie, aplici. Fibulele ocupă un loc aparte. Cele mai multe sînt fibule de argint și de bronz de tip „linguriță”. Un al doilea tip de fibulă este reprezentat de un exemplar încadrat în tipul „puternic profilat”. S-au mai descoperit o variantă a tipului „Aucissa” o fibulă de tip „omega”. În pofida numărului lor relativ restrîns, în raport cu amploarea săpăturilor, fibulele sînt revelatoare pentru cronologie. Cu excepția fibulei de tip „linguriță”, databilă către sfîrșitul sec. I î. e. n. și la începutul secolului următor, celelalte exemplare ating aproximativ mijlocul sec. I e. n. Obiectele de prodoabă sînt reprezentate doar de 2 piese: inele și brățări. Ambele sînt din argint și fac parte din seria binecunoscută a podoabelor geto-dacice, de la începutul sec. I e. n.

Din rîndul uneltelor și obiectelor de piatră, os și lut putem menționa pietre de rîșniță fusaiole, greutate de lut, greutate pentru plase de pescuit, clopoțel, sule din os de pasăre, spatule din os etc. O ultimă categorie, în cadrul descoperirilor făcute la Sprincenata, o constituie monedele. Ele se prezintă în felul următor: o monedă de bronz, omisă de orașul Histria (sec. II î. e. n.) o monedă getică de argint de tip Ipotești-Răcoasa (începutul sec. I î. e. n.), un mic tezaur compus din 16 denari romani republicani și doi imperiali (110—16 î. e. n.) și un as al lui Augustus contramarcant în timpul lui Clăudius. Rezultatele săpăturilor indică că ocupația principală a locuitorilor din dava de la Sprincenata a fost agricultura, urmată de creșterea animalelor și de vînătoare, alături de olărit, tors, țesut, prelucrarea metalelor. Dovezile referitoare la prelucrarea metalelor sînt deocamdată neconcludente. Indicii sînt doar în direcția prelucrării fierului. În sprijinul acestei ipoteze venind o serie de bucăți de zgură și cîteva cruzete descoperite în cadrul așezării, respectiv în straturile de cultură.

Cel de a-1 II capitol al lucrării tratează „*Cetatea*” *getică de la Mărgăritești*. La o depărtare de 7 km. spre sud de Balș, pe teritoriul comunei Mărgăritești, terasa dreaptă a Oltețului domină prin înălțimea sa întreaga vale a râului. Datorită poziției și condițiilor strategice cu totul deosebite pe care le prezintă pînțenul de terasă, aici își va fi găsit adăpost o importantă comunitate getică de pe valea Oltețului inferior. Pentru ca terenul ales să prezinte o securitate sporită, membrii comunității aflate în împrejurimi au desprins complet acest pînțen de restul terasei, prin săparea, în partea de V și N-V, a unui șanț, dublat de un val de pămînt. Săpăturile efectuate au stabilit că promotoriul întărit de la Mărgăritești n-a fost locuit. Urmele de cultură de pe panta valului, în raport cu suprafața foarte mare a promotoriului nu indică o locuire proprie-zisă, organizată, ci doar o prezență umană și o anumită întrebuințare dată acestui bot de terasă întărit și bine apărat. Se trage concluzia că aici a fost amenajat un important centru de refugiu în cazuri de primejdie. Judecînd după întinderea mare a suprafeței situate în spatele fortificației, aici trebuie să-și fi găsit adăpost nu numai populația din împrejurimi, ci și turmele și circulele acesteia. Întrebuințarea în acest scop a unui astfel de centru pare să fi fost destul de îndelungată, ea se poate cifra, după cum arată urmele de cultură de pe panta valului, la aproximativ trei secole. „*Cetatea*” de la Mărgăritești nu este o apariție singulară și izolată. Asemenea centre întărite, care servesc ca locuri de refugiu, se întîlnesc relativ frecvent în lumea geto-dacică și în mod special în Olenia. Dintre descoperirile arheologice se pot aminti: vase lucrate cu mîna, chiar ceramică de proveniență grecească, obiecte de metal, sticlă, o monedă getică de argint de tip Aninoasa și cîteva de bronz emisiuni ale regelui mecedonean Filip al II-lea. Tot în cursul cercetărilor s-a descoperit și un mormînt de incinerare constînd dintr-o urnă cu oase calcinate în interior.

În ultima parte a lucrării sînt prezentate în ordine alfabetică alte așezări, situate de asemenea în baziinul inferior al Oltului, dar care nu au devenit încă obiectul unor săpături sistematice. Ele au identificate pe baza unor cercetări de suprafață sau a unor descoperiri întîmplătoare. Din datele existente reiese să aproape toate aceste așezări nu au fost prevăzute cu întărituri tipice daciae-lor geto-dacice, constînd din șanț și val de pămînt. În ultimul capitol, sînt formulate concluzii de ordin general, pe plan arheologic și istoric. Ca urmare a cercetărilor întreprinse la Sprincenata și Mărgăritești, iar mai recent la Milcov și Pleașov, baziinul Oltului inferior se dovedește tot altfel de intens locuit de geto-daci, ca și celelalte văi ale principalelor râuri din Dacia. Terasa stîngă a Oltului, ca și valea principalului său afluent, Oltețul, au constituit locuri dintre cele mai prielnice, sub toate aspectele pentru stabilirea de așezări omenești și de dezvoltare a comunităților geto-dacice. Promotoriile cu pante mult înclinate și înalte au fost preferate cu predilecție. Amenajarea și întărirea lor cu șanțuri și valuri de apărare au dat un plus de valoare strategică acestor puncte, care au devenit treptat adevărate centre politice și economice, în jurul cărora gravita o densă populație organizată în triburi și uniuni de triburi. Elementele comune ale tuturor acestor „*cetăți*” indică un anumit stadiu de dezvoltare a societății geto-dacice și o extrem de importantă dovadă a caracterului unitar al principalelor trăsături ale culturii geto-dace. Sistemul de apărare, cu șanț și val de pămînt, alegerea unui bot de terasă ca punct de stabilire a unui astfel de centru și intensitatea locuirii plasează așezarea de la Sprincenata în rîndul principalelor dave din Dacia, preromană. Dava de la Sprincenata a fost, așa cum rezultă din prezentarea descoperirilor și a rezultatelor săpăturilor în general, centrul economic, politic și probabil și religios al geților de pe stînga Oltului inferior. Chiar dacă aceasta nu are o prea mare întindere, a cunoscut în schimb o intensă locuire, dovedită de depunerile materiale, care ajung aici pînă la înălțimea de 2 m. Acest gen de aglomerare este tipic daciae-lor geto-dacice, considerate de regulă centre unional tribale sub raport economic, politic și religios. Aici trebuie să-și fi avut reședința șeful unei mari comunități getice, poate conducătorul unei uniuni de triburi.

Nu sînt încă dovezi concrete în ceea ce privește și caracterul de centru religios pentru dava de la Sprincenata, dar el este de presupus. În legătură cu funcțiile multiple și caracterul unui astfel de așezări întărite și bogat locuite, trebuie reamintit că termenul de dava apare în izvoarele antice în rîndul centrelor evaluate cu un pronunțat caracter cvasiurban. Cercetătorul Constantin Preda îmbrățișează această viziune nouă asupra așezărilor geto-dace.

Comunitatea getică de la Sprincenata a stabilit și întreținut relații de schimb nu numai cu formațiunile politice vecine, ci și cu lumea greco-romană din regiunea Dunării de jos. Pe seama acestor raporturi trebuie pușe resturile ceramice elenistice tîrzii și romane, monedele histriene, republicane romane și imperiale.

Așezarea de la Sprincenata își încetează existența în prima jumătate a secolului I e.n. După cîte se pare dispariția ei nu are nici o legătură cu acțiunea lui Aelius Catus. Se pare că instalarea puterii romane la Dunăre, începînd cu Augustus și amenințările acestuia ar fi putut să determine pe locuitorii de la Sprincenata să fi părăsit așezarea și să se fi retras spre nord spre zona colinară și chiar dincolo de Carpați. Cînd poate fi plasat acest moment este greu de fixat exact.

Descoperirile făcute pînă în prezent pe cursul inferior al Oltului — Mărgăritești, Morunglav, Milcov, Sprincenata, Pleașov etc. se înscriu, în totalitatea lor, ca o contribuție la lărgirea sferci și la adîncirea cunoștințelor noastre despre istoria și civilizația geto-dacilor dinainte de cucerirea romană.

Gabriela Vasilescu

* * *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V (1640—1644), București, 1985, 866 p., întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vătafu-Găitan.

Volumul, pe care îl prezentăm aci, cuprinde așadar, o perioadă de cinci ani din domnia lui Matei Basarab și ne apare ca o secțiune transversală nu numai în evoluția Cancelariei domnești, dar și a prefacerilor din sfera relațiilor agrare. Ne interesează în primul rînd situația limbii române. Care este raportul numeric dintre actele redactate în limba română și cele în slavonă, considerată multă vreme limbă oficială a cancelarilor domnești? În realitate, s-a desfășurat o luptă surdă, din care româna a ieșit, cum era și firesc, învingătoare. Ne aflăm spre sfîrșitul primei jumătăți a sec. al XVII-lea. O simplă comparație cu situația din perioada anterioară (1633—1639), care face obiectul vol. IV, confirmă faptul că româna cucerește poziții noi și începe să cîștige în cursivitate. Dacă între 1633 și 1639 s-au redactat 885 acte¹ românești și 286 slavone²; în cursul celor 5 ani următori, numărul celor dintii s-a ridicat la 930. Adăugînd la aceste cifre, sub beneficiu de inventar, și copiile care, în majoritatea lor, sînt scoase după originac românești, obținem, pentru perioada precedentă de 7 ani, 1.147 acte; iar în cursul celor cinci ani (1640—1644) numărul lor a sporit pînă la 1.176 (930 + 246). În schimb, actele slavone se împuținează între aceste două perioade în mod simțitor, de la 286 la 169. Sporul e, în mod evident, în favoarea limbii noastre.

Pentru progresul limbii române, pe noi ne interesează în aceeași măsură, atît actele redactate în limba română în afară, cît și cele dinăuntrul Cancelariei domnești. Volumul de față cuprinde numeroase acte încheiate pe marginea unor litigii dezbătute în fața divanului. Așadar limba română concurează cu slavona în condiții egale. În această situație sîntem îndreptățiți să căutăm explicația faptului, că limba noastră își sporește continuu volumul, prejudiciind astfel situația slavonei. Aici intervine o suită de factori, despre care ne vom ocupa pe larg în altă parte³. Deocamdată, consemnăm fenomenul social, a cărui semnificație nu scapă nimănui. Datorită prefacerilor din sinul societății românești se înmulțesc litigiile și se amplifică spețele de judecată din sfera relațiilor agrare. În urma acestui fapt, agenda Cancelariei e tot mai încărcată de probleme, care se cer a fi soluționate. Față de această situație, domnul încearcă o desopvărare a Cancelariei, lăsînd în competența boierilor și dregătorilor judecarea unor pricini de mai mică importanță și care nu necesită prezența domnului în completul de judecată. Procesul e mai vechi și el începe încă din vremea lui Mihai Viteazul⁴. În atari împrejurări și pe această cale, limba română ia loc în sfîrșit, alături de slavonă, în cancelaria domnească.

Actele scrise în afara Cancelariei, se înțelege în limba română, aveau putere de lege însă față de hrisoavele și actele redactate după tipicul formularului diplomatic, reprezintă un stadiu mai înaintat în formarea limbii române, precum și o eficiență degajare a Agendei de judecată. Astfel spre mijlocul sec. al XVII-lea se ajunge la o adevărată *democratizare a cancelariei domnești*. O sumedenie de litigii sînt soluționate de boieri și dregători pe temeiul răvașelor domnești. Un exemplu concludent de desopvărare a cancelariei domnești ne oferă fiica lui Stanciu vornic, care vinde ocine în valoarea de 25 000 bani, de față fiind 24 boieri mari, în afara Cancelariei⁵.

Volumul mai cuprinde și o categorie de zapise sau înscrisuri marginale față de activitatea judiciară a Cancelariei domnești în care e vorba de simple vinzări-cumpărări între două părți. Astfel de acte au un caracter local și uneori în afară de marteri, nu conțin nici un fel de investitură sau element probatoriu.

Concomitent, se produce și o vădită *simplificare procedurală*. Dregătorii judecă astfel de pricini fără ceremonial și redactează actul fără a mai respecta pozițiile formularului diplomatic. Asistăm, așadar, la o *adevărată pulverizare a acestuia*, tocmai spre a se ajunge, în mod nedeliberat, la o fază mai înaintată și mai puțin formalistă.

Însă, în același timp, justiția domnească din vremea lui Matei Basarab continuă practica unor instituții și proiectări juridice, consacrate de tradiție.

Partea sau părțile interesate solicită domnului, chiar de la început, potrivit situației lor sociale și rangului ierarhic sau mănăstiresc, un număr de boieri care variază între 6, 12, 24. Se poate recurge la această probă și în timpul desfășurării acțiunii de judecată. Instituția

boierilor hotarnici, tocmelnici, buni și bătrini, judecători, marlari și jurători e foarte activă în perioada domniei lui Matei Basarab. Însăși doamna Elina apelează la 12 boieri să-i „împietrească” sau să-i „alceagă” ocina la Vițichești⁹ sau achiziționează ocine în sus-numitul sat⁷. Altădată, doamna Elina cumpără o ocină, pe care o dăruiește mr-ii. Slătioara⁸, așa după cum și domnul achiziționează o moșie la Căzănești, pentru 13.000 de aspri și o plăscă de grana, ca s-o dăruiască mr-ii. Căldărușani.⁹

Numai că această practică e destul de labilă. Actele ne informează că sa luat chiar patru, șapte sau opt boieri, jurători sau megieși adevărați. La un moment dat, domnul acordă împričinaților în divan, șapte jurători (9 VII 1642) sau chiar trei (21 I 1644). Credem că proce-deul rămâne de fiecare dată la aprecierea domnului sau completului de judecată. De asemenea, se apelează și la bătrânii satului ca să depună mărturie, cum e cazul lui Radul Țoche din Cimpulung¹⁰, în vîrstă de 100 de ani, sau Badea cel bătrîn din Vițichești¹¹.

Cu toate acestea, slavona încă își menține caracterul de sacralitate. De obicei, e folosită la redactarea *hrisoavelor*, care se bucură de un statut aparte în contextul celorlalte acte de cancelar. Confectionarea unui astfel de act pe pergament, cu respectarea tuturor pozițiilor din forinularul diplomatic, însoțit uneori și de coloristica artei miniaturate, conferă actului un caracter de solemnitate. Se înțelege, că nu oricine își putea permite luxul de a obține un hrisov, fiindcă redactarea lui, ca și întreaga procedură a actelor presupunea plata unei anumite taxe.

Pornind de la portretul, deosebit de generos, pe care cronicarul îl face voievodului muntean... „om fericit peste toate domniile acelei țări, nemîndru, drept, om de țară, harnic la războaie, așa nelnfricat și nespăimat cît poți să-l asemeni cu mari ostași ai lumii”¹², — ori-cine ar fi îndemnat să creadă că „domnul își iubea supușii și aceștia îl iubeau pre el” — cum afirmă altă cronică românească. Însă, țara era fisurată de „nevoi” și „năpăști”, ca și de prezen-ța unor străini hrăpăreți, a căror lăcomie a lăsat urme adînci în structura social-economică a țării. Din cauza unei fiscalități excesive, oamenii își părăsesc așezările și „lăsînd ocinele pustii și dajdia împărătească și birul domnesc neplătît, fug peste plai în țara ungurească sau peste Dunăre, la Nicopole (12 VII 1643) în împărăția turcească”.

În urma reformei fiscale din 1634—35 s-a introdus și așa-zisa „dare a talerului”, care a avut consecințe dezastruoase. Satul, comunitatea, era obligată să plătească birul și talerul, pentru cei „risipiți” sau „fugiți” aiurea. Era ceva asemănător cu sancțiunea „deșugubinei” cu deosebire că plata se făcea în bani, iar nu în natură. În 1653 a fost abrogată această măsură.

Există în acest volum un act care atestă, fără putință de tăgadă, existența ultimei trepte umane a *rumâniei*: Negustorii Rustea și Ilia, care urmau să lichideze o parte din bunurile lui Freda spătarul, care fugise peste munți de teama decapitării, îl înștiințează la Brașov, că pe niște „rumâni” nu vrea să-i cumpere nimeni. Ei deveniseră de drept niște lucruri ale nimă-nui. Fiecare dintre ei era deci un „res nullius” (15 IV 1641 și 22 V 1641).

Neascultarea și neîndeplinirea obligațiilor care reveneau „rumânilor” erau pedepsite cu asprime: unora care nu prestau serviciile față de mănăstire, domnul ține să le amintească : „să știți că vă voi tăia domnia mea limbile, tocmai de unde se țin, să nu vi se pară nimic de glumă (4 VI 1643), iar cei ce vor soarni pire să fie de gloabă și să i se taie limba” (30 X 1643) În sfîrșit, altora care au sărit asupra guvernului le trimite acest avertisment: „au nu știți că vă voi purta tot despuiați prin țîrg ca pe niște cîini?” (4 I 1643).

Cum este de așteptat, în actele volumului de față se reflectă cu toată verosimilitatea frămîntările din jurul mănăstirilor, al căror număr trecea de șazecei. În actul din 27 XI 1640 Matei Basarab informează Adunarea țării (formată din locuitori, duhovnici și mireni, mitropoliți, episcopi, arhimandriți, boieri mari și mici, dregători) despre situația jalnică a mănăstirilor provocată de „unii greci lacomi și fără știință de carte, stricînd obiceiurile bune din trecut”. Domnul anulează toate actele, false de altfel, și condamnă pe cei care au efciumărit soarta bunurilor țării. Totodată, domnul muntean stabilește criteriile după care urmează să se adm-nistreze și să se conducă mănăstirile din Țara Românească. Se pare că Matei Basarab întîmpină dificultăți pe care nu le poate înlătura cu ușurință, de aceea, el apelează — evident și dintr-un spirit de ecumenicitate — la Parthenie, patriarhul Constantinopolului, care, într-o suită de șapte hrisoave, redactate în limba greacă, întărește toate daniile, investițiile și dispozițiile efectuate de domn, privind sistemul de organizare a mănăstirilor.

Toponimia și *Onomastica* sînt reprezentate în volum prin forme sugestive și extrem de interesante care exprimă nu numai fantezia poporului, dar și anumite evenimente istorice. De pildă: Beloblata (Balta Albă), Calea Furului, Caragugea, Cernogirla (sat), Curde cîine (hotar),

Chirfote, Cortofleș, Cîrlineagă, Drumul mălaiului, Drumul turcului, Fața Lupului, Criviczure, Glupavi (Proștii) sat, Găină albă, Izvorul Ursului, Inimărea Dumitru, Jivivode (Apele vii), Lacul sec, Lacul tatarului, Mălaicrud, Molfată Ion, Polovina (jumătate), Stan Zgărăiatu, Valea Brusturilor, Valea Jugastrului, Valea Zmeilor ș. a.

Imensa bogăție a onomasticii își așteaptă cercetătorii.

Textul propriu-zis ocupă 630 p., restul pînă la 868 cuprinde pe lungă listă scribilor de documente, (dieci, grămătică, logofeți) în număr de 271 și indicațiile bibliografice ale materialului cercetat pe fonduri (57 la număr), 23 colecții 123 de colecții msse și 9 fonduri din arhivele județene (Argeș, Brașov, Brăila, Buzău, Covasna, Dimbovița, Dolj, Gorj și Vâlcea). Un foarte detaliat indice de nume și de materii completează conținutul atât de bogat al volumului.

Întocmirea unui astfel de *catalog*, a cărui serie a intrat în tradiția de lucru a Arhivelor Statului, necesită nu numai cunoștințe de specialitate, dar și o neobosită conștiinciozitate și pricepere, spre a realiza o astfel de lucrare prestigioasă.

Tr. Ionescu-Nișcov

NOTE

¹ Datele sînt luate din „Cuvîntul Introdactiv” al ambelor volume.

² Din păcate, autorii continuă să folosească pentru actele scrise în slavonă, denumirea de limbă *slavo-română*, ceea ce este o eroare. O astfel de limbă n-a existat niciodată. Denumirea e o ficțiune la care trebuie să se renunțe.

³ E vorba de o lucrare mai amplă, care tratează despre *Importanța cancelariei domnești din Țările Române în contextul celorlalte cancelarii similare din sud-estul Europei*.

⁴ Vezi, studiul nostru, *Cancelaria lui Mihai Vitcazul* în „Revista de istorie”, t. 32, 1979, nr. 5, p. 865—874.

⁵ Vezi actul din 6 XI 1641.

⁶ Vezi actele din 18 XI 1644 și 14 XII 1644.

⁷ Actul din 20 XI 1641.

⁸ Actul din 11 V 1644.

⁹ Vezi actul din 9 VII 1641.

¹⁰ Actul din 10 II 1640.

¹¹ Actul din 14 XII 1644.

¹² Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 168.

JEAN-MICHEL GAILLARD, ANDRÉ LESPAGNOL, *Les mutations économiques et sociales au XIX-e siècle (1780—1880)*, Nathan Université, Paris, 1984, 192 p.

Cadre didactice ale Universității din Rennes, autorii lucrării, ce o supunem atenției cititorilor, izbutesc o analiză pătrunzătoare la nivel social-economic a perioadei anilor 1780—1880, ce desemnează prima vîrstă a capitalismului. Semnificația sa deosebită rezidă în transformările social-economice produse într-un interval de timp relativ scurt. Astfel, pe parcursul doar a unui secol s-au pus bazele marii industrii, s-a accelerat ritmul creșterii economice, s-a modificat imens sfera relațiilor sociale prin apariția principalelor clase sociale specifice capitalismului și a unor semne vădite ale ascuțirii contradicțiilor. Cercetarea lui Gaillard și Lespagnol are drept fundal spațiul geo-istoric european și mondial.

În *Introduction* (p. 3—4) autorii ilustrează pregnant modalitatea în care economicul și socialul interferează politicul. În concepția lor perioada primei revoluții industriale „a marcat intrarea omenirii într-o nouă fază, cea a producției și consumului de masă, a concentrării oamenilor, mijloacelor de producție și capitalului” (p. 3). Gaillard și Lespagnol resping accepția dată termenului de *revoluție*, aceea de ruptură brutală și se pronunță pentru „lunga durată” a transformărilor în toate domeniile. Mai mult decît o revoluție procesul de industrializare a fost lent și extrem de complex, generînd un nou sistem de producție bazat pe, ceea ce autorii numesc, tripticul *cărbuni-fier-mașina cu vapori*, edificat la rîndu-i pe un altul, specific economiei capitaliste, *piață-inovație-profit*. Propunîndu-și să demonstreze impactul fenomenului de in-

dustrializare asupra unor state ca : Anglia, Belgia, Franța, Germania, S.U.A., Gaillard și Lespagnol declară că existența unor „câi naționale” (p. 4.) privind industrializarea nu trebuie să estompeze atribuțiile sale generale legate de modificările sociale, economice, politice și culturale din societatea europeană în secolele XVIII—XIX.

Partea întâia a lucrării intitulată sugestiv *Le Sens de la Mutation Economique* (p. 5—74) cuprinde trei capitole. În primul, *Révolution Industrielle, Croissance, Processus d'Industrialisation*, (p. 7—23) autorii se opresc asupra importanței mutației operate de *revoluția industrială*¹. Gaillard și Lespagnol arată că nu ea a provocat apariția industriei și a clasei muncitoare. Prima „industrializare” a Europei Occidentale, conform părerii lor, a corespuns „artizanatului urban de meserii” (p. 9), ce s-a regăsit în Europa începând din Evul mediu până în secolul al XVIII-lea și chiar peste această limită. Prima „industrializare” s-a individualizat prin localizarea sa predominant urbană, recte producția micului atelier meșteșugăresc cu cele inerente lui. De fapt, autorii confundă sistemul economic medieval cu „o primă industrializare”, sfârșită oricum către 1780, când meșteșugarii „nu mai domină în economie” (cf. p. 9). Dezvoltarea manufacturilor în secolele XVI—XVII a marcat totodată sistemul, denumit de economistul american Franklin Mendels, *protoindustrie*, (cf. p. 10), baza a viitoarei revoluții industriale. El s-a caracterizat printr-o producție industrială redusă, majoritatea lucrărilor activând la domiciliu, cu precădere în mediul rural². Trivialii lor în asociație cu munca din agricultură a declanșat regiuni industriale, supranumite de Pierre Léon „în nebuloasă” (p. 12). La nivel social protoindustria s-a tradus prin creșterea numerică considerabilă a forței de muncă încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea conturând, ceea ce Gaillard și Lespagnol etichetează drept *clase lucrătoare și nu preproletariat* (cf. p. 13). Autorii aderă la schema lui William Rostow privind creșterea economică și consideră că cea din urmă s-a înregistrat în Franța și Anglia încă din secolul al XVIII-lea. Abia în secolul următor ri mul de creștere s-a intensificat pe baza marii industrii capitaliste, care a punctat o ruptură calitativă în economia mondială³. În concluzie, Gaillard și Lespagnol afirmă că revoluția industrială trebuie asimilată unui proces istoric de lungă durată, ce a implicat inegalitatea ritmurilor de dezvoltare. coexistența unor forme de producție vechi și noi. În anexa capitolului (p. 19—21) sint înserate extrase din raportul din 1806 cu privire la manufacturile textile din Anglia, descrieri ale întreprinderilor S. Caron și Boulton Sono din Birmingham, hărți ale Angliei și Franței cu centrele principale ale industriei textile la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Capitolul al doilea, *La Nature de la Mutation Economique, Apparition d'un Nouveau Systeme de Production*, (p. 24—60) insistă asupra cauzalității transformărilor social-economice. În Anglia începutul procesului de industrializare l-a constituit o ruptură în industria textilă sau „revoluția bumbacului” (p. 24), ce a concordat cu prima fază a revoluției industriale, adică anii 1770—1830. Ea se explică prin dinamica producției de bumbac, aplicarea în acest sector a celor mai noi invenții tehnologice, cererea sporită de produse textile. Încă în perioada anilor 1750—1760 creșterea productivității muncii s-a datorat numeroaselor inovații tehnologice, care aplicate industriei bumbacului au transformat-o într-un *leading — sector* al economiei britanice. Atrăgând o uriașă forță de muncă — în 1830 400 000 lucrători, ea a participat în mod sporit la formarea venitului național — în 1812 7—8%. Totodată, ea a devenit baza comerțului Angliei cu produse textile. Paralel s-au dezvoltat ramuri industriale, precum : cea siderurgică, cea extractivă de cărbune, transporturile. Progresul economic își află parțial explicația și în succesele „revoluției tehnologice”, printre care amintim ! introducerea cărbunelui în procesele legate de fuziunea metalelor și descoperirile lui Abraham Darby și Henry Cort în metalurgie. Inventarea în 1764 de către inginerul scoțian James Watt a mașinii cu aburi a încoronat procesul de mecanizare. „Ea a furnizat . . . tuturor activităților o forță motrice artificială independentă de un loc natural, fără limită de putere *a priori*, utilizând un combustibil abundent și ușor de transportat, cărbunele” (p. 33). Remarcabilă este și partea rezervată de Gaillard și Lespagnol apariției clasei muncitoare. Baza sa socială a fost, cu precădere, fără-nimea săracă, ca urmare a extinderii relațiilor capitaliste în lumea satelor, cu toate consecințele, ce au decurs. De asemenea, perioada anilor 1780—1880 a fost dominată de fenomenul creșterii demografice cu importante implicații economice și sociale. Aceasta a facilitat și utilizarea muncii femeilor și copiilor, forță ieftină și folosită pe scară largă. Proletarizarea a impus un anumit *cost social* (p. 51) clasa muncitoare cunoscând o criză de identitate, ceea ce s-a redat prin „demoralizarea muncitorească” (p. 55). În anexă (p. 60—63) s-au introdus aprecierile lui Paul Mantoux despre mașina cu vapor și revoluția industrială și harta industriei britanice la jumătatea secolului al XIX-lea.

Următorul capitol, *Lé Pourquoi de la Mutation Economique*, (p. 64—72) constituie o pledoarie pentru cauzalitatea fenomenelor ce au răvășit scena istoriei în perioada dată. Cu toate că autori, precum Paul Bairoch și William Rostow au accentuat excesiv pe importanța revoluției agrare din secolul al XVIII-lea și creșterea demografică, Gaillard și Lespagnol pun alături și procesul de acumulare primitivă a capitalului în industrie și agricultură. Se adaugă o serie de factori politico-ideologici, ca și impulsionarea circulației comerciale. Anexa (p. 73—74)

Inscrie o hartă a căilor navigabile în Anglia către 1830 și schema circulației rutiere din comitatul Lancashire.

Partea a doua a lucrării, *Capitalisme ou capitalismes*, (p. 75—143) sesizează raportul general-particular, național-internațional în desfășurarea revoluției industriale. Cazul Marii Britanii a fost apreciat drept „un punct de referință model” (p. 75). Insulele Britanice au fost modelul evoluției pe linie capitalistă până către 1860, terenul de experimentare a circa 90% din invențiile tehnologice⁴. Autorii reliefează că modelul britanic nu a fost aplicat în mod mecanic în Europa, ci a ținut seama de particularitățile realităților naționale, în funcție de pluralitatea căilor de industrializare. Un demaraj bun s-a manifestat cu începere din 1800—1810 în Belgia, unde ca o noutate a apărut în secolul al XIX-lea intervenția directă a capitalului bancar în procesul de industrializare. În ceea ce privește Franța Gaillard și Lespagnol oscilează în analiza lor între aprecierile de *semi-ésec* și de *cale originală de industrializare*⁵. Monarhia din Iulie (1830—1848) a resimțit cel mai vădit înnoirea în economie, dar în anumite limite legată de ritmul nu tocmai rapid de dezvoltare, menținerea încă a micii întreprinderi, preeminența agriculturii (54%) în comparație cu industria (34%) la făurirea produsului național. Ele au răspuns condițiilor social-economice locale și cu care s-au înfruntat întreprinzătorii. Deși târziu, în deceniile cinci și șase ale secolului al XIX-lea, revoluția industrială a acuzat în Germania nașterea unui capitalism agresiv și viguros⁶. Amploarea transformărilor din Germania a avut ca trăsătură dinstinctivă interesul statului în creșterea economică. În Statele Unite ale Americii în anii 1820—1850 s-au creat condițiile necesare pentru un avânt economic ce a propulsat economia țării în ultimii ani ai secolului trecut la statutul de *leadership*⁷. Industrializarea s-a repercutat la nivelul socialului și economicului prin efecte cantitative și calitative, ce au uimit pe contemporani. De la sporirea masivă a producției și productivității muncii, desfășurarea „revoluției bancare” la consecințele „urbanizării barbare” (p. 129) și criza industrială, economia capitalistă a parcurs cu pași rapizi drumul către stadiul imperialist.

În ultima parte, *Le Premier Âge du Capitalisme*, (p. 146—184) volumul alinază două capitole. Primul *Mythe et réalités du capitalisme libéral*, (p. 146—154) vizează capitalismul liberei concurențe, teoretizat de John Stuart Mill și Adam Smith și care se confundă parțial cu perioada revoluției industriale⁸. Distingând între mit și realitate Gaillard și Lespagnol decelează între *întreprindere*, ce a îmbrăcat forme, tipuri și mărimi diferite, *pieșă*, aflată în plină restructurare și expansiune și *stat*, ce s-a retras din câmpul economic cedând locul inițiativei personale. Anexa (p. 166—168) cuprinde schema consiliului de conducere al Băncii Franței între 1800—1900 și graficul ritmului de creștere a industriei prin comparație cu cel al prețurilor. Ultimul capitol, *Patronat industriel et classe ouvrière*, (p. 169—184) aruncă o privire asupra „peisajului social-multiform” (p. 184), ce a suferit mutațiile operate de revoluția industrială. Cadrul juridic burghez a recunoscut noua osatură socială grupată în jurul burgheziei „de întreprindere” (p. 171) și al proletariatului. Autorii relatează că grupul social cel mai bine pregătit pentru a sonda cererea și oferta a fost cel al „negustorilor-fabricanți”, bază a patronului (cf. p. 172). Diversitatea în funcție de statut, cadrul geoeconomic germinativ, nivelul de calificare și salarizare, gradul de permeabilitate a definit proletariatul, menit îndeplinirii unei misiuni istorice. La loc de frunte s-a înscris și pătura funcționarilor, recrutați din sînul burgheziei mici și mijlocii și care a animat orientări politico-ideologice hibride. În anexă (p. 185—186) se află trei fragmente din lucrările lui Pierre Léon, François Caron și Louis Bergeron cu privire la mobilitatea socială în cadrul burgheziei și evoluției unor familii girante a unor întreprinderi de prestigiu.

În concluzie, ne exprimăm părerea că lucrarea asupra căreia am făcut câteva sumare însemnări, este fundamentală pentru înțelegerea revoluției industriale. Profesind o concepție evident nemarxistă, dar apelînd nu de puțin ori la afirmațiile teoriei lui Karl Marx și Friedrich Engels, la date statistice și grafice revelatorii, autorii își aduc o contribuție meritorie la descifrarea unei pagini cruciale din istoria economică.

Mihai Manea

NOTE

¹ Vezi pe larg *Revoluția Industrială, Culegere de studii*, București, 1963; C. Trebilcock, *The Industrialisation of the Continental Powers 1780—1913*, London, 1981; Patrick Verley, *La Révolution Industrielle 1760—1870*, Paris, 1985.

² Vezi și A. Dewerpè, *L'Industrie aux champs, Essai sur la protoindustrialisation en Italie de Nord (1800—1880)*, Roma, 1986.

³ Pentru cadrul general, Mircea N. Popa, *Prelegeri de istorie modernă universală*, Tipografia Universității din București, București, 1981, p. 45—78.

⁴ *Istoria economică*, Sub redacția lui Nicolae Marcu, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 69—75; vezi și François Crouzet, *De la supériorité de l'Angleterre sur la France, L'économique et l'imaginaire XVIe-XXe siècle*, Paris, 1985.

⁵ *Istoria economică*, p. 75—81.

⁶ *Ibidem*, p. 81—85.

⁷ *Ibidem*, p. 85—89.

⁸ *Ibidem*, p. 100—108.

CHRIS COOK, *A short History of the Liberal Party 1900—1984*, Macmillan Press Ltd., London and Basington, 1984, 188 p.

Sinteza semnată de Chris Cook consacrată evoluției Partidului Liberal nu se limitează la intervalul menționat în titlu, ci își extinde demersul asupra întregii istorii a acestei formațiuni politice de la origini până în momentul publicării cărții. Indiscutabil, istoricul a fost obligat să-și conducă investigația după o formulă restrictivă în care erau obnubilate aspecte esențiale precum programele partidului, realizările diverselor guvernări liberale, detalierea în ultimă instanță a sciziunilor și convertirilor și chiar a eclipsei în care a intrat partidul de mai bine de o jumătate de secol. Ce a rezultat din această selecție este o lucrare abundentă factologic unde exactitatea se pare că este o voluptate a autorului și în același timp o tensiune interioară savant construită care atrage involuntar lectorul la o dezbatere imaginară.

Ca și în cazul Partidului Conservator, nu este o dată unanim admisă care să marcheze nașterea Partidului Liberal. Se pot lua în considerare fie anul 1859 când Palmerston și-a format un guvern compus din peclites (adecpii lui Robert Peel) whigs și radicali, fie anul 1868 când Gladstone câștigă alegerile și formează primul din cabinetele care simbolizează apogeul liberalismului britanic în secolul al XIX-lea. În perioada primei guvernări a lui Gladstone în 1868—1874, unitatea guvernului și a partidului au trecut prin momente critice care de fapt se constituie în trăsături imanente ale liberalismului englez. Credem că explicația, cel puțin parțial, provine și din faptul că sistemul politic englez fie din secolul XIII, fie de la începutul secolului XVIII a fost edificat pe ideea liberală sau pe un sentiment comun majorității politicienilor englezi care se originează într-o particularitate liberală în comparație cu maniera și ideile politice continentale. E oricum evident că în Anglia în secolele XIX—XX, dihotomia conservatism-liberalism, patentă să spunem în Spania, este absentă. De fapt una din remarcile autorului, fără să aibă un statut coerent de explicație, relativă la colapsul liberalismului este că Partidul Liberal nu a reușit în momente cruciale să-și găsească o identitate programatică care să-l distanțeze de conservatori și laburiști.

Așadar această labilitate congenitală, în sensul revendicării de către un singur produs al societății civile a tradiției liberale, a avut efecte funeste asupra destinului acestui partid. Din 1873 grave disensiuni în guvern și în partidul Liberal, aducând la ordinea zilei alegerile care au fost pierdute de liberali în 1874. În 1877 se înființează la Birmingham Federația Națională Liberală care a avut un rol decisiv în reorganizarea partidului la nivel național pentru a-i asigura o bază electorală solidă. Drept consecință, în 1880 liberalii au câștigat alegerile generale, iar Gladstone a redevenit premier. A doua guvernare libertoniană a pus în evidență o altă constantă a Partidului Liberal înregistrată în pasivul partidului, anume uzura înخورabilă suferită de liberali în timpul exercitării mandatului de guvernanți. De exemplu obstinația cu care Gladstone a urmărit acordarea autonomiei Irlandei (*Home Rule*) a condus la divorțul dintre el și Joseph Chamberlain în 1886. În același an, puternic divizați, liberalii pierd alegerile și profită de perioada de opoziție pentru a se clarifica ideologic și a combate alegerile proximе cu un program viabil. Acesta a fost celebrul *Newcastle Programme* din 1891 care în fond a dirijat frazeologia și decantările ideologice în următoarele decenii în pofida unor tentative mai mult conjuncturale de a reformula credo-ul liberal. La sfârșitul secolului XIX a intervenit un alt factor care a grevat serios asupra suportului electoral al partidului și anume crearea în 1893 de către Keir Hardie a *Independent Labour Party* care în curând va monopoliza ariile industrializate. Apariția noii formațiuni politice pe eșichierul politic britanic nu a lăsat indiferenți pe liderii liberali, mai ales pe Herbert Gladstone care a încheiat în martie 1903 o alianță cu laburiștii lui Ramsay McDonald. În 1906 alianța a funcționat admirabil cu excepția Scoției și liberalii, câștigătorii alegerilor, au fost din nou propulsați la putere. Intenția liberalilor care dispuneau de un guvern format din personalități (Asquith, Haldane, Lloyd George, Churchill, Grey) era de a amorsa un proces de restructurare a vieții politice și social-economice cel puțin șocant pentru imobilitatea politicii engleze de până atunci. Totuși realizările au fost minore, datorită opoziției exasperante a Camerei Lorzilor, care practic torpila orice inițiativă liberală majoră. Parțial, prin *Parlament Act* din 1911 liberalii au reușit să anihileze Camera Lorzilor.

Izbucnirea primului război mondial a anulat planurile de guvernare liberală dar a sus-pendat și luptele politice. Aparent, acest armistițiu electoral era în beneficiul Partidului Liberal a cărui popularitate era în declin marcat dar formarea unui guvern de coaliție în mai 1915 și mai ales numirea la 7 decembrie 1916 a lui Lloyd George ca premier au însemnat tot atâtea

crize suportate greu de fragilul partid. Deci în timpul războiului Partidului Liberal se scindează în grupările lui Lloyd George și Herbert Asquith. Organizatoric sciziunea s-a consumat la conferința liberală anuală de la Leamington din mai 1920 într-un moment în care ascensiunea laburiștilor nu prevestea nimic bun pentru cariera politică ulterioară a liberalilor. După alegerile din 1922 care au subliniat cărențele liberale, diligențele pentru reunificarea partidului au fost insistente în 1923, fără să se realizeze ceva. Însă ceea ce nu au reușit liberalii înșiși au obținut indirect conservatorii când dorind să legifereze protecționismul a oferit pretextul unificării liberale reprezentat de ortodoxul principiu liberal al *Free Trade*. Astfel că în decembrie 1923 alegerile s-au soldat cu următorul rezultat: conservatorii — 258 deputați, laburiștii — 191 deputați, liberalii — 158 deputați. Rezultatul votului dădea posibilitatea Partidului Liberal să se erijeze în arbitrul situației politice polarizate și să obțină maximum de avantaje din această postură în care se aflaseră la sfârșitul secolului XIX naționalistii irlandezi. Opțiunea liberală s-a făcut în favoarea laburiștilor care în ianuarie 1924 ajung pentru prima dată la guvern. Totuși în pofida sprijinului liberal nu s-a ajuns la o colaborare din varii motive și în aceste condiții guvernul a demisionat convocând noi alegeri. Scrutinul din decembrie 1924 a probat refluxul iminent al liberalilor care au obținut numai 40 de mandate în vreme ce conservatorii și-au asigurat 412 deputați iar laburiștii 151. În mod iremediabil Partidul Liberal a devenit a treia forță politică în Marea Britanie, cu șansele de viitoare participări la decizia guvernamentală violent confiscate.

Situația dezastruoasă în care se zbătea Partidul Liberal a făcut necesară căutarea unor remedii, iar preocuparea pentru revitalizarea liberalismului a devenit o obsesie. Criza partidului a continuat însă în ritm debordant. În 1930, ca urmare a politicii de colaborare cu laburiștii predicată și practică de Lloyd George (din 1926 liderul Partidului Liberal) în interiorul partidului au reapărut fracțiunile rivale, fapt reflectat și în rezultatele mediocre ale campaniei electorale din 1931. În 1935 ca o soluție a redresării a fost ales un nou lider, Archibald Sinclair, care a încercat fără succes să stopeze marginalizarea partidului. S-au încercat diverse experimente inclusiv cooperarea cu laburiștii într-un *Front Popular*, ofertă respinsă de conferința laburistă anuală de la Edinburgh din 1936.

Declanșarea celei de-a doua conflagrații mondiale a dus ca și în 1914 la suspendarea luptelor electorale, iar Archibald Sinclair a devenit Ministrul Aerului. După înfringerea fascismului, activitatea electorală a fost reluată în 1945 când liberalii obțin un rezultat insignifiant (12 mandate). Urmează aceeași precipitare în detectarea soluțiilor tonifiante pentru renașterea partidului, mai ales în domeniul finanțelor și al recrutării candidaților, dar în 1950 și 1951 liberalii au fost aproape de extincție obținând doar 9 și respectiv 6 deputați. În fața acestor rezultate partidul nu mai însemna nimic și probabil aceasta a fost rațiunea care a dominat propunerea lui Churchill de colaborare care era sinonimă cu asimilarea în Partidul Conservator. Refacerea partidului a fost unicul scop al eforturilor lui Jo Grimond lider al Partidului Liberal din 1956 și care a obținut câteva succese remarcabile, iar conform unui sondaj de opinie din 1962 partidul captase popularitatea electoratului. Aceste semne de revigorare s-au dovedit în final iluzorii iar situația precară a partidului s-a menținut după cum indică rezultatele alegerilor din 1964 și 1966 când liberalii au obținut 9 și respectiv 12 mandate. În absența unei notabile recuperări în favoarea partidului său Jo Grimond demisionează în 1967, urmat de Jeremy Thorpe care a trebuit să se confrunte cu insurgența tinerilor liberali care adoptaseră o alură radicală. Din 1976 liderul Partidului Liberal este David Steel care, realist în concepție și practică politică pledează pentru colaborare cu alte formațiuni politice. Un prim experiment l-a încercat în 1977 când Partidul Liberal a încheiat un pact cu laburiștii lui James Callaghan. Dar pactul a avut o existență efemeră pentru ca în 1979 să nu mai funcționeze. Al doilea experiment s-a produs în 1981 când în peisajul politic britanic apare un nou partid politic, Partidul Social Democrat (Roy Jenkins, David Owen, etc) iar la 13 octombrie 1981 s-a anunțat alcătuirea alianței P. L. — P. S. D. La alegerile generale din iunie 1983 alianța a obținut 23 mandate, desigur nu un număr semnificativ, dar realul câștig la aceste alegeri l-a reprezentat procentajul voturilor. Astfel alianța P. L. — P. S. D. a realizat 25,4% din sufragiile exprimate, pe când laburiștii cu 27,6% din voturi au obținut 209 mandate. Diferența minimă dintre laburiști și alianță aduce pe aceasta din urmă într-o nesperată competiție pentru poziția de al doilea partid. Alegerile din iunie 1987 au infirmat supozițiile optimiste făcute în finalul cărții de Chris Cook, alianța nereușind să depășească poziția a treia a eșichierului politic britanic.

Ovidiu Bozgan

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de înfrinare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane. Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infracupinate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Zone sacre la geto-daci

Valoarea temporală a informației cartografice

Dan al II-lea, domn pînă la Marea cea Mare ; : tradiție și realitate.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Spania în literatura română în epoca modernă — traduceri, reflexe, influențe.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900 — 1905).

România și țările balcanice în perioada 1900 — 1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869 — 1914.

America Latină și primul război mondial.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929 — 1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Propunerea României privind încheierea unui tratat de securitate colectivă în sud-estul european postbelic. Semnificații politice.

Evoluția statului român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 1965 — 1966.

RMISS 0567 — 630

